

การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

AN ANALYSIS OF THE CONCEPT OF WORLDS IN THE TRIPHUM
PHRA RUANG LITERATURE

พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ดิสสวโร)

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุขฎฐิบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การวิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ตีสวัสดิ์)

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

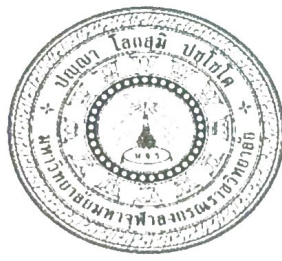
An Analysis of the Concept of Worlds in the Triphum
Phra Ruang Literature

Phrakru Vijitdhammathon (Rian Tissawangso)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(ศ. ดร. ประยงค์ แสนบุราณ)

ประธานกรรมการ

(พระราชวรมณี, รศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ. ดร. ทอมหวล บัวระภา)

กรรมการ

(ผศ. ดร. สุวิน ทองปັນ)

กรรมการ

(ผศ. ดร. จรัส ลีกา)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

ผศ. ดร. สุวิน ทองปັນ

ประธานกรรมการ

ผศ. ดร. จรัส ลีกา

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูวิจิตรธรรมาทร ตีสสวัสดิ์)

ชื่อคุณนิพนธ์	:	การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง
ผู้วิจัย	:	พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ตีสสวัสดิ์)
ปริญญา	:	พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ปรัชญา)
คณะกรรมการควบคุมคุณนิพนธ์	:	ผศ. ดร.สุวิน ทองปั้น, พธ.บ. (ปรัชญา), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)
	:	ผศ. ดร.จรัส ลีกา, ป.ธ. ๗, พธ.บ. (ศาสนา), M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)
วันสำเร็จการศึกษา	:	๙ มกราคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

การวิจัยมีคือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง และ ๓) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาตามหลักอุปนัยวิธี

ผลการวิจัยพบว่า

๑. แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก พบว่า ภพภูมิในพระไตรปิฎกเป็นดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์มีอยู่ ๓ ดินแดน เรียกว่า ไตรภูมิ ได้แก่ ๑) กามภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ยังวนเวียนอยู่ในกามประกอบด้วย อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ ๒) รูปภูมิ คือ ดินแดนที่เป็นดินแดนที่อยู่เหนือสวรรค์ชั้นปรหมินิมิตวสวัตดีขึ้นไปเรียกว่า พรหมโลก ได้แก่ รูปพรหม และ ๓) อรูปภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีรูป ไม่มีตัวตน มีแต่เพียงจิต ได้แก่ อรูปพรหม

๒. แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง พบว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีที่สำคัญเล่มหนึ่งของพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อคนไทย พระราชนิพนธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย โดยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไท) มีสาระที่พรรณนาถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และสัจจธรรมของโลก ที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ

๓. แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง พบว่า มีการกล่าวถึงภพภูมิเหมือนกัน แต่มีการพรรณนาเกี่ยวภพภูมิที่แตกต่างกันดังนี้ พระไตรปิฎก มีจุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิในลักษณะของการเวียนว่ายตายเกิดที่ทำให้เกิดทุกข์ และแสดงวิธีพ้นทุกข์ด้วยการบรรลุนิพพาน ส่วนไตรภูมิพระร่วงมีจุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง และการควบคุมคนในสังคม โดยสอนให้คนทำความดี และเว้นการทำความชั่ว

Dissertation Title : An Analysis of the Concept of Worlds in the Triphum Phra Ruang Literature

Researcher : Phrakru Vjittdhammathon (Rian Tissawangso)

Degree : Doctor of Philosophy (Philosophy)

Dissertation Supervisory Committee

: Asst. Prof. Dr. Suwin Thongpan, B.A. (Philosophy),
M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

: Asst. Prof. Dr. Jaras Leeka, Pali VII, B.A. (Religion),
M.A. (Philosophy), Ph.D. (Philosophy)

Date of Graduation : January 9, 2019

Abstract

The aims of this research paper were: 1) to study the concept of worlds (bhava) in the Tipiṭaka; 2) to study the concept of worlds in the Triphum Phra Ruang literature; 3) to analyze the concept of worlds in the Triphum Phra Ruang literature as appeared in the Tipiṭaka. The gathered data were interpreted by the descriptive analysis based on the analytic induction method.

The research results were as follows:

1) The concept of worlds in the Tipiṭaka relates to the explanation of the three realms in which the beings take birth called ‘ti-bhumi or three worlds’: 1) Kāma-bhumi (sensual realm), the worlds of the beings in the sensual cycle, such as hells, human world and heavens; 2) Rūpa-bhumi (form realm) called ‘brahmaloka), the worlds existing beyond the Paraminmitvasavattī heaven; 3) Arūpa-bhumi (formless realm), the worlds of formless beings.

2) The Triphum Phra Ruang is the Buddhist literature influencing Thai people. It was written in Sukhothai period by the first Mahadhammaraja (Phrayalithai) with the essence describing the belief in hells, heavens and the cycle of birth and death and shapes of the worlds categorized in three parts: Kāmabhumi, Rūpabhumi and Arūpabhumi.

3) The concept of worlds in the Triphum Phra Ruang literature as appeared in the Tipiṭaka relates to the description of the worlds with some differences. The focus in the Tipiṭaka is based on the explanation of the cycle of birth and death causing the suffering, and doctrine of cessation of suffering or nibbāna. The aim of the instruction of the worlds in the Triphum Phra Ruang is to support the governance by teaching Thai people to have good behaviors to create peace in the society.

กิตติกรรมประกาศ

ดุชฎินิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ โดยได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ จาก
กัลยาณมิตรหลายฝ่ายที่มีพระคุณ ที่ให้ความช่วยเหลือ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.สุวิน ทองปิ่น, ผศ.ดร.จรัส ลีกาอาจารย์ที่ปรึกษาที่ให้ความรู้
แนวคิด คำแนะนำ และข้อสังเกตอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำดุชฎินิพนธ์ ตลอดจนการ
ตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาทางวิชาการด้วยดีเสมอมา และขอขอบพระคุณ ผู้มีส่วนเติมเต็ม
เนื้อหาสาระของดุชฎินิพนธ์นี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และขอขอบพระคุณคณะกรรมการสอบป้องกันดุชฎิ
นิพนธ์ และขอขอบพระคุณผู้เชี่ยวชาญในการตรวจเครื่องมือเพื่อการวิจัย ตลอดจนขอขอบพระคุณ
ผู้เข้าร่วมในกิจกรรม และได้ตอบแบบสัมภาษณ์ที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณประธานและคณะกรรมการสอบดุชฎินิพนธ์ ที่เมตตาแนะนำแนวทางและ
ชี้แนะ ในส่วนที่บกพร่อง ให้ผู้วิจัยได้นำไปปรับปรุงให้ถูกต้อง ทั้งเนื้อหา ระเบียบวิธีวิจัย ทำให้ผู้วิจัย
เข้าใจประเด็นมากยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้เข้ามาศึกษา
หาความรู้ ตลอดจน คณาจารย์ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องรวมถึงกัลยาณมิตรทุกท่าน

บุญกุศลที่เกิดจากดุชฎินิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอถวายเป็นพุทธบูชา และขอมอบให้บิดา
มารดา ครู อาจารย์ กัลยาณมิตร ทั้งหลายที่มีส่วนและเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยทำดุชฎินิพนธ์ให้สำเร็จลง
ได้ ขอให้จงประสบแต่ความสุข ความเจริญ ด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ทุกท่าน เทอญ

พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ติสสวโส)

๙ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ คำถามการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๑๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๒๑
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๒๒
๑.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย(Conceptual Framework)	๒๒
บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีในพระไตรปิฎก	๒๓
๒.๑ ความหมายของทฤษฎี	๒๓
๒.๒ แนวคิดเรื่องไตรทฤษฎีในไตรปิฎก	๒๗
๒.๒.๑ กามภาพ	๒๗
๒.๒.๒ รูปภาพ	๔๐
๒.๒.๓ อรูปภาพ	๔๐
๒.๓ ความสัมพันธ์ของทฤษฎีกับแนวคิดอื่นๆ	๔๔
๒.๓.๑ แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ	๔๕
๒.๓.๒ คำสอนเรื่องทฤษฎีกับแนวคิดทางทักวาฬวิทยา	๔๙

๒.๓.๓ การตีความเรื่องภพตามแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยา	๕๗
๒.๓.๔ ปัญหาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องภพภูมิเชิงจักรวาลวิทยา	๖๔
๒.๔ สรุป	๗๔
บทที่ ๓ แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง	๗๖
๓.๑ ความเป็นมา และความสำคัญของไตรภูมิพระร่วง	๗๖
๓.๑.๑ พระราชประวัติต้องคัมภีร์	๘๐
๓.๑.๒ วันเดือนปี ที่นิพนธ์	๘๒
๓.๑.๓ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง	๘๔
๓.๒ แนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง	๙๗
๓.๒.๑ กามภูมิ	๙๘
๓.๒.๒ รูปภูมิ เป็นดินแดนของพรหมที่มีรูป มี ๑๖ ชั้น (โสฬสพรหม)	๑๐๐
๓.๒.๓ อรูปภูมิ เป็นดินแดนของพรหมที่ไม่มีรูป มีแต่จิตหรือวิญญาณ	๑๐๑
๓.๓ แนวคิดเรื่องภพภูมิตามโครงสร้างเชิงจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วง	๑๐๔
๓.๓.๑ แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วงภายใน	๑๐๖
๓.๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิภายนอก	๑๐๖
๓.๔ คุณค่าของไตรภูมิพระร่วง	๑๐๙
๓.๕ สรุป	๑๑๓
บทที่ ๔ การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง	๑๑๕
๔.๑ แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก	๑๑๕
๔.๒ แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง	๑๒๑
๔.๓ แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง	๑๒๖
๔.๓.๑ ความหมายของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง	๑๒๖
๔.๓.๒ ประเภทของภพภูมิภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง	๑๒๗
๔.๓.๓ ลักษณะของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง	๑๒๙
๔.๓.๔ แนวคิดทางจริยศาสตร์ของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง	๑๓๑
๔.๔ สรุป	๑๓๔
๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย	๑๓๖
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	๑๓๘
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๘

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย	๑๔๑
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๔๔
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป	๑๔๔
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	๑๔๔
บรรณานุกรม	๑๔๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๕๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อแทนชื่อคัมภีร์ตามที่ปรากฏในสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย

ก. รูปแบบการอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๓. หมายถึง อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ข้อที่ ๔๐ หน้า ๒๐๓ ดังนี้

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

		พระวินัยปิฎก		
คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
วิ.มทา. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวิภังค์		(ภาษาไทย)
		พระสุตตันตปิฎก		
คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มฺ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป้อนาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป้อนาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริป้อนาสก	(ภาษาไทย)
สํ.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.นิ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	วิมังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณวิเสส

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ. (บาลี)	= วิสุทฺธิมคฺคปกรณ		(ภาษาบาลี)

ข. รูปแบบการอ้างอิงพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัยจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑๒ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลเล่มที่ ๔๑ หน้าที่ ๑๒ ดังนี้

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ที.สี.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (บาลี)	= ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวคคอกุฏกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (ไทย)	= มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มัชฌิมปณฺณาสกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.ข.อ. (ไทย)	= สํยุตตนิกาย	สารัตถปกาสิโน	ขันธวารวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
สํ.สพ.อ. (บาลี)	= สํยุตตนิกาย	สารตฺถปปกาสิโน	สพายนวคคอกุฏกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณิ	ทกนินบาตอรรถ	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณิ	ติกนินบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ. (บาลี)	= องคุตตรนิกาย	มโนรลปุรณิ	จตุกกนินบาตอกุฏกถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย		ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกา	มหานินทesorรทกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกา	จูฬนินทesorรทกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.เอกก.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย	เอกกนินบาตชาตคอรรถกถา		(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.วิ.อ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดเรื่องนรกและสวรรค์ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีทั้งการกล่าวถึงในฐานะเป็นทุกข์ภูมิ สุกคติภูมิ และเป็นการพรรณนาถึงสภาพของนรกและสวรรค์โดยตรง ซึ่งทั้งสองฐานะนั้นได้ช่วยปลูก ศรัทธาต่อการประพฤติปฏิบัติคือการกระทำของชาวพุทธได้มากที่สุด หากกล่าวเฉพาะที่กล่าวถึงใน ฐานะเป็นทุกข์ภูมิและสุคติภูมิ เช่น หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้าย พระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะ ไปบังเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่ กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจาก ตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์^๑

ในส่วนที่เป็นการพรรณนาถึงสภาพของนรกจนสามารถมองเห็นภาพของนรกได้ชัดเจนจน ก่อให้เกิดความกลัว เช่น “นายนิรบาลจับเขาเอาเท้าขึ้น เอาศีรษะลง ทุ่มลงในโลหกุมภี (หม้อ ทองแดง) อันร้อนแดงลุกเป็นแสงไฟ คนพาลนั้นถูกต้มเดือดจนตัวพองในโลหกุมภีนั้น เขาเมื่อถูกต้ม เดือดจนตัวพองในโลหกุมภีนั้น บางครั้งลอยขึ้น บางครั้งจมลง บางครั้งลอยขวาง เขาเสวยทุกขเวทนา กล้าอย่างหนัก เผ็ดร้อน อยู่ในโลหกุมภีอันร้อนแดงนั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นไป^๒

ส่วนการพรรณนาถึงสภาพของสวรรค์จนก่อให้เกิดการตั้งความปรารถนาให้ไปเกิดบน สวรรค์ เช่น ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น มีวิมานสูง ๖๐ โยชน์ กว้าง ๓๐ โยชน์ ซึ่งบุญกรรมสร้างขึ้นอย่าง สวยงามเพื่อข้าพเจ้าบัลลังก์ทองคำ บัลลังก์แก้วมณี บัลลังก์แก้วทับทิม และบัลลังก์แก้วผลึก เกิดขึ้น

^๑ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๗/๘๓.

^๒ ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๕๐/๒๕๕.

ตามปรารถนาตามประสงค์ ที่นอนมีราคามาก ยัดด้วยนุ่น มีลวดลายต่าง ๆ มีขนตั้งขึ้นด้านเดียวและหมอนพร้อม^๓

ในสมัยสุโขทัย พระยาสิทธิทรงศึกษาพระพุทธศาสนาจนมีความแตกฉานในพระไตรปิฎก พระองค์ได้ทรงนิพนธ์เตฏมิกถาหรือ ไตรภูมิพระร่วงขึ้น มีเนื้อหาที่เกี่ยวกับแนวคิดที่ทรงอธิบายภพภูมิต่าง ๆ โดยมีพระประสงค์เพื่อการปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์มีจริยธรรม ให้เกรงกลัวต่อการทำความชั่วและให้มีความขวนขวายในการทำคุณงามความดี เพราะคนทำความชั่วจะเข้าไปเกิดในอบายภูมิ เช่น ถูกลงโทษในนรก ส่วนคนทำความดีจะเข้าไปเกิดในสุคติภูมิ เช่น ได้เสวยทิพย์สมบัติในสวรรค์ชั้นไตรทศ เป็นต้น ซึ่งทำให้มีผลดีต่อการปกครอง ไม่ต้องบังคับใช้กฎหมายมาก ถือได้ว่าไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณคดีเก่าแก่เล่มหนึ่งของชาติไทย เป็นวรรณคดีที่มีการกล่าวถึงแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยา อันเป็นแนวคิดเชิงอภิปรัชญา ที่แสดงหาคำตอบเพื่อความจริงเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของโลก ได้พูดถึงการเกิดขึ้นของภูเขา แม่น้ำ พระจันทร์ พระอาทิตย์ดาวนพเคราะห์ และดวงดาวอื่นๆ ชมพูทวีป ป่าหิมพานต์ และการพิเนาศของโลกด้วยไฟ น้ำ และลม”^๔ “เพื่อให้ตอบแก้ความสงสัยโลกทัศน์จากตะวันตก ภูมิปัญญาหรือปรัชญาตะวันตกเน้นความรู้เพื่อความรู้ แต่ภูมิปัญญาไทย ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะทางพุทธธรรมเน้นความรู้เพื่อชีวิต”^๕ ไตรภูมิพระร่วง ใน ๘ กัณฑ์แรกได้พูดถึงไตรภูมิจนจบสิ้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงสิ่งที่มีชีวิตในภูมิทั้ง ๓ และยังได้นำเสนอแม้กระทั่งสิ่งที่เป็นวัตถุแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตในภูมิทั้ง ๓ ก็ดี สิ่งแวดล้อมที่ดีล้วนเป็นสิ่งเป็นอนิจจังไม่เที่ยงแท้เช่นเดียวกัน^๖

มิใช่เพียงแค่นี้คำตอบแก้เพียงแค่ความสงสัยเท่านั้น หากแต่ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดความเข้าใจของคนในสมัยก่อนซึ่งวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย ในเรื่องเกี่ยวกับการปรากฏขึ้นของโลกว่าตั้งขึ้นได้อย่างไร มีการกำเนิดขึ้นของสัตว์ต่างๆ ได้อย่างไร สัตว์นรก มนุษย์ เทวดา พรหม และสรรพสิ่งในจักรวาลเกิดขึ้นได้อย่างไร ถือได้ว่าเป็นองค์

^๓ ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๑๐-๑๔/๑๘๕.

^๔ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะมหาอิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สนองการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๓.

^๕ ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, **พุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙-๒๐.

^๖ พระราชวรมณี (ป.อ. ปยุตโต), **ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๖-๗.

ความรู้ที่กล้าแสดงออกในสังคมยุคนั้น และที่สำคัญไตรภูมิพระร่วง มิได้นำเสนอคำตอบในเชิงอภิปรายเท่านั้น ยังได้โยงให้เห็นถึงจริยศาสตร์อันเป็นความประพจน์เพื่อให้ได้ไปเกิดในภูมิต่างๆ เหล่านั้น คือ พุดให้เห็นถึงสิ่งต่างๆ ที่จะพึงได้คือ การไปเกิดในนรกภูมิ ในมนุษย์ภูมิ ในเทวภูมิ พรหมภูมิ หรือแม้กระทั่งโลกุตระภูมิ ก็ด้วยการประพจน์ปฏิบัติเท่านั้นไม่สามารถได้ด้วยการอ่อนน้อมแต่ประการใด นอกจากนี้ยังได้ชี้ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ในภพภูมิต่าง เช่นความสุขในเทวภูมิ ก็มีใช้ความเที่ยงแท้แน่นอนในอันที่จะเสวยสุขตลอดไป โดยแท้แล้วก็ย่อมต้องเคลื่อนจากภพนั้นๆ ตามกาลเวลา “ด้วยเหตุ ๔ ประการ” เป็นต้น^๗

ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาเรื่องการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นการศึกษาแนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกกับภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง ว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยหวังว่าจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจศึกษาแนวคิดทางปรัชญาสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

๑.๓ คำถามการวิจัย

- ๑.๓.๑ แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎก เป็นอย่างไร?
- ๑.๓.๒ แนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง มีลักษณะอย่างไร?
- ๑.๓.๓ แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ความสอดคล้องหรือไม่ เพราะอะไร?

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก โดยข้อมูลต่างๆ มุ่งไปที่แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎก แนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง และวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยไว้ดังนี้

---

^๗ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๓๑.

๑.๔.๑ ด้านเอกสาร

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ -พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ -พญาลิไทย. ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕. -พญาลิไทย.ไตรภูมิกถา ฉบับถอดความ. คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน.กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ ตำรา หนังสือ เอกสารงานวิจัย และเว็บไซต์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องภพภูมิ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยเรื่อง แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตเนื้อหาเพื่อการวิจัยไว้ดังนี้คือ แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎก แนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง และวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะในการวิจัย

ภพภูมิในพระไตรปิฎก หมายถึง แนวคิดกับภูมิ ๓ ประกอบด้วย ๑) กามภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ยังวนเวียนอยู่ในกามประกอบด้วย อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ ๒) รูปภูมิ คือ ดินแดนที่เป็นดินแดนที่อยู่เหนือสวรรค์ชั้นปรหมินิมิตตสวรรค์ขึ้นไปเรียกว่า พรหมโลก ได้แก่ รูปพรหม และ ๓) อรูปภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีรูป ไม่มีตัวตน มีแต่เพียงจิต ได้แก่ อรูปพรหม

ภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง หมายถึง คติความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และสัจฐานของโลก ที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ

ไตรภูมิพระร่วง หมายถึง วรรณกรรมที่มีสาระที่ข้องถึงคติความเชื่อเรื่อง นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และสัจฐานของโลก ที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ เป็นวรรณกรรมที่สำคัญเล่มหนึ่งของพุทธศาสนาที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไทย)ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในสมัยสุโขทัย

การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง หมายถึง การทำให้เห็นถึงลักษณะการอธิบายสาระที่เกี่ยวกับ ภพ ภูมิ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และไตรภูมิพระร่วงที่มีจุดมุ่งหมายในการอธิบายถึงการเวียนว่ายตายเกิดและใช้เรื่องภพภูมิ เป็นเครื่องมือสนับสนุนในการปกครองบ้านเมือง

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

กรมศิลปากร ชี้ให้เห็นคุณค่าด้านปรัชญา ว่าไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมปรัชญาแฝงไว้ซึ่งคติธรรมตลอดจนเนื้อหาสาระทางศาสนาที่ควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง ไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงกำเนิดของ สัตว์ ยักษ์ มาร เทวดาพรหม กำเนิดจักรวาล การสร้างโลก ซึ่งปรากฏในคัมภีร์ศาสนาทุกศาสนา กำเนิดจักรวาลและโลก ของศาสนาฮินดูซึ่งเป็นวรรณกรรมเก่าแก่ของอินเดีย ที่สำคัญที่สุดได้แก่ ฤคเวท เล่าถึงกำเนิดพระเป็นเจ้าสร้างโลก มนุษย์ สัตว์ พืช ทะเล ภูเขา ฯลฯ ตามคติความเชื่อของอินเดียไว้อย่างกว้างขวาง สอดแทรกความคิดในการสอนให้มนุษย์กระทำความดี ชี้อายุของความสุขใน รูปแบบต่างๆ อย่างชัดเจน เพื่อป้องกันมิให้คนกระทำความผิดเกิดความสำนึกก่อนที่จะกระทำความชั่ว เป็นการช่วยบ้านเมืองในการปกครองทางอ้อมได้เป็นอย่างดี^๘

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙) ได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับไตรภูมิไว้ในหนังสือ

ภูมิวิลาสินี สรุปความได้ว่าการไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ได้นั้นขึ้นอยู่กับปฏิบัติ ข้อปฏิบัติสำหรับปฏิบัติเพื่อไปเกิดในภพภูมินั้นๆ ปฏิบัติที่ไม่ดีย่อมนำไปสู่ทุคติภูมิ ปฏิบัติที่ดีย่อมนำไปสู่สุคติ ปฏิบัติคือการเจริญสมณกรรมฐานย่อมนำไปเกิดเป็นพรหม ภพภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิและอรุภูมิ เหล่านี้มีความเลวและประณีตต่างๆ กัน เป็นสังสารวัฏที่หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามปฏิบัติที่ปฏิบัติอย่างนี้ ต่อเมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ปฏิบัตินี้เป็นไปเพื่อเข้าถึงภูมิที่ ๔ คือโลกุตระภูมิ ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดสืบไป เป็นผู้ไร้ทุกข์ไร้ภัย ด้วยการเสวยนิพพานสมบัติอันเป็นบรมสุขกันเสียที่^๙

พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาไว้ว่าในสาระ สำคัญ จักรวาลวิทยาของพราหมณ์กับพุทธมีความแตกต่างกันหลายประการเช่น อย่างเรื่องของ พระอินทร์ในฝ่ายของศาสนาพราหมณ์เป็นเทพพวกนกรบ ต่อมาพระอินทร์นี้ก็เสื่อมลงกลายเป็นเทพที่ได้ประพฤติชั่วเสียหาย แล้วต่อมาก็มีเทพผู้อื่นเป็นใหญ่ขึ้นแทน เป็นพระวิษณุ พระศิวะ ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ขึ้นมาภายหลัง แต่อย่างไรก็ตามเทพเหล่านี้ก็เป็นพวกอมรเป็นพวกที่ไม่ตาย ใครได้ไปอยู่กับพระนารายณ์ พระอิศรก็ได้มีชีวิตนิรันดร ในทางพุทธศาสนาคติเรื่องนี้ แตกต่างกันไป พระอินทร์กลายเป็นเทพผู้

^๘ กรมศิลปากร, สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง จัดพิมพ์ เมื่อในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๒๔๓ - ๒๔๔.

^๙ พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๖๖๒ - ๖๖๗.

พิทักษ์ คอยตามรักษาคนดีและพระอินทร์ก็เป็นตำแหน่ง ต้องเกิด ตาย มีอายุ ไม่ได้เที่ยงแท้รันดร อันนี้พระพุทธรูปสอนว่าการที่จะประสบความสำเร็จสูงสุดได้นั้น จะต้องหลุดพ้นจากภพภูมิเหล่านี้ทั้งหมด คือพ้นจากภูมิของพวก สรรค์ เทพ พรหม เหล่านี้ ไปเป็นโลกุตระภูมินั้นคิเรื่องเขาพระสุเมรุ ที่เป็นที่พักพิงของพวกเทพ พวกอินทร์ พวกพรหมอะไรต่างๆ ในคติพุทธศาสนาไม่ถือเป็นสิ้นสุด แต่พระพุทธรูปมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าภูมิเหล่านี้เป็นเพียงขั้นตอนต่างๆ ในสังสารวัฏ และจะต้องสิ้นสุดลง เราจะต้องหาทางให้พ้นสวรรค์ พ้นเหนือพรหม ตลอดจนภพภูมิที่เกิดขึ้นทั้งปวงอีกทีหนึ่ง และนี่คือคติพุทธศาสนาที่ต่างออกไป ซึ่งคตินี้ก็แสดงออกมาในเรื่องไตรภูมิพระร่วงด้วยสรุปว่า จุดหมายของพราหมณ์ คือให้ไปเกิดมีชีวิตนิรันดรอยู่กับพระพรหมหรือเทพสูงสุด ที่สถิตบนยอดสุดของจักรวาล แต่จุดมุ่งหมายของพุทธศาสนาต้องข้ามพ้นจักรวาลลอยเหนือเทพพรหมทั้งหมด จุดหมายสูงสุดของพราหมณ์ คือ การขึ้นไปถึงจุดสูงสุดของไตรภูมิ ส่วนของพุทธ คือ คือการออกไปได้จากไตรภูมิ^{๑๐}

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กล่าวถึง ไตรภูมิพระร่วงไว้ว่า การสอนให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีทั้งทางตรงและทางอ้อม การพรรณนาถึงเรื่องสวรรค์เพื่อให้เกิดความยินดีหรือพอใจที่ทำบุญกุศลเพื่อให้ไปเกิดด้วยอำนาจแห่งบุญกุศลที่ทำไว้ และพรรณนาถึงความน่าสะพรึงกลัวของอบายภูมิ เพื่อเป็นเหตุให้คนเกรงกลัวบาปยินดีในการทำบุญกุศลที่เป็นเรื่องให้เห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจน การสอนอย่างนี้ได้ผลดีกว่าการพูดถึงสภาพธรรมล้วนๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของปรมาตมธรรมที่บางครั้งอาจเป็นอุปสรรคปัญหาต่อความเข้าใจของคนทั่วไป จึงกล่าวได้ว่าไตรภูมิภพเป็นหนังสือปรัชญาเล่มแรกของไทย มีคุณค่าทางปรัชญา ให้ความรู้เกี่ยวกับการกำเนิดสัตว์ต่างๆ และให้ความรู้เกี่ยวกับบาป – บุญ คุณ – โทษ^{๑๑}

จ้านงค์ ทองประเสริฐ กล่าวว่า ด้วยการมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ทำให้พระมหากษัตริย์ราชินีไทยได้ทรงศึกษาพระพุทธศาสนาเล่าเรียนพระไตรปิฎกในสำนักของพระมหาเถระฝ่ายลังกาวงศ์จากกล่าวได้ว่า ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นหนังสือวรรณคดีเล่มแรกของไทย ซึ่งเป็นข้อความย่อมาจากพระอภิธรรมปิฎกอันเป็นปิฎกหนึ่งของพระไตรปิฎก^{๑๒}

^{๑๐} พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตฺโต), **ไตรภูมิพระร่วง อิทธิพลต่อสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒ – ๑๓.

^{๑๑} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาสน์การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘.

^{๑๒} จ้านงค์ ทองประเสริฐ, **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๔), หน้า ๓๐๑.

ฟวงพันท์ มณีนรัตน์ กล่าวไว้ในหนังสือ “มานุษยวิทยากับการศึกษาคติชาวบ้าน” ความว่า ตามปกติบุคคลในสังคมจะได้รับการถ่ายทอดความรู้ต่างๆ จากผู้ใหญ่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย มักเป็นผู้สอนเด็ก ๆ ให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ วิธีการสั่งสอนเด็กให้ทราบถึงค่านิยมและศีลธรรมจรรยาของประชาชนที่แพร่หลายอย่างหนึ่ง ได้แก่ การเล่านิทานเด็กที่นึ่งฟังนิทานในตอนเย็นหรือในยามที่ผู้ใหญ่ว่างงานย่อมได้เรียนรู้ประเพณีและทัศนคติดั้งเดิมไม่น้อยไปกว่าการเรียนรู้ในโรงเรียน เทพนิยายและตำนานมักมีรายละเอียดอธิบายถึงพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อ หรือหลักธรรมในศาสนา กล่าวถึงกำเนิดของเผ่าหรือตระกูล การอพยพเคลื่อนย้ายถิ่น และการขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในสังคม...นิทานที่แต่งขึ้นก็มีความสำคัญต่อการอบรมสั่งสอนความประพฤติของเด็ก ส่วนมากแล้วสัตว์นิยาย นิทานคติ ชากค มักเป็นเรื่องแต่งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายให้เด็กได้รู้ว่าการกระทำอย่างไรจึงว่าดี การกระทำอย่างไรเป็นสิ่งเลวอย่างไรควรทำ อย่างไรไม่ควรทำ^{๑๓}

พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ฝุสสุธมโม ป.ธ.๙) ได้ทำการศึกษาเรื่อง อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทย ศึกษาเฉพาะกรณี : ไตรภูมิพระร่วง(เตภูมิกถา) สรุปความได้ว่าผู้ปกครองเมืองสุโขทัย ใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่อง ช่วยในการปกครองอยู่ไม่น้อย พระพุทธศาสนาได้เปรียบในแง่ที่พระสงฆ์สามารถแผ่ขยายสั่งสอนประชาชนไปได้อย่างกว้างขวาง เป็นการสร้างความเชื่อในหมู่ประชาชน ทั้งเป็นศาสนาที่มีข้อเรียกร้องจากผู้้นับถือน้อยกว่าฮินดู และเป็นศาสนาที่มีเหตุผล อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยได้พึ่งพาปัจจัยทางศาสนาไม่ว่าจะเป็นลัทธิวิญญูณานิยมฮินดู และพระพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้วไม่น้อย^{๑๔}

พระมหาสังเวย ธมมเนตติโก ได้นำเสนอข้อมูลเรื่องบุคลาธิษฐานในไตรภูมิพระร่วงว่า คำว่า บุคลาธิษฐาน แปลว่า สอนยกตัวอย่างบุคคลขึ้นแสดง สอนเป็นเรื่องเป็นราวทำนองนิทาน บุคลาธิษฐาน พบมากในชาดกหรือ นิทานธรรมบท เช่น เรื่องอมมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานพูดภาษาคนได้ ฯลฯ อมนุษย์มีเค้าโครงจากเรื่องไตรภูมิในลัทธิศาสนาพราหมณ์ ไตรภูมิหรือ เตภูมิกถาหมายถึง ภูมิ ๓ ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุปาวจรภูมิ ไตรภูมิของพราหมณ์สอนมุ่งการเกิดมีชีวิตอยู่เป็นนรินทร์กับพระพรหมที่เป็นเทพสูงสุด เชื่อว่าทรงสถิตอยู่บนเขาจักรวาล เรื่องไตรภูมิของพราหมณ์กล่าวถึงความเที่ยงแท้ของเทพเจ้าทั้งหลาย พระพุทธศาสนา นำเรื่องไตรภูมิมาอธิบายหลักอนัตตา สอนให้ข้ามพ้นไตรภูมิ

^{๑๓} ฟวงพันท์ มณีนรัตน์, **มานุษยวิทยากับการศึกษาคติชาวบ้าน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๕), หน้า ๑๐๕.

^{๑๔} พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ฝุสสุธมโม, ป.ธ. ๙), “อิทธิพลพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทย ศึกษาเฉพาะกรณี: ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ก.

เหนือเทพทั้งหมด พระพุทธศาสนาถือว่าสวรรค์โลกหรือพรหมโลกล้วนไม่เที่ยงแท้ถาวร ไม่ใช่สิ่งนิรันดร์ เพราะยังมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ อย่างไรก็ตามไตรภูมิก็ช่วยรักษาพระพุทธศาสนามาถึงทุกวันนี้ได้ เปรียบเหมือนเปลือกต้นไม้ที่ห่อหุ้มแก่นต้นไม้ไว้ อีกอย่างหนึ่งพึงสำเหนียกศึกษาเรื่องราวในพุทธประวัติว่าเหมือนการบริโภคผลมังคุดผู้ฉลาดย่อมจะรู้วิธีบริโภค คือบริโภคเฉพาะเนื้อมังคุดเท่านั้น หากศึกษาพุทธประวัติหรือเรื่องราวในพระพุทธศาสนาอย่างขาดวิจรรณปัญญา ก็เหมือนกับผู้บริโภคมังคุดทั้งเปลือก ย่อมพบรสฝาดมากกว่ารสหวาน^{๑๕}

เสฐียร โกเศศ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับไตรภูมิพระร่วงในหนังสือเล่าเรื่องในไตรภูมิว่า หนังสือไตรภูมิพระร่วงตามเค้าเรื่องข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าข้อความที่กล่าวถึงเรื่องกำเนิดของสัตว์ยักษ์ มาร มนุษย์ เทวดา พรหม และเรื่องกำเนิดของสกลจักรวาลว่ามีเป็นขึ้นได้อย่างไร เป็นความรู้ของคนสมัยก่อนที่พยายามจะรู้และเข้าใจเรื่องสร้างโลก เรื่องภูมิศาสตร์ เรื่องตายแล้วไปไหนและเรื่องอะไรอื่นๆ อันเป็นเรื่องลึกลับซึ่งเมื่อคิดค้นและเห็นว่าเป็นอย่างไร ก็กล่าวไปตามความเห็นนั้น เรื่องอย่างนี้มีอยู่ด้วยกันทุกชาติศาสนา เป็นเรื่องชนิดที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Coamology และ Mythology และในตอนที่ว่าด้วยนรกภูมิก็กล่าวว่า พระยายมราช ซึ่งเป็นนายเมืองนรกก็เป็นเรื่องยุ่ง ยมเป็นชื่อเทวดาประจำความตายของลัทธิศาสนาฮินดู เรียกกันว่า พระยายม ผู้ใดถึงกำหนดต้องตาย พระยมจะเอาเชือกบาตมาคล้องเอาวิญญาณของผู้นั้นไปสู่มังคโลกอันเป็นดินแดนของพระยมอยู่ทางทิศใต้เหตุผลนี้พระยมจึงเป็นท้าวโลกบาลประจำทิศใต้ของลัทธิฮินดู พระพุทธศาสนารุ่นหลังคงนำเอาพระยมของลัทธิฮินดู ซึ่งเป็นเจ้าแห่งความตายและเป็นใหญ่อยู่ในยมโลก ซึ่งเป็นเจ้าแห่งเมืองนรก เรื่องจึงเกิดสับสนเคลื่อนที่กันขึ้น นรกของลัทธิฮินดู กับนรกของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็มีเหมือนกับในไตรภูมิแต่เป็นต่างกัน^{๑๖}

ทวิศักดิ์ เสนาณรงค์ นำเสนอทัศนะเกี่ยวกับไตรภูมิภค หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระมหามหาราชวราชาที่ 1 ที่คนทั่วไปเรียกว่า พญาลิไทว่าเป็น วรรณคดีคำสอนที่สำคัญของพุทธศาสนาที่มีเนื้อหามุ่งสอนคุณธรรม ให้คนประพฤติตนเป็นคนดี พร้อมกับมีคำอธิบายเรื่องไตรภูมิคือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิโดยละเอียด แล้วสรุปว่าภูมิทั้ง ๓ ไม่ใช่ทางหลุดพ้น และได้ให้แนวทางการปฏิบัติเพื่อบรรลुพระนิพพานไว้ด้วย นอกจากนี้หนังสือเรื่องไตรภูมิพระร่วง ยังมีสาระน่าศึกษาอีกมากมาย ถึงแม้ว่าจะเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในสมัยโบราณก็ยังให้ความรู้ทางอักษรศาสตร์ ศาสนา จาริต

^{๑๕} พระมหาสังเวช ฐมนนตติโก, **แต่งตามธรรมบท**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๑ - ๑๐๒.

^{๑๖} เสฐียร โกเศศ, **เล่าเรื่องในไตรภูมิ**, (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๑๗.

ประเพณี และวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี รวมทั้งมียังสาระบางส่วนที่สอดคล้องกับธรรมชาติ และความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน^{๑๗}

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ได้ชี้ให้เห็นว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นภูมิปัญญาของนักปราชญ์ไทยในหนังสือพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย (Buddhism and Thai Intelligence) ว่าหนังสือไตรภูมิพระร่วงเป็นภูมิปัญญาไทยที่ให้คำตอบแก่ความสงสัยโลกทัศน์จากตะวันตก ภูมิปัญญาหรือปรัชญาตะวันตกเน้นความรู้เพื่อความรู้ แต่ภูมิปัญญาไทย ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะทางพุทธธรรมเน้นความรู้เพื่อชีวิต (ความเป็นอยู่ = อยู่ดีมีศีลธรรม) และภูมิปัญญาไทยยังมีความสัมพันธ์กันใน ๓ ลักษณะ คือ

๑.คนกับโลก สิ่งแวดล้อม พีช ธรรมชาติ

๒.คนกับคนอื่น ๆ ในสังคมหรือชุมชน

๓.คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้สรุปคือ ภูมิปัญญาที่เกิดจากการสัมผัสกับคน สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ จะออกมาในลักษณะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา และความเชื่อต่าง ๆ^{๑๘}

เสมอชัย พูลสุวรรณ อธิบายว่า การนำเสนอแง่มุมเกี่ยวกับไตรภูมิจึงมักจะกลายเป็นที่แพร่หลายในสังคมไทยตั้งแต่ยุคก่อนยุคสุโขทัยจนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ต้น ซึ่งการเขียนภาพลงบนผนังอุโบสถนั้น จิตรกรมักจะเขียนภาพของจักรวาลใน ๒ มิติและจะเลือกแสดงภาพหน้าตัดตามระนาบตั้งของจักรวาล ซึ่งประกอบไปด้วยภูเขาสิเนรุเป็นแกนกลาง ขนาบไปด้วยภูเขาสัตบริภัณฑ์สูงลดหลั่นลงมา ถัดออกไปจึงจะเป็นมหาสมุทรซึ่งเป็นที่ตั้งของทวีปทั้ง ๔ และรอบนอกสุดคือกำแพงจักรวาลจิตรกรนิยมเขียนภาพวิมานที่ลอยอยู่กลางอากาศ ส่วนใต้แกนเขาพระสุเมรุมักเขียนภาพขยายแสดงรายละเอียดของชมพูทวีปบริเวณป่าหิมพานต์และนรกภูมิ^{๑๙}

นิยะดา เหล่าสุนทร กล่าวว่า เป็นวรรณกรรมที่คนไทยรู้จักกันอย่างแพร่หลาย เพราะมีสำนวนที่ปรากฏใช้กันอยู่ในปัจจุบัน เช่น ปีนต้นจิว สูงเหมือนเปรต เป็นต้น ในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ประสบอุปสรรค ในการศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้ นั่นก็คือ ภาษาซึ่งประกอบด้วยศัพท์และสำนวนเก่าที่บางส่วนไม่มีใช้แล้วในปัจจุบัน เอกสารฉบับนี้ทำให้ทราบที่มาของไตรภูมิพระร่วง ตามที่ปรากฏในบานแผ่นกของหนังสือที่นำมาเปรียบเทียบกับพระไตรปิฎก อรรถาธิบาย และปกรณ์ต่าง ๆ ทำให้ผู้ศึกษา

^{๑๗} ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์ (ผู้ตรวจชำระ), วรรณกรรมสมัยสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓.

^{๑๘} ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร, พุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย, หน้า ๑๙ - ๒๐.

^{๑๙} เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๓ - ๑๑๕.

เข้าใจเนื้อความไม่ว่าจะเป็นศัพท์หรือสำนวนได้ชัดเจน ยิ่งขึ้น และยังเสนอแนวความคิดต่อไปนี้ คือ การศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นการขยายขอบเขตความรู้ความเข้าใจ ในหมู่นักศึกษาวรรณกรรมไทย ว่า ไม่ควรจำกัดแต่เฉพาะไตรภูมิพระร่วง ว่าเป็นแหล่งข้อมูลของความรู้ที่เกี่ยวกับโลกศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมไทยหรือศิลปะไทยแต่เพียงแหล่งเดียวตามที่เคยเข้าใจกันมา เพราะความรู้เหล่านี้มีปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นต้น ตามที่ได้กล่าวมาแล้วมากมายอีกด้วย^{๒๐}

ชลธิรา กลัดอยู่ กล่าวถึงคุณค่าของไตรภูมิพระร่วง เกี่ยวกับคุณค่าวิทยาการเรื่องเพศ รากฐานของอุดมการณ์เมืองไทยและบันทึกประสบการณ์จิตไร้สำนึกร่วมของมนุษยชาติ ในส่วนแรก ทำให้ทราบว่า วิทยาการแขนงหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องต้นตอสำหรับเมืองไทยในขณะนี้ คือ เรื่องเพศศึกษา สังเกตได้ว่า สังคมไทยไม่นิยมพูดถึงเรื่องนั้นอย่างเปิดเผยในที่สาธารณะ แต่ความเป็นจริงแล้วไม่เป็นเรื่องแปลกประหลาดอะไร ในเมื่อเรื่องนี้ได้เคยศึกษามาก่อนแล้วในครั้งสุโขทัย มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วง ที่ผู้แต่งพยายามศึกษาวิจัยแล้วถ่ายทอดออกมาเป็นตัวหนังสือรูปแบบของวรรณกรรมได้อย่างละเอียดเป็นระบบ เช่น การมีระดูของสตรี ลักษณะการตั้งครรภ์ของสตรี ตลอดจนการพูดถึงพฤติกรรมของหญิงชายในเชิงศีลธรรมหรืออุดมคติเรื่องเพศซึ่งได้อธิพลโดยตรงจากพระพุทธศาสนาส่วนที่สองนั้น จากการศึกษาทำให้ทราบว่า ไตรภูมิพระร่วง นอกจากจะมีคุณค่าในเชิงศาสนาและมนุษย์วิทยาแล้วยังมีคุณค่าอย่างยิ่งในเชิงสังคมวิทยา กล่าวคือ เป็นรากฐานของอุดมการณ์การเมืองของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาไตรภูมิพระร่วงโดยตรงแล้ว จะพบว่าเรื่องนี้เกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางการเมือง โดยพิจารณาจากหลักฐานที่ว่า ผู้แต่งเป็นอุปราช ซึ่งจะต้องเป็นกษัตริย์ต่อไป จึงเป็นไปได้ที่จะต้องนำความรู้ในวิชาการต่าง ๆ มาเป็นประโยชน์ในการบริหารบ้านเมือง มีดำเนิการโดยริเริ่มปลูกฝังทัศนคติโน้มน้าวโดยใช้แนวทางคำสอนพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือโดยตรง เมื่อพิจารณาตามคำอธิบายข้างต้น ก็ให้เห็นได้ว่า อุดมการณ์ทางการเมืองไทยดำเนินไปตามธรรมชาติเริ่มต้นด้วยการรับอุดมการณ์ทางศาสนาและศีลธรรมมาใช้สั่งสอนประชาชนให้ละชั่วกระทำความดี มีการช่วยเหลือกันและกัน ให้ความสุขเกิดขึ้นเป็นเป้าหมายแรก ส่วนเป้าหมายที่สองต้องการสร้างสังคมสุโขทัยให้ตั้งมั่น เป็นเอกภาพ และจะเป็นเช่นนั้นได้ก็ต้องมีผู้นำ ผู้นำที่ผู้แต่งเห็นว่าเหมาะสมที่สุด คือ ผู้นำที่เป็นมหาธรรมราชา อันหมายถึง ผู้นำที่ใช้ธรรมะปกครอง ประชาชน มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านธรรมะ มีใช้กษัตริย์ที่เป็นนักรบแต่เพียงอย่างเดียว และอุดมการณ์ทางการเมืองนี้ที่พระยาลีไททรงปลูกฝังไว้ในสุโขทัย แล้วจึงฝังรากลึกสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสาย ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมากมายเพียงใดก็ตาม สถาบันกษัตริย์ก็ยังคงมี

^{๒๐} นิยะดา เหล่าสุนทร, **ไตรภูมิพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒.

สภาพมั่นคง ครอบครองจิตใจประชาชนโดยธรรม มิใช่โดยอำนาจกล่าวสั้นๆ ก็คืออุดมการณ์ทางการเมืองที่ยอมรับให้พระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดนั่นเองในส่วนสุดท้ายผู้วิจัยให้ทัศนะว่าวรรณคดีเรื่องนั้นได้บันทึกแบบแผนพฤติกรรมของมนุษย์อย่างละเอียด โดยเฉพาะในสิ่งที่ก่อให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งและในสิ่งที่ทำให้คนอื่นต้องได้รับผลกระทบจากพฤติกรรมนั้น ๆ ด้วยเช่น การมีครรภ์ การทำแท้งโดยเจตนา การฉ้อโกง การนอกใจกัน เป็นต้น สาเหตุของพฤติกรรมเหล่านี้คือจิตใจและสิ่งกระตุ้นเร้าภายนอก เหมือนมนุษย์ในวรรณคดีอื่น ๆ ทั้งที่เป็นวรรณคดีอินเดีย จีน อังกฤษ กรีก ฯลฯ ก็มีภาพสะท้อนของแบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ เช่นนี้เช่นเดียวกัน จะแตกต่างกันก็ในส่วนที่เป็นรายละเอียด การควบคุมแบบแผนพฤติกรรมให้ดำเนินไปในรูปที่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน การควบคุมพฤติกรรมในไตรภูมิพระร่วงมีลักษณะเป็นการกำหนดโทษทางใจ ให้ตัวเองระลึกเสมอว่า ตนกระทำดีผลที่จะได้รับในภายหน้าก็ดี ถ้าทำความชั่ว ผลที่ได้รับก็มีความเดือนร้อน ลำบาก แสนสาหัส นอกจากนั้นแล้วยังทำเสนอเปรียบเทียบกับทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ กุสตาฟ และยุงได้อย่างกลมกลืน หากอธิบายในเชิงจิตวิทยาแล้ว มนุษย์ในทัศนะของฟรอยด์ มีสัญชาติญาณที่มุ่งจะเป็นอยู่และมุ่งที่จะตายตลอดเวลา และถ้าโยงแนวคิดนั้นเข้ากับแนวความคิดของยุงก็อาจกล่าวว่าเป็นจิตไร้สำนึกร่วมของมนุษย์ชาติ ผู้วิจัยรวมความคิดรวบยอดของไตรภูมิพระร่วงว่า วรรณคดีเรื่องนี้มีแก่นเรื่องที่สอดคล้องกันและเป็นแก่นที่ซ่อนอยู่ ยากที่ผู้อ่านธรรมดาจะเข้าใจได้ แสดงให้เห็นความปรารถนาของมนุษย์ต้องการแต่สิ่งที่ดีมีความสุขเกิดในสถานที่ที่รวมทั้งสถานที่เกิดในอุดมคติ ไม่ต้องเกิดในสถานที่ที่มีความลำบากเดือนร้อน โดยแสดงแบบบุคลาธิษฐาน ทำให้เกิดความเข้าใจได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เน้นย้ำในการทำดีที่สุด เพื่อที่จะบรรลุไปสู่จุดหมายสูงสุดอันเป็นยอดปรารถนา คือพระนิพพานนั่นเอง เอกสารฉบับนี้ ทำให้ทราบทัศนคติของผู้แต่งอย่างชัดเจนพยายามเชื่อมประสานแนวคิดของคนในอดีตกับปัจจุบันให้เห็นสภาพที่แท้จริงไม่อาจบินเบือนได้ ให้เห็นคุณค่าภาษาศิลป์มีจินตนาการสุนทรียภาพอย่างกลมกลืนกัน อีกทั้งจะเป็นแนวทางแปลความหมายและศึกษาวิจัยสภาพสังคมแนวความคิด ค่านิยม ของคนในสมัยนั้น^{๒๐}

ปัญญา บริสุทธิ์ ศึกษาเรื่องโลกทัศน์ของคนไทย โดยวิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย โดยวิเคราะห์จากวรรณคดีซึ่งแต่งในสมัยสุโขทัยด้วยกัน คือ ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ศิลาจารึกวัดศรีชุม สุภาสิตพระร่วงและไตรภูมิพระร่วง โดยเน้นเรื่องศาสนาจริยธรรม การปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคม โดยวางขอบเขตการวิจัยเลือกหาข้อมูลที่เป็นวรรณคดีคำสอนเป็นหลักเพื่อวิเคราะห์โลกทัศน์ของไทยในสมัยนั้น ผลจากการวิจัยพบว่าสังคมไทย

^{๒๐} ชลธิรา กลัดอยู่, **วรรณคดีของปวงชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (ฝ่ายวิชาการองค์การบริหารสโมสรนิสิต: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๒๗.

ในสมัยสุโขทัยมีความเชื่อในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก มีการดำเนินชีวิตที่สมบุรณ์ ไม่เบียดเบียนกัน มีการปกครองที่ผู้ปกครองใกล้ชิดกับประชาชนมาก มีขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม มีความผูกพันเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก^{๒๒}

ลิตธา พินิจภูวดล กล่าวว่า วรรณกรรมสุโขทัยที่เกี่ยวกับคุณค่าทางอภิปรัชญา (Metaphysics) ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงว่า เป็นไปตามทฤษฎีแห่งความสัมพันธ์ (The Theory Of Relativity) ของ อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) ส่วนเรื่องกำเนิดมนุษย์นั้นก็เป็นที่มาหลักของชีววิทยาเป็นส่วนมาก คุณค่าของวรรณคดีในไตรภูมิพระร่วงมี อิทธิพลความสำคัญต่อกวีไทยรุ่นหลัง เพราะเป็นบ่อเกิดของความคิดและจินตนาการสร้างสรรค์วรรณกรรม ศิลปกรรมตลอดจนการใช้ถ้อยคำสำนวนเปรียบเทียบอย่างละเอียด ทำให้ประชาชนเข้าใจความหมายของผู้แต่งที่ต้องการสื่อสารให้ทราบคุณค่า เช่น ศาสนา สังคมอุดมคติ เป็นต้น ส่วนการเปรียบเทียบสังคมอุดมคติในไตรภูมิพระร่วง คือ อุดมกรูทวิปกับชาวยุโทเปียของเซอร์ ทอมัส มอร์ ทำให้ทราบสังคมอุดมคติ มีการปกครองที่มีรากฐานจากมนุษยธรรม และอยู่ในขอบเขตของจริยธรรม ซึ่งสอดคล้องกับวิชารัฐศาสตร์ จัดเป็นทฤษฎีการเมืองประเภทหนึ่งเรียกว่า “ ทฤษฎีการเมืองแบบจริยธรรม ”(Ethical Political Theory) การปกครองประเภทนี้มุ่งสอนประชาชนให้รู้จักสิ่งควรทำไม่ควรทำ มุ่งสร้างสรรค์สังคมให้มีความสุข มีชีวิตที่ดี มีความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ทางครอบครัวและสังคมที่สอดคล้องกลมกลืนกัน ไม่ติดในวัตถุ แต่เน้นความเมตตาปราณีต่อกัน สรุปลงจากการศึกษาเอกสารฉบับนี้ทำให้ทราบคุณค่าทางอภิปรัชญา วรรณคดีสังคมอุดมคติ ความสัมพันธ์ของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเป็นอยู่ของกลุ่มชนทั้งสอง แล้วนำไปเปรียบเทียบกับหลักธรรมของพุทธศาสนาตลอดจนนำไปศึกษาวิเคราะห์ก็จะทำให้ทราบคุณค่าด้านจริยธรรมของไตรภูมิพระร่วง และทัศนคติของคนไทยที่มีต่อไตรภูมิพระร่วง ได้เป็นอย่างดี^{๒๓}

นภลัย สุวรรณธาดา ศึกษาในภาษาไทย ๔ (วรรณคดี) เอกสารฉบับนี้ได้ศึกษาแนวคิดและคุณค่าของวรรณคดีสมัยสุโขทัย ชื่อ *ไตรภูมิพระร่วง* พบว่า *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นแนวคิดแบบพุทธปรัชญา หรือ จิตนิยม (Idealism) ยึดถือจิตใจเป็นสำคัญ เชื่อในคุณค่าของความคิดซึ่งมีแบบคือนามธรรม ความจริงสูงสุดแบบอย่างนั้น อาจจะเป็นพระเจ้า ศาสดาผู้นำศาสนา หรือ คำสั่งสอนให้ยึดมั่นในจริยธรรมตรงกับพุทธปรัชญาในวรรณคดีไทยแต่เดิมนั้นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่กล่าวถึงความ เป็นอยู่ของชาวอุดมกรูทวิปซึ่งเป็นลักษณะของสังคมในอุดมคติ คุณค่าวรรณคดีเรื่องนี้จัดว่าเป็น

^{๒๒} ปัญญา บริสุทธิ์, *โลกทัศน์ของคนไทยวิเคราะห์จากวรรณคดีสอนสมัยสุโขทัย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอดีเอสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๙.

^{๒๓} ลิตธา พินิจภูวดล, *วรรณกรรมสุโขทัย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง พิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๓๓

วรรณคดีอมตะ อันหาค่ามิได้ ประกอบด้วยสารัตถประโยชน์และสุนทรีย์รส กล่าวถึงการประพุดติธรรมบาปบุญคุณโทษ นอกจากนั้นยังทำให้ทราบสภาพของสังคมไทยสมัยนั้นว่า เป็นสังคมที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือกันและกัน ความเป็นคนจิตใจอ่อนโยน เสียสละ ความเป็นอยู่ที่สอดคล้องกับคำสอนทางพุทธศาสนา และที่สำคัญก็เป็นบ่อเกิดของวรรณคดีศาสนา และวรรณคดีไทยอื่นๆ ในสมัยต่อมาอีกด้วย เอกสารฉบับนี้ทำให้ทราบแนว ความคิด คุณค่า รูปแบบคำประพันธ์ ภาษา และจริยธรรมในการดำเนินชีวิตของคนไทยในสมัยนั้นและยังสามารถนำมาประกอบใช้อ้างอิงในการทำวิจัยในครั้งนี้อย่างดี^{๒๔}

เสาวภา ไททยวัฒน์ ศึกษาวัฒนธรรมเกี่ยวกับ ลักษณะนิสัยของคนไทย โดยการศึกษาวัฒนธรรมและการตั้งถิ่นฐานของคนไทย จากหลักฐานปรากฏว่า ชาวสยามที่เรียกตัวเองว่า “ไท” ทำให้นักวิชาการยุคหลัง เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ได้ให้ข้อคิดเห็นคำว่า “ไท” หมายถึง อีสระ ใหญ่ นอกจากนี้พระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงนุภาพทรงอธิบายลักษณะดั้งเดิมว่า คนไทยเป็นคนรักอิสระ รักสงบ ไม่ชอบบุกรุกผู้อื่น ด้วยเหตุนี้ ทำให้คนไทยสามารถดำรงความเป็นชาติและเอกราชไว้ได้ นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ ลักษณะนิสัย และความประพุดติของคนไทยที่สอดคล้องกับหลักคำสอนทางศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพุทธศาสนาซึ่งเป็นระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และ สิ่งที่เหนือธรรมชาติ แม้กระทั่งสภาพดินฟ้าอากาศด้วยจากเอกสารฉบับนี้ทำให้ทราบว่า ลักษณะนิสัย ความประพุดติของคนไทยได้รับวัฒนธรรมการหล่อหลอมผสมผสานมาจากอิทธิพลของศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม สิ่งที่เหนือธรรมชาติ ตลอดจนสภาพแวดล้อม ทำให้สามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบกับไตรภูมิพระร่วงเพื่อสะท้อนให้เห็นลักษณะของหลักจริยธรรมในสมัยนั้นและทำให้เข้าใจทัศนะของผู้แต่งได้อย่างชัดเจน^{๒๕}

วิไลเลขา ถาวรธนา ศึกษาพื้นฐานทางวัฒนธรรม โดยศึกษาถึงวิวัฒนาการความเป็นมาของวัฒนธรรมไทย เกี่ยวกับการปกครอง (ในสมัยสุโขทัย) ตั้งแต่ชนชาวไทยอพยพเข้ามาในประเทศไทยในปัจจุบัน และชนชาติดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนเช่น ขอม มอญ ละว้า ฯลฯ ที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย ไม่ว่าจะเป็นระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีการปกครอง และสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการปกครอง ไม่ว่าจะเป็นการปกครองแบบสมบูรณาสิทธิราช (Absolute Monarchy) ที่กษัตริย์มีอำนาจปกครองโดยเด็ดขาด การปกครองแบบ

^{๒๔} นภลัย สุวรรณธาดา, ภาษาไทย (วรรณคดีไทย), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒.

^{๒๕} เสาวภา ไททยวัฒน์, พื้นฐานวัฒนธรรมไทย (แนวทางอนุรักษ์และการพัฒนา), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕.

ธรรมราชา (King of Righteousness) ที่กษัตริย์ต้องปกครองโดยธรรม การปกครองแบบเทวราชา (Divine kingship) ที่กษัตริย์มีฐานะเหมือนเทพเจ้า และการปกครองแบบพ่อปกครองลูก (Patriachal Monarchy) ที่กษัตริย์มีฐานะเหมือนบิดาประชาชน การปกครองทั้งหมดนี้นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าเป็นการปกครองที่ได้รับอารยธรรมมาจากอินเดีย ที่สำคัญก็คือ ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธนิกายหินยาน ซึ่งชนชาติไทยนำมาใช้ผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม แล้วมาปฏิบัติในราชสำนักและใช้ปกครองประชาชนทั่วไป เพื่อความสงบสุขของสังคมโดยส่วนรวมสืบมา เอกสารฉบับนี้ทำให้ทราบถึงความเป็มาและวิวัฒนาการของสังคมโดยส่วนรวมสืบมาและเป็นพื้นฐานในการแต่งไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณคดีคำสอนในเชิงจริยธรรมได้เป็นอย่างดี^{๒๖}

มนตรี อุมะวิชณี ได้ศึกษา เรื่อง ภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู) สรุปได้ว่า การวิเคราะห์วรรณคดีไทยไตรภูมิพระร่วงในแง่ของวิภาษวิธี (Dialectic) ซึ่งเป็นการวิจารณ์แบบสากล ที่กำเนิดมาจากปรัชญากรีก เพลโต (Plato) นักปรัชญาชาวกรีก ที่ถือเจตนิมคือนามธรรมเป็นความจริงสูงสุด ไม่ใช่วัตถุ ในเรื่องศีลธรรมและจริยธรรม เพลโตให้ทัศนะว่า พวกกวี ได้ให้ทำนองที่ผิดแก่พลเมืองซึ่งมีผลกระทบต่อปกครองเยาวยชนที่จะเป็นผู้ปกครองรัฐในอนาคต กวีเสนอแบบไม่เหมาะสม โทกเกี่ยวกับพระเจ้า เช่น วีรบุรุษไม่อรบเมื่อไม่พอใจ ผู้พิพากษารับสินจ้างรางวัล ที่ร้ายที่สุดคือ การพรรณนาสิ่งชั่วร้ายมี นรก เป็นต้นว่า เป็นสถานที่ที่ไม่มีความสุขไม่มีความเจริญ ทำให้เยาวยชนหวาดกลัว การกระทำของพวกกวีนี้ เพลโตถือว่า เป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการสร้างวีรกรรมของเยาวยชน ทำให้พวกเขาขาด รักชาติ แต่กลัวตาย และเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองไม่ควรเรียนรู้หรือเลียนแบบเลย ถ้าพิจารณาไตรภูมิพระร่วงตามแนวการวิจารณ์ของเพลโตจะเห็นได้ว่า การที่พระมหารัชมหาราชลิไท ทรงบรรยายภาพของนรก เปรตและอสูรกายไว้อย่างละเอียดชัดเจนเพื่อให้พลเมืองของสุโขทัยเกิดความกลัวต่อบาป และมุ่งประพฤติความดี ก็มีผลทำให้ความเข้มแข็งกำลังทหารลดน้อยลง ในทางตรงกันข้าม ถ้าแสดงความชื่นชมในการประหัตประหารการต่อสู้เหมือนลิลิตยวนพ่าย จะทำให้ทหารมีความกล้าหาญ กล้าต่อสู้กับพวกศัตรูและชนะศัตรูในสงคราม สามารถสร้างวีรกรรมได้นอกจากนี้ เอกสารนี้ยังเสนอรัฐตามแนวคิดของเพลโตว่า รัฐในอุดมคติ เป็นรัฐที่สมบูรณ์ เรียกว่า อุดมรัฐ (Republic) อีกด้วย แนววิจารณ์ของเพลโตเกี่ยวกับกวีนิพนธ์ พอสรุปได้ว่า กวีนั้นจะต้องได้รับความเชื่อถือจากนักปกครอง สรรเสริญเทพเจ้าและสดุดีแก่ผู้ทำชื่อเสียงแก่รัฐ แต่ถูกจำกัดให้เขียนอย่างเป็นทางการถูกควบคุมโดยผู้นำรัฐ แนวความคิดนี้ จึงเป็นที่มาของระบบเซ็นเซอร์ (Censorship)

^{๒๖} วิไลเลขา ถาวรธนาสาร, **พื้นฐานทางสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๙.

ในปัจจุบันส่วนการเปรียบเทียบระหว่าง อุดมรัฐของเพลโต และอัครกฤษทวีปในไตรภูมิพระร่วงนั้น เป็นเรื่องที่น่าสนใจน่าศึกษาวิจัยต่อไป^{๒๗}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระครูโสภณปริยัตยาทร (เชื้อม ชินวโส, สอนรอด) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า วิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์เพิ่งจะเจริญก้าวหน้าปรากฏเป็นรูปธรรมเด่นชัดก็เมื่อประมาณ ๔๐๐ ปีมานี้เอง และเมื่อเปรียบเทียบกับจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาอันเป็นปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าซึ่งได้พระนามว่า “โลกวิทู” แล้ว ยิ่งห่างไกลกันมากทีเดียว และไม่สามารถที่จะนำมาเปรียบเทียบกับพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้าได้เลยแม้แต่น้อย เรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่งในจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนาก็คือ เรื่อง นรก สวรรค์ ภูมิ และสังสารวัฏ ซึ่งเป็นเรื่องค่อนข้างยาก พระพุทธศาสนาเชื่อในสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิดในชาติภพต่างๆ มากมายเหลือคณานับ พื้นฐานความเชื่อนี้เข้าใจว่ามาจาก ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู สามารถสืบย้อนขึ้นไปถึงสมัยพระเวท ส่วนที่คล้ายคลึงกันก็คือทั้ง ๒ ศาสนา ยอมรับว่า กรรมเป็นตัวจักรสำคัญที่ทำให้การเวียนว่ายตายเกิด ส่วนที่ต่างกัน คือ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ชี้ชัดว่า ต้นกำเนิดของจักรวาลและสรรพสิ่งมาจากพระพรหมเป็นผู้สร้าง และในที่สุดมนุษย์จะรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระผู้เป็นเจ้าของผู้สร้างนิรันดร์ ส่วนพระพุทธศาสนาไม่ได้ยืนยันในเรื่องดังกล่าว เพียงแต่แสดงหลักคำสอนไว้เป็นกลางๆ ว่า สังสารวัฏกำหนดเบื้องต้นเบื้องปลายมิได้ แต่ถ้ามนุษย์เข้าถึงสังธรรมคือ ตรัสรู้อรุณสัง ๔ แล้วก็ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^{๒๘}

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิรมล) ได้ทำวิจัย เรื่อง “จักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาท” สรุปได้ว่า กระบวนทัศน์จักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ นั้น มิใช่เป็นสิ่งที่ไร้ค่าหรือเป็นกระบวนทัศน์ที่ไร้เหตุผล หรืออธิบายไม่ได้ ในบางมิติของทฤษฎีนั้นต้องยอมรับว่า มีเคา์กลางที่ไม่สามารถจะตอบคำถามในยุคสมัยที่กำลังเปลี่ยนไปได้ เนื่องจากการแสวงหาความจริงนั้นอาจจะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ค่อนข้างจะมีขอบเขตจำกัดในแง่วิทยาการต่างๆ ที่จะสามารถนำมาเป็นเครื่องมือเพื่อค้นคว้าหาความจริงได้ แต่ถึงกระนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า “ภูมิปัญญาดั้งเดิม” ของนักปราชญ์ในยุคก่อนๆ ก็

^{๒๗} มนตรี อุมะวิชณี, ภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๘), หน้า ๙

^{๒๘} พระครูโสภณปริยัตยาทร, “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ก.

ได้พยายามอย่างยิ่งยวดในการที่จะแสวงหาคำตอบ แม้จะทำได้เพียงแค่ประเมินด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ก็ตาม^{๒๙}

พระมหาเศรษฐา เสฏฐมโน (หินศิลา) ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วง พบว่า แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในอินเดียนั้น กระบวนการกำเนิดโลกและจักรวาลในศาสนาพราหมณ์ ฮินดู เกิดขึ้นจากเจตจำนงของพระผู้เป็นเจ้า แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วงเกิดขึ้นเพื่อตอบปัญหาของมนุษย์เกี่ยวกับเรื่องโลกและจักรวาลโดยอาศัยแนวคิดหลักจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แนวคิดพื้นฐานในไตรภูมิพระร่วงก็คือวิวัฒนาการของโลก กำเนิดของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมต่างๆ ใน ๓๑ ภูมิ ความสำคัญของไตรภูมิพระร่วงอยู่ที่การสอนให้เห็นความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่ง แม้การไปเกิดในสุคติภูมิก็ไม่มีแน่นอนต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารต่อไป การบรรลุพระนิพพานเท่านั้นที่จะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป อิทธิพลแนวคิดเรื่องไตรภูมิพระร่วงได้สะท้อนผ่านจิตรกรรม สถาปัตยกรรมและวรรณกรรม ซึ่งเป็นความคิดรวบยอดของศิลปินที่สร้างสรรค์ผ่านออกมาในยุคสมัยต่างๆ ^{๓๐}

นางเพ็ญแข กิตติศักดิ์ ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก” พบว่า มโนทัศน์เรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์สุตตันตปิฎกนั้น เป็นโลกทัศน์ที่เกี่ยวกับลักษณะธรรมชาติของโลกและจักรวาล ซึ่งมีความสัมพันธ์กันมโนทัศน์เรื่องอื่นๆ เช่น เรื่องจิต กรรม สุขคติ และทุกข์ นอกจากนี้ยังได้พบอีกว่า พุทธปรัชญาได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับอภิปรัชญาอย่างมาก น่าจะเป็นเพราะว่าไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในการดับทุกข์ หรือช่วยให้บรรลุความหลุดพ้นอันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญา ดังนั้นคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเน้นวิธีการทางด้านญาณวิทยา เพื่อเข้าถึงความรู้อันแท้จริงและเน้นเรื่องจริยศาสตร์ หรือ การปฏิบัติดี มากกว่าเรื่องอื่น แต่พุทธปรัชญาในคัมภีร์สุตตันตปิฎก ก็ได้ให้คำตอบเกี่ยวกับเรื่อง

---

^{๒๙} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิยการ), “จักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาท”, **ดุชนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุชนิติต สาขาวิชาปรัชญา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๓.

^{๓๐} พระมหาเศรษฐา เสฏฐมโน (หินศิลา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วง”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๖-๑๒๘.

จริงข้อหนึ่งว่ารูปและนามหรือกายกับจิตมีความสัมพันธ์กับภูมิชั้นของจิตที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม เช่นเดียวกับมตีในอภิธรรม^{๓๑}

สุภาพร พลายเล็ก ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ วิชาปุราณะและ ไตรภูมิพระร่วง.” พบว่า คัมภีร์วิชาปุราณะและไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมต่าง ถิ่นกัน มีผู้ประพันธ์ ระยะเวลาในการประพันธ์และเนื้อหาหลักคำสอนศาสนาที่แตกต่างกัน แต่เป็น วรรณกรรมสอนศาสนาที่มีเนื้อหาเรื่องจักรวาลซึ่งสืบรากเหง้าทางความคิดมาจากประเทศอินเดีย จึง จัดอยู่ในปรัชญาอินเดียเช่นเดียวกัน ทำให้มีแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาที่มีลักษณะสัมพันธ์สอดคล้อง กัน จักรวาลในคัมภีร์วิชาปุราณะและไตรภูมิพระร่วงมีจำนวนมากมาย จักรวาลในคัมภีร์วิชาปุราณะ มีลักษณะกลมเหมือนไข่ ดาวเหนือเป็นศูนย์กลางจักรวาล แต่จักรวาลในไตรภูมิพระร่วงมีลักษณะ ทรงกระบอก โลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล พื้นที่ภายในจักรวาลในคัมภีร์วิชาปุราณะและไตรภูมิ พระร่วงมีลักษณะเป็นวงกลมเรียงซ้อนกันเป็นชั้น ประกอบด้วยพื้นที่ใต้แผ่นดิน แผ่นดินและพื้นที่ เหนือแผ่นดิน ภูมิสูงสุดอันเป็นที่ที่มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์เรียกว่า “โมกษะ” หรือ “นิพพาน” การจัดเรียงพื้นที่ในวรรณกรรมทั้งสองมีลักษณะที่แตกต่างกันแต่มีเขาเมรุหรือเขาพระ สุเมรุเป็นแกนกลางของแผ่นดิน ล้อมรอบด้วยทวีปและมหาสมุทร มีแดน “ภารตะ” หรือ “ชมพูทวีป” เป็นศูนย์กลางในการสร้างกรรมที่คล้ายกัน คัมภีร์วิชาปุราณะและไตรภูมิพระร่วงมีแนวคิดที่ว่าจักรวาล ดำเนินไปตามวัฏจักร คือ เกิดขึ้น ดำรงอยู่และดับสูญไป จักรวาลและสรรพสิ่งในคัมภีร์วิชาปุราณะ เกิดขึ้นจากการสร้างของพระวิษณุ มนุษย์มีหน้าที่ตามที่ถูกกำหนดไว้ จักรวาลในไตรภูมิพระร่วงเกิดขึ้น ตามวิวัฒนาการ มนุษย์และสรรพสิ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติด้วยผลกรรมและจะดำเนินไปตามผลแห่ง การกระทำ จักรวาลในคัมภีร์วิชาปุราณะดำรงอยู่ตามการควบคุม ดูแลของพระวิษณุ ส่วนจักรวาลใน ไตรภูมิพระร่วงดำรงอยู่ด้วยผลจากการกระทำและท่าทีของมนุษย์ที่ปฏิบัติต่อธรรมชาติ จักรวาลใน คัมภีร์วิชาปุราณะจะดับสูญไปตามระยะเวลาที่กำหนดด้วยอำนาจของเทพเจ้า แต่ผลจากการทำผิด ศีลธรรมของมนุษย์จะทำให้จักรวาลในไตรภูมิพระร่วงดับสูญลงด้วยภัยธรรมชาติต่างๆ แนวคิดเรื่อง จักรวาลในวรรณกรรมทั้ง ๒ เรื่องแสดงให้เห็นวัฏจักรของชีวิตมนุษย์และสรรพสิ่ง ที่มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ดำเนินหมุนเวียนเป็นวงกลมสืบเนื่องกันไป วัฏสังสารของมนุษย์จะสิ้นสุดลงเมื่อปฏิบัติจน บรรลุโมกษะหรือนิพพาน คัมภีร์วิชาปุราณะแสดงแนวความคิดว่าจักรวาลและสรรพสิ่งเป็นไปตาม

^{๓๑} นางเพ็ญแข กิตติศักดิ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา ตามที่ ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๙), หน้า ก.

การกำหนดของเทพเจ้า แต่ไตรภูมิพระร่วงแสดงให้เห็นว่าจักรวาลและสรรพสิ่งดำเนินไปตามวัฏจักรของธรรมชาติอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์^{๓๒}

นิรมล ทัพเวช ได้ทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องไตรภูมิพระร่วง พบว่าวรรณกรรมมุ่งหมายที่สั่งสอนให้บุคคลกระทำดีปรัชญาในไตรภูมิพระร่วงมิได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับอภิปรัชญาเพราะความเป็นจริง ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในการดับทุกข์ หรือช่วยให้หลุดพ้น อันเป็นอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนาแต่เป็นญาณวิทยา คือการเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงมากกว่า ถึงกระนั้นก็พอมองเห็นว่าในไตรภูมิพระร่วงเสนอคำตอบเกี่ยวกับความจริงอยู่บ้าง การเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงในไตรภูมิพระร่วง โดยหลักใหญ่ ๆ จะต้องอาศัยอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นหนทางที่จะเตรียมไปสู่ความหลุดพ้น ซึ่งเป็นสัจธรรมในพระพุทธศาสนา ส่วนคุณค่าประพจน์ของมนุษย์ ซึ่งเป็นจริยศาสตร์นี้ สอดคล้องกับอภิปรัชญาและญาณวิทยานั้นคือ การแสวงหาความดี หรือ อุดมคติสูงสุดของมนุษย์ ตามทรรศนะ ของพุทธปรัชญาที่เป็นจิตนิยม ด้านจริยธรรมได้นำถึงคุณค่าของการกระทำโดยชี้แนวทางการปฏิบัติทางโลกแนะนำความคิดเรื่องอุดมรัฐ รัฐที่สมบูรณ์ มีการแนะนำพลเมืองให้ทำดี และชี้แนวทางการปฏิบัติทางธรรม แนะนำการปฏิบัติขั้นสูง ที่ต้องอาศัยการเจริญภาวนา โดยมีความหลุดพ้น(พระนิพพาน) เป็นอุดมคติสูงสุด^{๓๓}

วารี สามารถ ได้ทำวิจัยเรื่อง ความคิดทางสังคมในวรรณกรรมสมัยสุโขทัย พบว่า สมัยสุโขทัย ประชาชนมีความเชื่อและนับถือศาสนาพุทธและลัทธิสังคัมภีร์ศิวคัมภีร์ควบคู่ไปด้วย การปกครองจะเป็นการปกครองผสมผสานกันแบบธรรมาธิปไตยและราชาธิปไตย มีความสัมพันธ์แบบพ่อปกครองลูก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วรรณกรรมไตรภูมิพระร่วง ยังได้เสนอแนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติ ที่แสดงถึงความสมบูรณ์ มีการปกครองอยู่บนรากฐานของมนุษยธรรม อย่างแท้จริง มีเศรษฐกิจระบบเสรีนิยม มีความเป็นอยู่ที่สอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เอกสารงานวิจัยฉบับนี้ ได้เสนอเนื้อหาที่กว้างขวางครอบคลุมเกือบทุกด้าน ทำให้มองเห็นภาพรวมของสังคมสุโขทัยได้ชัดเจนและสามารถนำแนวความคิดมาประยุกต์ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี^{๓๔}

^{๓๒} สุภาพร พลายเล็ก, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและ ไตรภูมิพระร่วง”, *ดุชนิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗). หน้า ก.

^{๓๓} นิรมล ทัพเวช, “การวิเคราะห์เชิงปรัชญา เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ก.

^{๓๔} วารี สามารถ, “ความคิดสังคมในวรรณกรรมสมัยสุโขทัย”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ก.

พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสธสมโม) ได้ทำวิจัยเรื่อง อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อความคิดทางการเมือง การปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณี : ไตรภูมิพระร่วง(เตภูมิกถา) พบว่า แนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทว่าเป็นแนวคิดที่ได้จากพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อในอำนาจของกษัตริย์หรือผู้ปกครองในฐานะนักรบ เป็นความเชื่อในอำนาจของกษัตริย์หรือผู้ปกครองในฐานะผู้มีสิทธิอำนาจและความชอบธรรมในการกำหนดชนชั้นในสังคมที่เป็นไปตามอำนาจของการกระทำคือ “กฎแห่งกรรม” ตามแนวพระพุทธศาสนา มิใช่เป็นไปตามอำนาจของชาติภูมิ เมื่อเป็นเช่นนั้น ความมีเสรีภาพของบุคคลจึงได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างมากโดยที่บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีเสรีภาพในการแสวงหาประโยชน์เพื่อตนเอง มีเสรีภาพในการแบ่งปันประโยชน์ของตนที่มีอยู่แก่ผู้อื่นที่อยู่ในสังคมเดียวกัน ขอบเขตของเสรีภาพต่างๆของบุคคลถูกควบคุมโดยกฎแห่งกรรม หรืออาจจะกล่าวได้ว่า เสรีภาพนั้นมีความสอดคล้องต้องกันกับหลักจริยธรรมพื้นฐานของสังคม อันได้แก่ ศีลธรรม คุณธรรมและมโนธรรม ซึ่งถูกกำหนดเป็นแนวทางในการปฏิบัติทางการเมืองและการปกครองในรัชกาลของพระเจ้าลิไท สังคมสุขุขทัย จึงอยู่ได้ด้วยความสะดวก ราบรื่น มีความก้าวหน้าโดยไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมายโดยมีบทลงโทษที่รุนแรงเพื่อป้องกันรักษาสังคมไว้ได้ ด้วยเหตุที่พระเจ้าลิไทได้รับหลักธรรมคำสอนจากพระพุทธศาสนาเถรวาท พระองค์จึงทรงวางเป้าหมายไว้ ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ คือ การปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ยุคศาสนา พระศรีอารีย์ และโลกุตระคือการปฏิบัติเข้าสู่พระนิพพาน ผลจากการวิจัยทำให้ทราบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองในสมัยสุโขทัย โดยเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของสังคมและวัฒนธรรมในด้านการปกครองประเทศเรื่อยมา ความจริง ในปัจจุบันจริยธรรมและวัฒนธรรมทางสังคมบางอย่างได้ถูกละเลย จึงน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง^{๓๔}

ปรารธนา แสนฤทธิ์ อิชุมิ ได้ทำวิจัยเรื่อง สำนักทางจริยธรรมในรัฐไทยสมัยใหม่ วิเคราะห์จากแบบเรียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี พบว่า เอกสารงานวิจัยฉบับนี้ได้ศึกษาความสำนึกทางจริยธรรมในรัฐไทยสมัยใหม่จากแบบเรียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี สองชุด ชุดแรกชื่อ ธรรมจริยา ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้คนคนจงรักภักดีต่อชาติอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและศูนย์รวมจิตใจและต้องการปลูกจิตสำนึกทางจริยธรรมในเรื่องการทำหน้าที่และการพัฒนาตนเอง ส่วนชุดที่สองชื่อ แบบสอนอ่านใหม่ ซึ่งก็ยังคงสอนในเรื่องความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยมีรัฐเป็นผู้

---

^{๓๔} พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสธสมโม) , “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อความคิดทางการเมือง การปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณี: ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ก.

อุปถัมภ์ต่อประเทศ เน้นความสำคัญของรัฐธรรมนูญให้ค้ำถึงเรื่องสิทธิและหน้าที่ในฐานะพลเมือง มีระบอบประชาธิปไตย แต่เน้นหน้าที่มากกว่าสิทธิผลจากการวิจัยสรุปว่า ความสำนึกทางจริยธรรมของสังคมไทยพัฒนาการมาจากความเชื่อเกี่ยวกับจิตวิญญาณในธรรมชาติตามแบบลัทธิวิญญาณนิยม เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้ คำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งสอนให้เชื่อกรรมและผลของการกระทำคนไทยจึงปรับความเชื่อทั้งสองเข้าด้วยกัน ต่างฝ่ายต่างก็เกื้อกูลกันและกัน อันเป็นที่มาของพื้นฐานทางจริยธรรมของไทย อีกประการหนึ่ง ความเชื่อทั้งสองเป็นระบบอุปถัมภ์ผสมผสานกันจึงให้ความสำคัญต่อตัวผู้ทำเป็นอย่างยิ่ง ถือว่าพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ต่อประชาชนและทรงเป็นธรรมราชา การปลูกฝังในเรื่องความจงรักภักดีซึ่งมีมาตลอดเวลา จุดร่วมของแบบเรียนทั้งสองนี้ คือแนวคิดที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับรัฐ โดยการให้ความร่วมมือกับรัฐและมีความจงรักภักดีต่อกษัตริย์เพื่อรัฐ จะได้ให้การอุปถัมภ์บำรุงแต่ประชาชนได้อย่างดี ฉะนั้นแบบเรียนชุดนี้ทำให้เกิดความสำนึกทางจริยธรรมอย่างดีเพราะมีสาระเพื่อกล่อมเกล้า ตอบสนองนโยบายของรัฐ ซึ่งเป็นผู้กำกับทิศทางการพัฒนาของชาติการพัฒนาชาตินี้สิ่งที่สำคัญคือ การสร้างสมาชิกที่ดีของรัฐอันเป็นคนสร้างความสำนึกทางจริยธรรมให้รัฐไทยสมัยใหม่อย่างแท้จริง^{๓๖}

เดชา ซากักดี ได้ทำวิจัยเรื่อง วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภาวดีพระร่วง พบว่าสุภาวดีพระร่วงมีความสำคัญในการสร้างสรรค์ความเจริญด้านจิตใจ เป็นมรดกทางวัฒนธรรม และยังสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมไทยสมัยนั้นไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ค่านิยม หรือวัฒนธรรมได้อย่างชัดเจนว่าเป็นสังคมแบบพึ่งพากัน มีความผูกพันกับศาสนา มีการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับพุทธศาสนา เอกสารงานวิจัยฉบับนี้ทำให้ทราบพื้นฐานจริยธรรมของคนไทยที่ปรากฏในปัจจุบันและยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการทำวิจัยในครั้งนี้ได้ด้วย^{๓๗}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ในวรรณคดีไตรภูมิพระร่วงที่ปรากฏในลักษณะที่เป็นพุทธปรัชญา มีแนวคิดเป็นไปในลักษณะที่นำเสนอเป็นเรื่องราว ไม่มีได้นำเสนอในลักษณะที่แสดงถึงอิทธิพลที่สืบเนื่องกันไป แต่ในงานวิจัยนี้จะได้นำเสนอแนวคิดทางพุทธปรัชญาใน

^{๓๖} ปราบรรณา แสนฤทธิ์ อิชูมิ, “สำนึกทางจริยธรรมในรัฐไทยสมัยใหม่ วิเคราะห์จากแบบเรียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ก.

^{๓๗} เดชา ซากักดี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยธรรมในวรรณคดีสุภาวดีพระร่วง”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ก.

ไตรภูมิพระร่วงที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยที่เป็นไปในลักษณะที่เชื่อมโยงแนวคิดจากวรรณคดีไตรภูมิพระร่วงในลักษณะที่เชื่อมโยงให้เห็นถึงอิทธิพลแนวคิดและอิทธิพลที่ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการดำเนินการวิจัยไว้ดังนี้

๑.๗.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่องการวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) โดยมีวิธีการเก็บและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ตำรา บทความวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้กำหนดขั้นตอนการวิจัยไว้ ดังนี้

๑.๗.๒ ขั้นรวบรวมข้อมูล

๑) รวบรวมข้อมูลเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และพญาลิไทย. ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕. -พญาลิไทย.ไตรภูมิภค ฉบับถอดความ. คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน.กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

๒) รวบรวมข้อมูลเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ เอกสาร งานวิจัย งานสารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ตำรา และบทความทางวิชาการ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ การตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

๑) แยกแยะและจัดหมวดหมู่ข้อมูลจากเอกสารที่ได้มาทั้งหมด

๒) การตรวจสอบแหล่งที่มาของข้อมูล ผู้วิจัยได้ทำการตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับภพ ภูมิ จากแหล่งข้อมูล ๓ ด้าน ประกอบด้วย ๑) พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ๒) และไตรภูมิพระร่วง ฉบับพญาลิไทย. ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕. -พญาลิไทย.ไตรภูมิภค ฉบับถอดความ คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน.กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘. และ ๓) เอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องภพ ภูมิ แล้วเห็นว่าข้อมูลที่ตรงและสอดคล้องกัน อย่างมีนัยสำคัญ

๓) วิเคราะห์ข้อมูล ในด้านต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ

๔) เปรียบเทียบข้อมูล ลักษณะที่เหมือนกันและแตกต่างกัน

๕) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ตามหลักอุปนัยวิธี

๑.๗.๔ การสรุปผล และอภิปรายผลการวิจัย

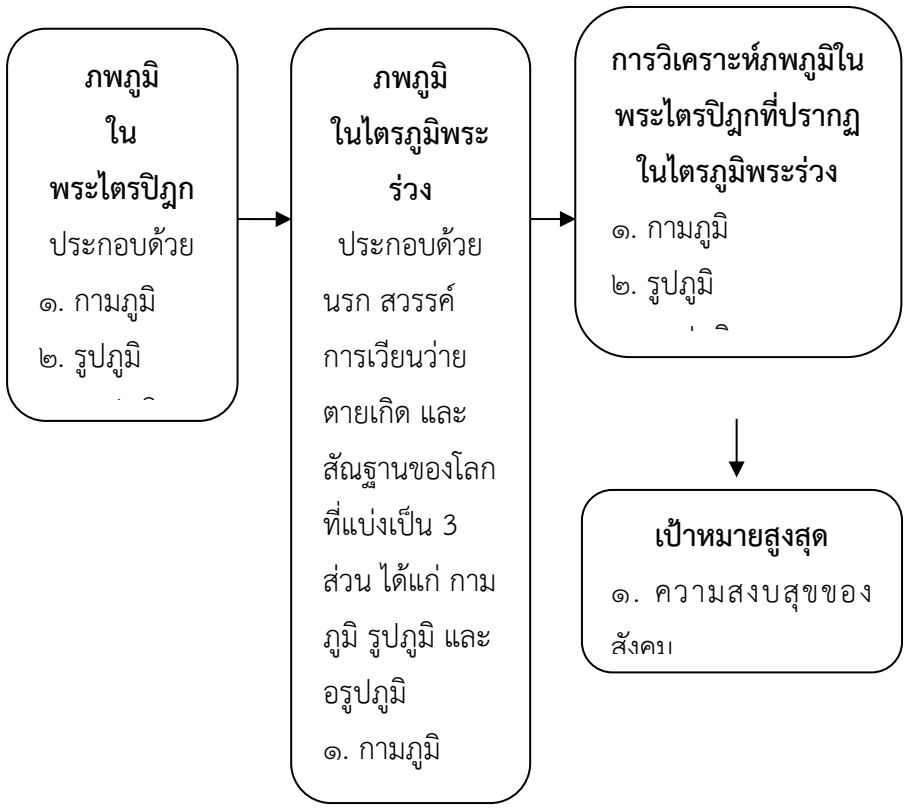
ผู้วิจัยนำผลการวิจัยจากขั้นตอนที่ ๑ และ ขั้นตอนที่ ๒ มาสรุปผลการวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อที่ได้ตั้งไว้นั้นตามลำดับ และหาความสอดคล้องกับเอกสาร ตำรา หนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วนำเสนอผลสรุปการวิจัยต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

- ๑.๘.๑ ได้รู้ถึงแนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎก
- ๑.๘.๒ ได้รู้ถึงแนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง
- ๑.๘.๓ ต้องค้ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง
- ๑.๘.๔ งานวิจัยนี้เมื่อสำเร็จแล้วจะเป็นข้อมูลสารสนเทศต่อผู้สนใจในการศึกษาเรื่องไตรภูมิพระร่วงต่อไป

๑.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย(Conceptual Framework)

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิดเพื่อการวิจัยดังนี้

บทที่ ๒

แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะสำรวจแนวคำสอนเรื่องภพภูมิทั้งในความหมายทั่วไปและความหมายเฉพาะที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ในการจำแนกภพภูมิออกเป็นประเภทต่างๆ รวมไปถึงคำสอนอื่นๆ เช่น คำสอนเรื่องสังสารวัฏ ซึ่งเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องภพภูมิที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อนำมาเป็นฐานคิดในการศึกษาวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจคำสอนเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎก และในคัมภีร์อื่นที่มีความเกี่ยวข้อง โดยผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นเพื่อการวิจัยไว้ดังนี้

๒.๑ ความหมายของภพภูมิ

ในพระพุทธศาสนายุคต้น แนวคิดเรื่องภพในลัทธิพราหมณ์-ฮินดูที่ฝังรากลึกในวัฒนธรรมชาวชมพูทวีปยุคโบราณก่อนพุทธกาลนั้นมีอิทธิพลต่อความคิดของพระพุทธเจ้าอยู่มาก การที่แนวคิดและความเชื่อเรื่องภพมาปรากฏในคำสอนของพระองค์นั้นแสดงนัยว่า พระพุทธเจ้าทรงยอมรับแนวคิดดังกล่าว มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาตั้งข้อสังเกตว่า ในการเผยแผ่คำสอน พระพุทธองค์ได้ใช้ประโยชน์จากคำศัพท์ต่างๆ ในคำสอนของลัทธิพราหมณ์-ฮินดูซึ่งมีความหมายเป็นที่เข้าใจกันอย่างกว้างขวางอยู่แล้ว แต่การใช้ประโยชน์จากคำสอนในลัทธิอื่นนี้ทรงทำโดยการปรับความหมายใหม่เพื่อให้ตรงกับแนวคำสอนของพระองค์ ในทัศนะของนักวิชาการเหล่านี้ คำสอนเรื่องภพก็อาจจะเป็นหนึ่งในหลายแนวคิดที่พระพุทธองค์ทรงนำมาจากลัทธิพราหมณ์-ฮินดู^๑

ความแตกต่างในด้านความหมายของภพในพระพุทธศาสนากับลัทธิอื่นนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ในรายละเอียดต่อไป แต่จากการศึกษาข้อมูลหลักฐานในคัมภีร์ พระพุทธองค์ได้แสดงแนวคิดเรื่องภพไว้จำนวนมาก คำสอนดังกล่าวบอกให้เราทราบว่า นอกจากโลกอันเป็นภพของมนุษย์ที่เรารับรู้ได้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสนี้แล้ว ยังมีภพอื่นๆ อีกจำนวนมากที่ประสาทสัมผัสสามัญของมนุษย์รับรู้ไม่ได้ ดังมีหลักฐานระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงบรรลุความรู้พิเศษจากการตรัสรู้ทำให้ทรงหยั่งรู้อดีตชาติของพระองค์เองและคนอื่น ๆ ได้จำนวนมากเท่าที่พระองค์ต้องการ^๒ และทรงรู้การตายและ

^๑ พุทธศาสนิกฯ, ปฏิจลสมุทปาต, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, มปป.), หน้า ๕๒-๗๗.

^๒ วิมहा. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

การเกิดในภพภูมิต่างๆ ของสัตว์ทั้งหลายได้นับไม่ถ้วน^๓ การรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก^๔ได้กลายเป็นคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าที่ชาวพุทธทั่วไปต่างรับรู้กันเป็นอย่างดี

จากการศึกษาพบว่า คำว่า “ภพ” ปรากฏอย่างเป็นทางการครั้งแรกในพระพุทธศาสนาในปฐมเทศนาการใช้คำว่า “ภพ” ที่พระพุทธเจ้าใช้คำว่า “ภพ” ในเทศนาของพระองค์หลังจากการตรัสรู้ ส่วนการที่มีการใช้คำว่า “ภพ” ในประวัติของพระองค์เองก็ดี ในการพิจารณาปฏิจสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสัปดาห์แรกของการตรัสรู้ก็ดีเป็นการใช้เพื่อบอกเล่าเหตุการณ์เกี่ยวกับพระองค์แก่พระสาวกซึ่งเกิดขึ้นในช่วงต่อๆ มาหลังจากที่มีพระสาวกจำนวนมากแล้ว คือ “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร”^๕ ซึ่งพระพุทธเจ้าแสดงแก่กลุ่มพระสาวกกลุ่มแรก คือนักบวช ๕ รูป หรือที่เรียกว่า “พระปัญจวัคคีย์” ในเทศานี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสคำศัพท์ที่มีคำว่า “ภพ” รวมอยู่ด้วย ๓ แห่ง คือ

๑) คำว่า “ภพ” ที่ปรากฏอยู่ในคำศัพท์ว่า “โปกโขวิกา (ตณหา)” เป็นคำที่บ่งชี้ว่า ภพใหม่หรือการเกิดอีกในภพต่อไปเกี่ยวเนื่องกับตณหา^๖

๒) คำว่า “ภพตณหา” ซึ่งเป็นหนึ่งในตณหา ๓ อย่างที่เป็นเหตุเกิดของความทุกข์

๓) คำว่า “ภพ” ที่ปรากฏในประโยคบาลีว่า “นตถิทานิ ปุนพภโว”^๗ ในช่วงท้ายของเทศนาซึ่งมีนัยของการยืนยันว่าเมื่อทำให้แจ้งอริยสัจ ๔ อย่างสมบูรณ์แล้ว ภพใหม่จะไม่มีอีกต่อไป จะเห็นว่า ข้อความในประโยคนี้แสดงความเกี่ยวข้องระหว่างภพกับการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ไว้อย่างมีนัยสำคัญในมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายคำสอนเรื่องปฏิจสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแก่พระอานนท์เฉพาะเรื่อง “ภพ” นี้ พระองค์อธิบายว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพ^๘ และได้ทรงอธิบายรายละเอียดไว้ในพระสูตรเดียวกันว่า อุปาทาน คือ กามอุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ทิฏฐูปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ) สิลัพพตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) และอัตตวาทุอุปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) เป็นปัจจัยให้เกิดภพ คือ กามภพ รูปภพ หรืออรูปภพ^๙ ส่วนในจุฬนิกายสูตร พระพุทธเจ้าได้แสดงแนวคิด

^๓ วิมหา. (ไทย) ๑/๑๓/๗.

^๔ วิมหา. (ไทย) ๑/๑/๒.

^๕ วิมหา. (ไทย) ๔/๑๓-๑๖/๒๐-๒๔.

^๖ วิมหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^๗ วิมหา. (ไทย) ๔/๑๖/๒๔.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๖/๕๗.

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๘-๙๙/๕๙-๖๐.

เรื่องภพเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาที่ประกอบด้วยภพภูมิต่างๆ รวมไปถึงโลกธาตุจำนวนมากไว้อย่าง
วิจิตรพิสดาร^{๑๐}

คำสอนเรื่องภพที่สอนโดยพระพุทธเจ้านั้นสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑) ภพเชิง
ภาวะทางจิต หรือภพในระบบความคิด ซึ่งอาจเรียกว่า “ภพเชิงจิตวิทยา” ภพในความหมายนี้สามารถ
ตรวจสอบได้ด้วยอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๒) ภพเชิงสถานที่หรือ “ภพเชิงโครงสร้าง
ทางจักรวาลวิทยา” ซึ่งอาจเรียกว่า “ภพเชิงอภิปรัชญา” ภพในความหมายนี้อยู่เหนือการตรวจสอบ
ด้วยอายตนะดังกล่าว จากข้อความในพระสูตรที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ภพในปฐมเทศนาอาจมองได้ว่ามี
นัยของภพเชิงนามธรรม ขณะที่ภพในมหานิทานสูตรนั้นสามารถตีความให้ครอบคลุมได้ทั้ง ๒ ลักษณะ
คือ ได้ทั้งเชิงนามธรรมและเชิงอภิปรัชญา ส่วนในจุฬนิกาสสูตรนั้น นัยของภพมีลักษณะเชิงสถานที่หรือ
เชิงอภิปรัชญาอย่างชัดเจน ซึ่งคำว่า “ภพ” ก็ได้รับการอธิบายขยายความเพิ่มเติมขึ้น คือ ในหลักฐาน
บางแห่ง คำว่า “ภพ” ได้รับการแปลความหมายว่าความต่อเนื่องระหว่างชีวิตและความตาย (The
continuity of life and death) ซึ่งมีอุปาทานคือความยึดมั่นเป็นปัจจัย (Conditioned upon
"grasping" (Upadana), ความปรารถนาที่จะมีชีวิตและความรู้สึกต่อไป (The desire for further
life and sensation), ตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา ภพเป็นปัจจัยของการเกิดอีกในรูปแบบต่างๆ
ผ่านกระบวนการของการเกิด และภพอยู่ในอันดับที่ ๑๐ ของปัจจัยการ ๑๒ ตามหลักปฏิจจสมุป
บาท (Pattccasamuppada or dependent origination)

ความหมายของศัพท์ดังที่กล่าวนี้ทำให้เราสามารถจำแนกคำว่า “ภพ” ออกเป็น ๒
ความหมาย คือ ๑) ความหมายเชิงนามธรรมซึ่งบ่งชี้ไปที่ภพ หรือภาวะที่เป็น (อะไรบางอย่าง) ของจิต

๒) ความหมายเชิงสถานที่ซึ่งแสดงถึงแหล่งที่เกิดและอยู่อาศัยซึ่งเป็นรูปธรรมในพระสูตร
ปรากฏข้อความอธิบายความคำว่า “ภพ” ไว้ว่า คำว่า “ภพ” ได้แก่ ภพ ๒ คือ ๑) กรรมภพ ๒) ภพใหม่
อันมีในปฏิสนธิ โดยที่ท่านได้อธิบายต่อไปอีกว่า กรรมภพ คือ ปุณฺณญานิสังขาร อปุณฺณญานิสังขาร^{๑๑}
อเนญชานิสังขาร ส่วนภพใหม่อันมีในปฏิสนธิ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ อันมีใน
ปฏิสนธิ^{๑๒} ชื่อว่า แหล่งเกิดมีภพ เป็นต้น “หากพิจารณาข้อความที่แสดงสิ่งที่เรียกว่า “แหล่งเกิด” นี้
เราจะพบว่า แหล่งเกิดเหล่านี้ให้ความหมายในลักษณะเป็นช่องทางเกิดของสัตว์ทั้งหลาย หมายความว่า
สัตว์ทั้งหลายเมื่อจะถือกำเนิดขึ้นในสังสารวัฏแห่งการเวียนว่ายตายเกิดก็จะต้องผ่านช่องทาง
เหล่านี้ เพราะไม่พบว่า มีการเวียนว่ายในสังสารวัฏโดยรูปแบบอื่นๆ ที่ไม่ต้องผ่านช่องทางเหล่านี้

^{๑๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕-๓๐๘.

^{๑๑} ขุ.ม.อ. (ไทย) ๒๕/๒๑๖.

^{๑๒} ขุ.จูฬ. (ไทย) ๓๐/๑๐๔/๓๕๖-๓๕๗.

นอกจากจะใช้คำว่า “ภพ” ในการแสดงความหมายเชิงสถานที่เกิดของสัตว์ทั้งหลายดังที่กล่าวมาแล้ว ในคัมภีร์พระไตรปิฎกยังมีการใช้คำศัพท์อื่นๆ เช่น คำว่า “โลก” บ้าง “โลกธาตุ” บ้างหรือ “ภูมิ” บ้าง จำแนกโดย ๒ นัย คือ โลก ๓ คือ ๑) สังขารโลก โลกคือสังขารที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ๒) สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์หรือสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยชั้น ๕ ที่กล่าวแล้ว ๓) โอกาสโลก โลกคือ แผ่นดินหมายถึง โลกเชิงสถานที่ภายนอก^{๑๓} และนอกจากนี้แล้ว ยังมีโลก ๓ อีกนัยหนึ่ง คือ ๑) มนุษย์โลก โลกของมนุษย์ ๒) เทวโลก โลกสวรรค์ ทั้ง ๖ ชั้น ๓) พรหมโลก โลกของพระพรหม^{๑๔}

ภูมิ หมายถึง แผ่นดิน ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ หรือระดับชีวิต จำแนกเป็น ๔ คือ ๑) กามาวจรภูมิ ชั้นที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม ๒) รูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูป หรือชั้นของพวกที่ได้รูปฌาน ๓) อรูปาวจรภูมิ ชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูปหรือชั้นของพวกที่ได้อรุฌาน ๔) โลกุตตรภูมิ ชั้นที่พ้นโลกหรือระดับพระอริยบุคคล^{๑๕}

สรุปได้ว่า ภพภูมิในพระไตรปิฎกหมายถึง สถานที่เกิด หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ของสัตว์นั้น บ่งชี้ถึงสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น ภพจะแสดง ภาวะเชิงนามธรรม และคำว่า “ภูมิ” ในความหมายของชั้น หรือ แผ่นดินนั้นบ่งชี้ถึงสถานที่เชิงรูปธรรม ในความหมายของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือ ระดับชีวิตนั้นจะแสดงถึงภาวะทางจิตในเชิงนามธรรม บ่งชี้ภพฝ่ายสุคติสำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม นอกจากรูปแบบชีวิตที่เราสามารถเห็นได้ในโลกที่เรา อยู่อาศัยนี้แล้วพระพุทธศาสนายังยอมรับความมีอยู่ของชีวิตรูปแบบอื่นๆ ในภพอีกจำนวนมากที่เรา รับรู้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ได้ ภพภูมิเหล่านี้เป็นสถานที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิด ของสัตว์ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญา ดังนั้น คำว่า “ภพภูมิ” ในความหมายที่ครอบคลุมทั้งสถานที่เกิด หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ของสัตว์ซึ่งมีลักษณะเชิง รูปธรรมและภาวะชีวิตของสัตว์ หรือภาวะทางจิตซึ่งมีลักษณะเชิงนามธรรมด้วยแต่ในหลายแห่งของ งานวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้คำว่า “ภพภูมิ” ในความหมายที่ครอบคลุมภพเชิงรูปธรรมและนามธรรมนั้นด้วย เช่นกัน.

^{๑๓} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๖๒-๒๖๓.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๙-๒๖๐.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๗.

๒.๒ แนวคิดเรื่องไตรภพภูมิในไตรปิฎก

พระพุทธเจ้า มีทศนะที่ให้เชื่อเรื่องกรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน ๓ ภูมิ หรือไตรภูมิ เป็นเรื่องเชื่อถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณเป็นการสอนโดยทางอ้อม ซึ่งมีรูปภาพเขียนไว้ตามฝาผนังวัดและเขียนจำลองไว้ในสมุด ซึ่งแยกเป็นกามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ และอรุภูมิ ๑ สัตว์ทั้งหลายเกิดมาย่อมเวียนวนไปเกิดใน ๓ ภูมินี้ กามภูมิ คือแดนที่ช้อยอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง สัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรกในแดนนรก ไปเกิดเป็นเปรตในแดนเปรต และไปเกิดเป็นยักษ์มารในแดนอสุรกาย เรียกรวมว่า อบายภูมิ ๔ คือ แดนอันเป็นทุกข์เดือดร้อนมาก สัตว์ไปเกิดเป็นคนในแดนมนุษย์ และไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ จึงเอาเรื่องสวรรค์และนรกมาพรรณนาไว้ และพรหมเองมีอายุนับด้วยกัลป์^{๑๖}

พุทธปรัชญา ได้อธิบายถึงภพภูมิ อันเป็นคติหรือที่ไปของผู้ประกอบกรรมและได้รับวิบากหรือผลกรรมที่แตกต่างกัน ประกอบด้วย ภพ คือ (๑) กามภพ คือ ที่เป็นกามาวจร (๒) รูปภพ ที่เป็นรูปาวจร และ (๓) อรูปภพ คือ ภพ ที่เป็นอรูปร่าง^{๑๗} จะกล่าวโดยละเอียดเฉพาะอบายภูมิถึงชั้นจาตุมหาราชิกา ที่เหลือแสดงแผนภูมิประกอบที่ตั้งเหล่านี้มีเขาพระสุเมรุเป็นหลัก เขาพระสุเมรุตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อม ทิวเขามีชื่อต่างๆ ดังนี้ ๑. ยุคนธร ๒. อัสสธ ๓. กรวิกะ ๔. สุทิสสนะ ๕. เนมินธร ๖. วินตกะ และ ๗. อัสสกันณะ ซึ่งเป็นเขารอบนอกสุด ทิวเขาเหล่านี้รวมเรียกว่าเขาสัตตบรรพท์ ส่วนมหาสมุทรสี่พันดริในระหว่างภูเขาทั้ง ๗ ชั้น ถัดจากทิวเขาอัสสกันณะออกมาเป็นมหาสมุทรอยู่ทั่วทุกด้าน ในสารัตถทีปนีฎีกาไว้ว่า มหานรก ๘ ชุม ตั้งอยู่ในดินธรรมดา ตรงกันกับชมพูทวีป มหานรกชุมหนึ่งๆ มี อุตสนนรก ๕ ชุม ล้อมรอบเป็นบริวาร ทั้งชุมใหญ่และชุมเล็ก ประกอบด้วย ดังนี้^{๑๘}

๒.๒.๑ กามภพ

หรือ กามาวจรภูมิ ประกอบด้วย อบายภูมิ ๔ ชั้น อบายภูมิ ๔ คือ (๑) นรก (๒) สัตว์ดิรัจฉาน (๓) เปรต (๔) อสุรกาย, มนุษย์โลก ๑ และ เทวโลก หรือ สวรรค์ ๖ ชั้น (๑) ชั้นจาตุมหาราชิ

^{๑๖} เสถียรโกเศศ, เล่าเรื่องในไตรภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๒-๓, ๑๐-๑๑.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑/๒๖๕.

^{๑๘} พระสังฆมณฑลสังฆราช, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ วิธีจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดย มูลนิธิสังฆมณฑลสังฆราช, ๒๕๔๐), หน้า ๗๕-๗๖.

กา (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี และ (๖) ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี รวมเป็น ๑๑ ชั้น^{๑๙}

๑) อบายภูมิ ๔ คือ นรกภูมิ มหานรก ๘ ชุม มีลำดับ ดังนี้

(๑) สัญชีวนรก สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อมเป็นอยู่ในนรกนั้นบ่อยๆ นายนิรบาลผู้มีอาวุธอันมีแสง ฟันซึ่งสัตว์นรกทั้งหลาย สัตว์นรกเหล่านั้นถึงแม้ถูกฟันจนตายแล้วก็กลับฟื้นขึ้นมาใหม่ได้อีกในนรกจะเป็นเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าจะสิ้นกรรม

(๒) กาสสุตตนรก ทั้งหลาย จะตีด้วยเชือกดำ แล้วก็ถากหรือตัดซึ่งสัตว์ที่เกิดในนรกแล้วใช้ตัดสัตว์นรกด้วยเครื่องประหาร มีขวาน จอบ มีด เลื่อย

(๓) สังฆาตนรก ภูเขาเหล็กบดสัตว์ที่เกิดในนรก อีกนัยหนึ่ง ภูเขาเหล็กที่สูงใหญ่มีแสงไฟอันลุกโพล่ง ย่อมบดสัตว์ในนรกให้ละเอียดเป็นจุณไป

(๔) โรจรวนรก สัตว์นรกทั้งหลายร้องไห้ด้วยเสียงอันดังในนรก สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในนรกนั้น ย่อมพากันร้องไห้ด้วยเสียงอันดังอยู่ตลอดเวลา สัตว์นรกทั้งหลายถูกคว้นไฟอบอ้าว ร้องด้วยเสียงนำสงสารอยู่ในนรกนั้น เพราะคว้นไฟเข้าไปสู่ทวารทั้ง ๙

(๕) มหาโรจรวนรก (ชาลโรจระ) นรกที่มีการร้องไห้เสียงดังกว่าจุฬโรจรวนรก เพราะสัตว์นรกทั้งหลายถูกไฟไหม้ ร้องไห้ด้วยเสียงอันดังนำสงสารอยู่ในนรกนั้นเพราะเปลวไฟเข้าไปสู่ทวารทั้ง ๙

(๖) ตาปนนรก (จุฬตาปนะ) นรกที่สัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนอยู่ ไฟนรกย่อมไหม้สัตว์ทั้งหลายที่ถูกตรึงอยู่ในนรก นรกที่สัตว์ทั้งหลายถูกนั่งตรึงติดอยู่ในหลาวเหล็กอันร้อนแดงแล้วให้ไฟไหม้อยู่

(๗) มหาตาปนนรก (ปตาปนะ) นรกที่สัตว์ทั้งหลาย ให้เร่าร้อนเหลือประมาณ หรือ นรกที่สัตว์ทั้งหลายให้เร่าร้อนยิ่งกว่าจุฬปนนรก นรกที่สัตว์ขึ้นสู่ภูเขาที่กำลังร้อน แล้วตกลงไปสู่หลาวที่อยู่ข้างล่างด้วยอำนาจของลม และไฟไหม้อยู่

(๘) มหาเวจिनรก สัตว์นรกและความทุกข์ไม่มีว่างเลย ระหว่างเปลวไฟ สัตว์นรกทั้งหลาย และความทุกข์ในนรกไม่มีว่างเลย นรกนั้นเป็นที่อยู่แห่งสัตว์ทั้งหลายเสมออุสสทนรก ๕ ชุม มีลำดับดังนี้

^{๑๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๗/๑๐๙).

(๑) คุณนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรม เหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากอเวจีมหานรกแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกอุจจาระเนาที่อยู่ติดต่อกับอเวจีมหานรก

(๒) กุกกุนนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกอุจจาระเนาแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกซี้เถ้าร้อน ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับคุณนรก

(๓) สิมปลิวนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกซี้เถ้าร้อนแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้จ้าว ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับกุกกุนนรก

(๔) อลีปัตตวนนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้จ้าวแล้ว ก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องไปเสวยทุกข์ต่อไป คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกป่าไม้ใบดาบ ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับสิมปลิวนรก

(๕) เวตตรณีนรก สัตว์นรกทั้งหลายที่ยังมีอกุศลกรรมเหลืออยู่ ถึงแม้พ้นจากนรกป่าไม้ใบก็ยังไม่หลุดพ้น ยังต้องเสวยทุกข์ คือ ถูกเบียดเบียนอยู่ในนรกแม่น้ำเค็มที่มีห้วยหนาม ซึ่งตั้งอยู่ติดต่อกับอลีปัตตวนนรก มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๓๒ คือ ขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๔ X ๘ ทิศ มี ๓๒ มหานรกขุมหนึ่งๆ มีอุสสทนรก ๓๒ มหานรก ๘ ขุม มีอุสสทนรก ๒๕๖ ขุม^{๒๐} ยมโลกนรก มี ๑๐ ขุม มีลำดับ คือ (๑) โลห กุมภีนรก, (๒) สิมพลีนรก, (๓) อสินขนรก, (๔) ตามโพทะนรก, (๕) อโยคุษนรก, (๖) ปิสสกัปพตนะนรก, (๗) ฐุสระนรก, (๘) สีตโลสีตนะนรก, (๙) สุนขนะนรก, (๑๐) ยันตปาสาณะนรก ยมโลกนรกรยังมีปรากฏในมหานรกขุมอื่นอีก ๗ ขุม ขุมละ ๔๐ จึงรวมกันทั้งหมด เป็นยมโลกนรก ๓๒๐ ขุม โลกัณนรก เป็นนรกขุมใหญ่ ซึ่งอยู่นอกจักรวาล สถานที่ตั้งของนรกขุมนี้ อยู่ในระหว่างโลกจักรวาล ๓ โลก จะมีช่องว่างขึ้นในตอนกลางจักรวาล ช่องว่างเป็นโลกัณนรก มีสภาพมืดมนอนธการ ไม่สามารถมองเห็น สัตว์เหล่านั้นห้อยอยู่ขอบเชิงจักรวาลด้วยความหวียวโยเมื่อถูกกันต่างคนต่างกินกันเป็นอาหาร เมื่อผลอปปล่อยมือที่เกาะอยู่ก็พลัดตกเบื้องล่างเต็มไปด้วยน้ำกรดอันเย็นเยือกก็จะตายไปและเกิดขึ้นใหม่จนหมดกรรม

^{๒๐} ๓๕ พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ปรมัตตโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคณฎีกา, หน้า ๑๒ - ๑๕.

สรุป นรกมีอยู่ทั้งหมด ๔๕๗ ชุม คือ (๑) มหานรก ๘ ชุม, (๒) อุตสฺสฺทนกร ๑๒๘ ชุม, (๓) ยมโลกนรก ๓๒๐ ชุม, (๔) โลกัณตนรก ๑ ชุม^{๒๑} นรกทุกชุมต้องได้รับทุกขเวทนาไปจนกว่าจะหมดกรรมจึงจะไปเกิดในภพภูมิอื่นๆ

๒) เปรตภูมิ แบ่งตามคัมภีร์โลกบัญญัติปิภกรณ และ คัมภีร์ฉคตทีปนีภกรณเปรตไม่มีที่อาศัยอยู่โดยเฉพาะ ฉะนั้นเปรตเหล่านั้นจึงมีอยู่ทั่วไป เช่น ตามป่า ตามภูเขาเหว เกาะ ทะเล มหาสมุทร ป่าช้า พระอนุรุธาจารย์จึงแสดงว่า เปตติวสโย เปรตนั้นได้แก่ ฝึ ยักซ์ และเปรตเป็นต้น บางจำพวกก็เป็นเปรตใหญ่และเปรตนี้เนรมิตตัวให้เป็นอิฐฐารมณหรืออนิฐฐารมณก็ได้ ฝ่ายอิฐฐารมณก็ให้เห็นเป็นวัว ควาย ช้าง สุนัข รูปร่างสณฐานน่ากลัว มีศัระหะใหญ่ ตากพอง และบางก็ ต้องเสวยทุกข์อยู่นานมีการอดข้าว อดน้ำ บางพวกก็เข้าไปกินเศษอาหารที่ชาวบ้านทิ้งไว้ในที่โสโครก บางพวกก็กินเสมหะ น้ำลาย และอุจจาระ ส่วนเปรตที่อาศัยอยู่ตามภูเขา คือ ภูเขาชคชณภูฏ ไม่ใช่แต่จะอดอาหารอย่างเดียว ยังต้องเสวยทุกข์เหมือนกันกับสัตว์นรกอีกด้วย ดังที่แสดงไว้ในลักขณสังยุตตพระบาลี เปรต ๑๒ ชนิด ที่อยู่ของเปรต ๑๒ พวกกับเจ้าแห่งเปรตที่เชิงภูเขาหิมालัย มีป่าอยู่แห่งหนึ่งชื่อว่าป่าวิชฌาภูวี เป็นนครแห่งเปรต มีมหิททิกเปรตเป็นเจ้าแห่งเปรต ตามที่แสดงไว้ ดังนี้

- (๑) วันตาสเปรต เปรตที่กินน้ำลาย เสมหะ อาเจียน เป็นอาหาร
- (๒) กุณปาสเปรต เปรตพวกนี้กินซากศพหรือสัตว์เป็นอาหาร
- (๓) คูลขาทิสเปรต เปรตที่กินอุจจาระเป็นอาหาร
- (๔) อัคคิชาลมุขเปรต เปรตที่มีเปลวไฟลุกอยู่ในปากเสมอ
- (๕) สุจิมุขเปรต เปรตรูปที่มีปากเท่ารูเข็ม
- (๖) ตัณหาชิตาเปรต เปรตที่ถูกตัณหาเบียดเบียนให้หิวข้าว หิวน้ำ อยู่เสมอ
- (๗) สุนิชฌามกเปรต เปรตที่มีลำตัวดำเหมือนต่อไม้ที่เผา
- (๘) สัตตังคาเปรต เปรตที่มีเล็บมือเล็บเท้ายาวและคมเหมือนมีด
- (๙) ปัพพตังคาเปรต เปรตที่มีร่างกายสูงใหญ่ภูเขา
- (๑๐) อชครังคาเปรต เปรตที่มีร่างกายเหมือนงูเหลือม
- (๑๑) เวมานิกเปรต เปรตที่ต้องเสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่กลางคืน ได้ไปเสวยสุขในวิมาน
- (๑๒) มหิททิกาเปรต เปรตที่มีฤทธิ์

^{๒๑} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙), **โลกทีปนี**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๓), หน้า ๘๕ - ๙๐.

เปรตตามวัตถุอัฐภูฏกาและฎีกา มี ๔ ประเภท ดังนี้

- (๑) พรทัตตูปชีวิกเปรต เปรตที่มีการเลี้ยงชีวิตอยู่โดยอาศัยอาหารที่ผู้อื่นให้
- (๒) ขุปปิปาสิกเปรต เปรตที่ถูกเบียดเบียนด้วยการหิวข้าว หิวน้ำ
- (๓) นิชฌามันติกเปรต เปรตที่ถูกไฟเผาให้เร่าร้อนอยู่เสมอ
- (๔) กาลกัญจิกเปรต เป็นชื่อของอสุราที่เป็นเปรต

หมายเหตุ เปรตบางประเภทที่พระโพธิสัตว์ไม่ไปเกิด นับตั้งแต่ได้พุทธพยากรณ์เป็นต้นไป ย่อมไม่ไปเกิดเป็นเปรต ๓ ประเภท คือ ขุปปิปาสิกเปรต นิชฌามันติกเปรต กาลกัญจิกเปรต ถ้าจะเกิดก็คงเกิดเป็น พรทัตตูปชีวิกเปรต อย่างเดียวเท่านั้น

เปรตในพระวินัยและลักษณะสังยุตพระบาลี แสดงไว้ ๒๑ ประเภท คือ

- (๑) อัฐฐีสังขสิกเปรต คือ เปรตที่มีแต่กระดูกติดกันเป็นท่อนๆ
- (๒) มังสเปสิกเปรต คือ เปรตที่มีแต่เนื้อเป็นชิ้นๆ
- (๓) มังสปิณฑเปรต คือ เปรตที่มีเนื้อเป็นก้อน
- (๔) นิจฉวิปริสเปรต คือ เปรตที่ไม่มีหนังห่อหุ้ม
- (๕) อสิโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นพระขรรค์
- (๖) สัตติโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นหอก
- (๗) อสุโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นลูกธนู
- (๘) สู่จิโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นเข็ม
- (๙) ทุติยสุจิโลมเปรต คือ เปรตที่มีขนเป็นเข็มชนิดที่ ๒
- (๑๐) กุมภณฑเปรต คือ เปรตที่มีอวัยวะใหญ่ โตมาก
- (๑๑) คุถูปนิมคคเปรต คือ เปรตที่จมอยู่ในอุจจาระ
- (๑๒) คุถุขาทกเปรต คือ เปรตที่มีชีวิตอยู่ได้ด้วยการกินอุจจาระ
- (๑๓) นิจฉวิตกเปรต คือ เปรตหญิงที่ไม่มีหนังห่อหุ้ม
- (๑๔) ทุคคันธเปรต คือ เปรตที่มีกลิ่นเหม็นเน่า
- (๑๕) โอคิลินีเปรต คือ เปรตที่มีร่างกายเป็นถ่านไฟ
- (๑๖) อลิสเปรต คือ เปรตที่ไม่มีศีรษะ
- (๑๗) ภิกขุเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับพระ
- (๑๘) ภิกขุณีเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับภิกษุณี
- (๑๙) สิกขมานเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสิกขมานา
- (๒๐) สามณเรเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสามเณร
- (๒๑) สามณรีเปรต คือ เปรตที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับสามเณรี

๓) อสุรกายภูมิ สัตว์ที่เรียกว่า อสุระ เพราะไม่สว่างรุ่งโรจน์ คือ ไม่เป็นมีอิสระและสนุก

รื่นเริง เป็นสัตว์ที่มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างแรงแค้นฝืนเคือง อดอยาก ยากแค้น ต้องทนทุกข์ ทรมาน แบ่งออกเป็น ๓ พวกใหญ่ คือ เทวอสุรา ได้แก่ อสุรกายที่เป็น เทวดา คือ อสุรกายจำพวกเทวดา บางพวกก็พอมีความสุขอยู่บ้างเป็นครั้งคราว แต่ส่วนใหญ่่มักจะไม่ค่อยมีความสุข มีอยู่ ๖ พวกด้วยกัน คือ (๑) เวปจิตตอสุร, (๒) ราหูอสุรา, (๓) สุพลีอสุรา, (๔) ปหารอสุรา, (๕) สัมพรตอสุรา, (๖) วินิปาติกอสุรา

สำหรับอสุรา ๕ พวกแรก จะอยู่ใต้เขาสีเนรุ และเป็นศัตรูกับเทวดาชั้นดาวดึงสา เดิมอสุราทั้ง ๕ เคยอยู่บนชั้นดาวดึงสา ต่อสมัยที่ มหมานพและบริวาร ๓๒ คน ขึ้นไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงสาสามหมานพเกิดเป็นพระอินทร์ และ บริวาร ๓๒ คน เกิดเป็นเทวดาในชั้นนี้ รวมกันเป็น ๓๓ องค์ เมื่อได้มาเกิดก็มีการฉลองกันเป็นการใหญ่ เมื่ออสุรา ๕ พวกนี้เมาสุราจนได้แล้ว พระอินทร์และบริวาร จึงจับพวกอสุราโยนลงจากยอดเขาสีเนรุ ทำให้ต้องมาอยู่ใต้เขาสีเนรุกระทั่งทุกวันนี้ ด้วยเหตุนี้เองทำให้อสุรา ๕ พวกนี้ แค้นเทวดาชั้นดาวดึงสา และได้ยกพวกขึ้นเขาสีเนรุไปรบกับเทวดาชั้นดาวดึงสาหลายครั้งบางครั้งก็ชนะบางครั้งก็แพ้

ส่วนอสุรกายพวกที่ ๖ คือ วินิปาติกอสุร เป็น อสุราที่มีรูปร่างเล็ก มีอำนาจน้อยกว่าเทวดาชั้นดาวดึงสา อาศัยอยู่ในมนุษยโลกนี้ จะอยู่ตามป่า ตามเขา ตามต้นไม้ และตามศาลที่เขาปลูกไว้เป็นบริวารของกษัตริย์เทวดา จัดเข้าในพวกเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา

(๑) เปตตอสุรา ได้แก่ อสุรกายที่เป็น เปรต มี ๓ จำพวก คือ

ก) กาลกัญจิกเปรตอสุรา เป็นเปรตที่มีรูปร่างสูงใหญ่ แต่ไม่ค่อยมีเรี่ยวแรง มีเลือดฝาดน้อย มีสีสันทึบดำไปไม้แห้ง ตาโปนออกมาเหมือนตาปู มีปากเล็กเท่ารูเข็ม อยู่บนกลางศิรชะ หิวน้ำอยู่ตลอดเวลา เดินหาน้ำอยู่ตามลำธารน้ำไหลกลางป่าต่างๆ ที่เดินท่องอยู่บนลำธารน้ำไหล แต่กลับมองเห็นน้ำไหลมาขาวเหมือนหินอ่อน ได้ยินเสียงน้ำไหลแต่มองไม่เห็นน้ำ เพราะกรรมบันดาลให้มองไม่เห็นน้ำ กินน้ำก็ไม่รู้จักอิ่มเพราะปากเล็กเท่ารูเข็ม จึงต้องหิวโหยอยู่ตลอดเวลา

ข) เวมานิกเปรตอสุรา เป็นเปรตชนิดที่เสวยทุกข์ในเวลากลางวัน แต่เสวยสุขในเวลากลางคืนเหมือนกับความสุขของเทวดาในชั้นดาวดึงสา

ค) อาวุธิกเปรตอสุรา เป็นเปรตชนิดที่ต้องประหารซึ่งกันและด้วยอาวุธต่างๆ

(๒) นิรยอสุรา เปรตที่ต้องเสวยทุกข์อยู่ในโลกันดินรก อสุรกายที่เป็น สัตว์นรก คือเป็นจำพวกเดียวกันที่เกาะอยู่ตามขอบจักรวาลที่มีมิติ ภายใต้มันน้ำเย็นจัด มีลักษณะเหมือนค่างความีความหิวกระหายเป็นกำลัง เกาะไปพลาง ไต่ไปพลาง พอไปพบพวกเดียวสำคัญผิดคิดว่าตนได้พบ

อาหารต่างฝ่ายต่างก็กระโดดเข้ากัดกันทันที ต่างฝ่ายปล่อยมือจากการเกาะก็จะพลัดตกไปในน้ำกรด ข้างล่างละลายหายไปทันที แล้วเกิดขึ้นใหม่ ตกตายไปอีกรวนเวียนเช่นนี้จนกว่าจะหมดกรรม^{๒๒}

๔) ตีรัจฉานภูมิ หรือเดรัจฉานติภูมิ คือแดนของเดรัจฉาน ความหมายว่า โลกของสัตว์ผู้ไปโดยขวาง หรือตามเส้นนอนตรงกันข้ามกับคนซึ่งไปตัวตรง ดังนั้นสัตว์เดรัจฉานก็หมายถึงสัตว์ที่ไปไหนมาไหนต้องคว่ำอกไป เช่น หมู หมา เป็ด ไก่ ในหนังสือไตรภูมิตอนนี้เริ่มต้นกล่าวถึงสัตว์อันเกิดมาในแดนเดรัจฉานว่า มีเกิดจากไข่ (อณฺฑชชะ) จากมีรกอันห่อหุ้ม (ชลาพุชะ) จากใบไม้และเหงื่อโคล (สังเสทชะ) เกิดเป็นตัวขึ้นเองและโตทันที (อุปปาติกะ) สัตว์เดรัจฉานนั้นมีความเป็นอยู่ ๓ ประการคือ รู้สืบพันธุ์ รู้กิน รู้ตาย เรียกเป็นศัพท์ว่า กามสัญญา อาหารสัญญา และมรณสัญญา ส่วนคนนั้นเพิ่มอีกสัญญาหนึ่งคือ รู้จักการทำมาหากิน รู้บาปบุญ หรือตรงกับคำว่าวัฒนธรรมนั่นเอง สัตว์ที่กล่าวในแดนเดรัจฉานหลักๆ ก็มีดังนี้

- (๑) อปทตีรัจฉาน ประเภทที่ไม่มีเท้า ไม่มีขาได้แก่ งู ปลา ไส้เดือน เป็นต้น
- (๒) ทวีปตีรัจฉาน ประเภทที่มี ๒ ขา ได้แก่ ไก่ เป็ด นกตระกูล รัง กาก เป็นต้น
- (๓) จตุปทตีรัจฉาน ประเภทที่มี ๔ ขา ได้แก่ หมู หมา วัว ควาย ช้าง ม้า เป็นต้น
- (๔) พหุปทตีรัจฉาน ประเภทที่มีมากกว่า ๔ ขา ขึ้นไป ได้แก่ กิ้งกือ ตะขาบ เป็นต้น

สำหรับมนุษย์อยู่บนพื้นแผ่นดินที่มีอยู่ ๔ ทิศ ของภูเขาสิเนรุ มนุษย์ภูมิประกอบด้วย ๔ ทวีป คือ (๑) ปุพพิเทททวีป คนที่อยู่ในทวีปนี้ มีอยู่ ๗๐๐ ปีเสมอ (๒) อปรโคยานทวีป คนที่อยู่ในทวีปนี้มีอยู่ ๕๐๐ ปีเสมอ (๓) ชมพูทวีป ในที่อยู่ทวีปนี้ มี กาย วาจา ใจ ประกอบด้วยศีลธรรมมีอายุยืนถึงหนึ่งร้อยปี สมัยใดประกอบศีลธรรม อายุลดน้อยถอยลงมาตามลำดับกระทั่งถึง ๑๐ ปี (๔) อุตตรกฐทวีป คนอุตตรกฐ ไม่ถือเอาเงินทองว่าเป็นของตน ไม่ห่วงแหน หรือถือเอาว่าเป็น บุตร ภรรยาสามีของตน และรักษาศีล ๕ เป็นนิจ มีอายุยืนถึง ๑,๐๐๐ ปีเสมอ ทวีปใหญ่ทวีปหนึ่งก็มีทวีปน้อย ๕๐๐ เป็นบริวาร รวมเป็นทวีปน้อยมี ๒,๐๐๐ ทวีป คนที่อาศัยอยู่ในทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปนี้ ก็มีอายุมากบ้างน้อยบ้างไปตามคนที่อยู่ในทวีปใหญ่นั้นๆ^{๒๓}

๕) มนุสสภูมิ คือ มน+อุสส+ภูมิ มน แปลว่า ใจ อุสส แปลว่า สูง ภูมิ แปลว่า ที่อาศัย รวมกันเป็น มนุสสภูมิ แปลว่า ภูมิที่อาศัยของสัตว์ผู้มีใจสูง คือ มีใจสูงในเชิงกล้าหาญ อดอาจ กล้าหาญในการประกอบกรรมต่างๆ ยิ่งนัก ประกอบด้วย อกุศลกรรม คือ กรรมที่ชั่วช้าเป็นบาปลามก

^{๒๒} พระสังฆมัตตปิณฑิกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถปิณฑิกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑** วิธีจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ, หน้า ๔๕- ๔๙, ๕๗-๕๙.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒-๗๓.

สัตว์ในมนุษยภูมิอาจสามารถกระทำได้อย่างยอดเยี่ยมตั้งแต่ชั้นที่มีโทษเล็กน้อย จนถึงชั้นที่มีโทษสูงสุด เช่น ปาณาติบาตอกุศลกรรม มนุษย์สามารถฆ่าได้ตั้งแต่สัตว์เล็กๆ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา จนถึงฆ่าบิดามารดา เป็นอนัตตริยกรรมได้ และ กุศลกรรม คือ กรรมที่ตั้งงามเป็นบุญเป็นคุณ สัตว์ที่มาอุบัติเกิดในโลกมนุษย์เรานี้ ก็อาจสามารถกระทำได้อย่างยอดเยี่ยมอีกเช่นเดียวกัน กล่าวหาญกระทำได้ตั้งแต่บุญเล็กน้อย จนกระทั่งถึงบุญกุศลอย่างอุกฤษฏ์ เช่น ทาน คือ การให้ เช่น ให้อาหารเป็นท่านแก่ หมูหมา เป็ด ไก่ กา ซึ่งเป็นสัตว์ดิรัจฉานภูมิ เป็นต้น นอกจากนั้น ในด้านการทำกุศลที่สูงขึ้นไปกว่านี้ คือการรักษาศีล ๕, ๘ หรือศีล ๑๐ ถึงศีล ๒๒๗ ข้อ และบำเพ็ญภาวนาจนเกิดเป็นพรหม เทวดา ถึงกาลสมัยวิเศษ มีพระพุทธเจ้าอุบัติก็องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงเป็นผู้เล่า พระองค์ไม่ใช่ใครในภูมิอื่นเลย โดยที่แท้ทรงเป็นมนุษย์อุบัติเกิดในมนุษยภูมินี้เอง ทรงมีพระวิริยะอย่างยอดเยี่ยมทรงพลีพระชนชีพเพราะมีพระมโนสมันมุ่งหมายพระบรมโพธิญาณ ทรงมีพระหทัยอาจหาญจนกระทั่งสำเร็จตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ จากนั้นก็ทรงสั่งสอนให้มนุษย์ใจกล้าบำเพ็ญวิปัสสนาภาวนา จนกระทั่งได้สำเร็จมรรคผลเป็นพระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกิทาคามี และพระโสดาบันอริยบุคคล อนึ่งเล่าพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้มาอุบัติตรัสรู้แต่ลำพังพระองค์เดียว ในกาลที่ว่างจากศาสนามนุษย์ในโลกนี้มีอยู่ ๕ ประเภท ดังนี้

(๑) มนุสสนิรโย ร่างกายเป็นมนุษย์ใจเหมือนสัตว์นรก คือ มนุษย์บางพวกในมนุษยภูมินี้มีชีวิตอย่างแปลกประหลาด ไม่อยู่บ้านอยู่เรือนเหมือนคนธรรมดาทั้งหลาย แต่อยู่ในคุกตะราง ถูกจองจำทำโทษมีประการต่างๆ หมดสภาพในตน บางคนต้องทนทุกข์เวทนาแสนสาหัส มนุษย์เหล่านั้นเขาเป็นคนชั่วบาปมีสันดานร้าย กระทำแต่สิ่งที่ไม่ดีกฏหมายบ้านเมือง ก่อเรื่องร้าย เพราะใจชั่ว ทำตัวให้เป็นภัยแก่ชาวประชา ประพฤติทุจริตมีฉาชีพผิดมนุษย์ธรรมดา เช่น ทำปาณาติบาต ประหัตประหารคนด้วยกัน ทำการโจรกรรมเป็นขโมย โดยมีจิตใจยินดีในอาชีพอุจจริต เพราะคิดพาลเห็นผิด ไม่รู้ผิดชอบชั่วดี

(๒) มนุสสเปโต มนุษย์มีใจคิดอยากได้อยากมีอยู่เสมอไม่รู้จักพอ คือ บางจำพวกในมนุษยภูมินี้มีชีวิตเป็นอยู่ลำบาก เทียวแสวงหาอาหารฝ้านุงห่ม กว่าจะได้มาก็ยากแสนยากนักหนาหรือหาไม่ได้เลย ด้วยวิบากกรรมแต่ปางก่อนที่ตนกระทำไว้ให้มีอันเป็นไป จะอุตสาหะขยันทำเท่าใดจนสายตัวแทบขาดก็ไม่พอกินสักที มีแต่ความอดอยากเข้าครอบงำ มากไปด้วยความทุกข์เหลือล้ำแสนจะลำเค็ญ เป็นนินรันดร เขาว่าตำบลนั้นอำเภอนี้มีที่หากินดีก็รีบจรลีสัญจรไปทุกหนทุกแห่ง แต่ก็ไม่พบแหล่งเจริญ ให้ได้รับความสุขสบายสักที มีแต่ความลำบากประจำ ให้โหรทำนายก็ว่ากาลกิติ กุมลัคณาหรือเรื่องลางมีกาลีเข้าประจำ ทำอย่างไรก็หากินไม่ขึ้น มิได้ลาภสมปรารถนา นานอนานนัก คนประเภทที่ว่านี้ มีอยู่เป็นอันมากในมนุษยภูมินี้ เพราะมีวิบากกรรมแต่ปางก่อน

(๓) มนุสสตีรัจฉาโน ร่างกายเป็นมนุษย์ใจเหมือนตีรัจฉาน คือ บางจำพวกในมนุสสมันนี้มีชีวิตอาศัยท่านผู้อื่นอยู่เหมือน หมู แมว ม้า เป็ด ไก่ หมา วัว ควาย สุดแท้ที่ท่านจะใช้ให้ทำอะไรก็อุตสาหะกระทำการงานแบกขนซึ่งภาระอันหนัก ครั้นทำงานเสร็จแล้ว ท่านให้อะไรเป็นท่าน ถึงจะชอบใจไม่ชอบใจก็จำต้องบริโภคนแต่พออิ่มปากอิ่มท้องไปวันๆ หนึ่ง ถึงคราวท่านโทโสโกรธาก็มีแต่จะถูกตอกว่าดูค้ำรามขู่ตวาด ให้สะดุ้งสั่นหลังหวาดเสียวอยู่เนืองนิตย์ มากไปด้วยความสะดุ้งจิตหาความสบายมิได้ทุกเมื่อ แต่ก็ไม่เบื่อต่อชีวิตเช่นนี้ เพราะตัวเป็นคนมีกรรมมีสันดานมากด้วยโมหะ ไม่มีความคิดจะเลี้ยวชีพเป็นอิสระโดยตนเอง เมื่อทนเป็นทาสเขาด้วยดวงจิตมัวเมาหลงผิด พาให้คิดเห็นเป็นของประเสริฐว่า ตัวข้านี้แลเป็นคนฉลาดด้วยการเลือกอาชีพเป็นทาสท่าน การงานอะไรไม่ต้องคิดต้องทำให้เปลืองหัวสมอง ท่านสั่งอย่างไรเราทำไปก็หมดเรื่อง ท่านเคืองเรานิ่งเฉยเสียเป็นการดี ชีวิตนี้ไม่มีอะไรมาท้อใจพอได้อาหารใส่ปากเข้าไปวันหนึ่งๆ ก็พอ นอนนอนหลับ เจ้านายเรา ดูคร่ำเคร่งคิดประกอบกิจการงาน คงจะหาความสุขสำราญเช่นเราบ่มีได้ ความคิดไหลไขว่ไขวเป็นบ้าผิดคนธรรมดาไปอย่างนี้ หรือมิฉะนั้น มิได้เป็นทาสท่าน แต่ผู้นั้นมากไปด้วยโมหะจิต ไม่คิดถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เช่นว่า บุญกุศล เป็นความดีที่ควรทำ บาปกรรมเป็นการควรเว้นขาด ปราชญ์ท่านสอนอยู่อย่างนี้ คนไม่กระทำตาม เพราะไม่เห็นแจ้ง แต่เขามองไม่เห็นคุณ เป็นมนุษย์ไร้ศีลธรรมทำอะไรก็ขวางๆ ผิดทำนองคลองธรรมนำชีวิตไปโดยหาสาระแก่นสารมิได้จนกระทั่งถึงวันตายก็ยังไม่ได้ประกอบกรกุศลสักนิด เพราะตนคิดขวาง ไม่เชื่อคำสอนของนักปราชญ์ มิ่งองค์สมเด็จพระศาสดาเป็นต้น เป็นผู้มิมีโทษดำริขวางๆ อย่างนี้ จึงชื่อว่า มนุษย์ตีรัจฉาน

(๔) มนุสสภูโต ภายใจเป็นมนุษย์ คือ คนบางจำพวกในมนุสสนี้ เป็นผู้ที่รู้จักว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์ และสิ่งใดไม่เป็นประโยชน์ เป็นผู้รู้จักบาปบุญคุณโทษรู้จักว่าสิ่งไหนชั่วสิ่งไหนดี แล้วละเว้นสิ่งที่ เป็นบาปความชั่ว ประพฤติตัวให้ตั้งอยู่ในความดี มีศีล ๕ รักษาเป็นนิตย์มิได้ขาด โดยรู้ว่าคนที่ประมาททำศีลให้ขาดข้อใดข้อหนึ่ง หาได้ชื่อว่าเป็นคนเต็มคนไม่ เพราะศีล ได้ชื่อว่ามนุษย์ศีล คือ ศีลของมนุษย์ ผู้ที่จะเป็นมนุษย์ถูกต้องคือเป็นมนุษย์แท้ๆ ได้นั้นต้องมีศีล ๕ ครบบริบูรณ์ไม่บกพร่องนอกจากนั้น ยังต้องเป็นผู้มีธรรมประจำ ใจ พยายามบำเพ็ญกุศลเพิ่มบารมีอยู่เรื่อยๆ เช่นอุตสาหะพยายามให้ท่าน ฟังธรรมเรียนธรรม หมั่นประพฤติปฏิบัติตามธรรม มีหิริความละอายต่อบาป มีโอตตปปะความสะดุ้งกลัวต่อบาปอยู่เสมอ ใช้ชีวิตของตนให้มีสาระมีประโยชน์มิใช่สักแต่ว่าอยู่ไปวันๆ หนึ่งโดยไม่คำนึงถึงโลกหน้า เหมือนมนุษย์ประเภทตีรัจฉานที่กล่าวมาเป็นมนุษย์ผู้มีใจสูงในเชิงกล่าวหาญประกอบการกุศลเนื่องๆ ส่วนอกุศลกรรมชั่ว เป็นอันละเว้นเด็ดขาด ไม่ประมาทตั้งอยู่ในกุศลกายสุจริต วชิสุจริต บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการโดยสมบูรณ์ มีปัญญาชื่อตรงต่อพระบรมพุทโธวาทเชื่อกกรรมและผลของกรรมว่าจักต้องใช้ผลแน่ไม่ต้องสงสัย

(๕) มนุสสทโว ความเป็นมนุษย์ใจเป็นเทวดา คือ มนุษย์เราตายไปแล้วอาจได้ไปเกิดเป็นเทวดาได้ในบางกรณี โลกของเทวดานี้ เป็นโลกที่อาศัยแห่งสัตว์ซึ่งเป็นทิพย์มีแสงรุ่งเรือง หมายถึงว่ามีแสงรุ่งเรืองหรือเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาทั้งหลาย ซึ่งได้แก่สวรรค์แดนแห่งความสุข บุคคลผู้ที่สร้างบุญกุศลเอาไว้เมื่อตายแล้ว บุคคลนั้น ก็จะไปเกิดในสรวงสวรรค์ บังเกิดเป็น อุปัตติเทพ เป็นเทวดาผู้เกิดขึ้นไม่ต้องนอนในครรภ์มารดาเหมือนดังมนุษย์ การเกิดของเทวดานี้เกิดผุดขึ้นมีรูปร่างเป็นทิพย์ ตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาวเป็นเทพบุตร เทพธิดาเลยทีเดียวนั้น เทวดามี ๓ จำพวก คือ เทวดาโดยสมมติ เทวดาโดยกำเนิด และเทวดาโดยความบริสุทธิ์ เทวดาโดยสมมติ คือ พระราชา พระราชกุมาร และพระราชเทวีบุคคลเหล่านี้เรียกว่าเทวดาโดย สมมติ เทวดาโดยกำเนิด เช่น เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวดาที่นับเนื่องในชั้นพรหม และเทวดาที่สูงขึ้นไปกว่านั้น เหล่านี้เรียกว่าเทวดาโดยกำเนิด^{๒๔} เทวดาโดยความบริสุทธิ์ คือ สวากของพระตถาคตเจ้าผู้เป็นอรหันต์และพระปัจเจกพุทธเจ้าหลาย เรียกว่าเทวดาโดยความบริสุทธิ์^{๒๕}

เทวภูมิ คำว่า “เทวดา” มีความหมาย รุ่งเรืองด้วยเบญจกามคุณ หรือด้วยฤทธิ์ของตน เทวดา ๓ ประเภท คือ (๑) เทวดาโดยสมมติ เทวดาโดยกำเนิด และเทวดาโดยความบริสุทธิ์ (๒) เทวดาโดยกำเนิด เช่น เทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ (๓) เทวดาโดยความบริสุทธิ์หมายถึง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่าอริยสาวกแห่งพระตถาคตเจ้าเป็นอรหันต์และพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย เรียกว่า เทวดาโดยความบริสุทธิ์^{๒๖}

ภูมิเทวดา คือ (๑) ภูมิเทวดา ภูมิเทวดา หรือรุกขเทวดา ได้แก่ เทวดาที่สถิตอยู่บนภาคพื้น มีต้นไม้ ป่า ภูเขา และแม่น้ำ (๒) อากาศเทวดา เทวดาที่สถิตอยู่ในอากาศกลาหาวิ แต่ต้องเป็นอากาศที่อยู่ในระดับที่ต่ำกว่ายอดเขาคุณธรร^{๒๗}

การดำเนินชีวิตของภูมิเทวดาและอากาศเทวดา มีความเป็นอยู่คล้ายคลึงและใกล้เคียงกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์มาก เพราะในชีวิตประจำวันต้องประสบกับ สุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ เหมือนกันมนุษย์ทั่วไปทุกประการ แต่เนื่องจากได้บำเพ็ญกุศลกรรมไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ จึงได้อุบัติเป็นเทวดา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่าดูก่อนภิกษุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ เขาฟังมาว่าพวกเทวดาที่สิงอยู่บนต้นไม้มีอายุยืน มีวรรณะงาม มีความสุขมาก เขาจึงปรารถนาว่า เมื่อตายไปขอให้เราเข้าถึงความเป็นพวกเทวดา ซึ่งสิงอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่น แล้วเขาจึงให้ข้าว น้ำ ผ้า ยานมาลา

^{๒๔} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ.๙), **โลกทิพย์**, หน้า ๑๔๕ -๑๔๖

^{๒๕} พุ.จ.อ. (ไทย) ๓๐/๖๕๔/๒๕๕.

^{๒๖} พุ.จ.อ. (ไทย) ๓๐/๖๕๔/๒๕๕.

^{๒๗} พุ.จ.อ. (ไทย) ๒๕/๗/๕, ธ.อ.อ. (ไทย) ๗/๙๒.

ของหอมเครื่องลูบไล้ทา ที่นอน ที่พับ ประทีปและอุปกรณ์แห่งประทีป เมื่อตายไป เขาย่อมเข้าถึงความเป็นพวกของเทวดา ซึ่งสิ่งอยู่ที่ต้นไม้ คุณก่อนภิกษุข้อนี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงความเป็นพวกของเทวดาที่สิ่งอยู่ที่ต้นไม้^{๒๘}

๖) สวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เทวดาที่สถิตอยู่ในชั้นจาตุมหาราชนั้นนับเป็นเทวดากลุ่มแรกที่เกิดในประเภทของกามาพจรวรรค์ คือ สวรรค์ที่ยังข้องเกี่ยวข้องกับกาม ๖ ชั้น เรียกว่า จาตุมหาราช เทวดา ผู้เป็นใหญ่ จำนวน ๔ องค์ หรือบางทีก็มีชื่อเรียกว่า จตุโลกบาลเทวดา หมายถึงเทวดาผู้ดูแลรักษาโลกประจำทิศทั้ง ๔ คือ (๑) ท้าวธตรฐ เป็นเทวดามหาราช มีพวกคนธรรพ์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศตะวันออก (บูรพา) ของขุนเขาพระสุเมรุ (๒) ท้าววิรุฬหก เป็นเทวดามหาราช มีพวกกุมภภัณฑ์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศใต้ (ทักษิณ) ของขุนเขาพระสุเมรุ (๓) ท้าววิรูปักษ์ เป็นเทวดามหาราช มีพวกนาคเป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศตะวันตก (ประจิมปรมาจีน) ของขุนเขาพระสุเมรุ (๔) ท้าวกุเวรหรือเวสสวัณ เป็นเทวดามหาราช มีพวกยักษ์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศเหนือ (อุดร) ของขุนเขาพระสุเมรุ^{๒๙}

เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ มีอยู่ ๓ ภูมิ คือ

(๑) ภูมิภุมมเทวดา เทวดาที่อยู่บนพื้นแผ่นดิน ได้แก่ เทวดาที่อาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ มหาสมุทร ใต้ดิน บ้าน เจดีย์ ศาลา และซุ้มประตู เป็นต้น ส่วนท้าวมหาราชทั้ง ๔ กับเทวดาบางองค์ที่อยู่ตอนกลางของภูมิเขาสินธุโดยรอบนั้นมีปราสาทเป็นวิมานของตนโดยเฉพาะๆ สำหรับภูมิภุมมเทวดาอื่นๆ ที่ไม่มีวิมานเป็นที่อยู่ของตนโดยเฉพาะนั้นถ้าเทวดาใดไปอาศัยวัด บ้าน ภูเขา มหาสมุทร แม่น้ำอยู่ก็ถือว่าสถานที่นั้นๆ เป็นวิมานของตน

(๒) ภูมิรุกขเทวดา เทวดาที่อยู่บนต้นไม้ มีอยู่ ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งมีวิมานอยู่บนต้นไม้อีกจำพวกหนึ่งอยู่บนต้นไม้แต่ไม่มีวิมาน เรียกว่า รุกขทิววิมาน วิมานที่ตั้งอยู่บนยอดของต้นไม้ ส่วนสาขาภูมิวิมาน เป็นวิมานที่อาศัยอยู่บนสาขาค้นไม้ทั่วไป

(๓) ภูมิอากาศเทวดา เทวดาพวกนี้มีวิมานเป็นที่อยู่ของตนเองโดยเฉพาะ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดาวทั้งหลาย ที่เราเห็นกันอยู่นั้นก็คือ วิมานอันเป็นที่อยู่ของอากาศเทวดาทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกของวิมานประกอบไปด้วยรัตน ๗ อย่าง อันบังเกิดขึ้นด้วยอำนาจกุศลกรรม คือ แก้วมรกต แก้วมุกดา แก้วประพาฬ แก้วมณี แก้ววิเชียร เงิน ทอง บางวิมานก็ประกอบด้วยรัตน ๒ บางวิมานประกอบด้วยรัตน ๓-๔-๕-๖ และบางวิมานก็ประกอบด้วยรัตนทั้ง ๗ สุดแต่กุศลที่ตนได้

^{๒๘} ส.ข.อ. (ไทย) ๑๗/๕๔๐/๒๘๔.

^{๒๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๒๔๒/๒๓๐.

สร้างไว้ และวิมานเหล่านี้ก็ลอยหมุนเวียนไปรอบๆ เขาสิเนรุอยู่เป็นนิจเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ในธัมมบทอรรถกถา พุทธวงศ์อรรถกถาและสคาถาวัคคสังยุตอรรถกถาและฎีกา บางปกรณ์กล่าวไว้ว่า เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกามี ๒ จำพวก คือ ภูมิภูมูทวดาและอากาศภูมูทวดา ส่วนรุกข์ภูมูทวดาจัด อยู่ในพวกภูมิภูมูทวดา มีสาธกบทแสดงไว้ใน เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาที่มีใจโหดร้าย มีอยู่ ๔ จำพวก คือ

(๑) ยักโข ยักขินี ได้แก่ เทวดายักษ์ชาย ยักษ์หญิง ยักษ์ มี ๒ จำพวก คือ จำพวกหนึ่งมี รูปร่างสวยงามและมีรัศมี เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่ไม่ใช่คน พวกนี้เป็นเทวดายักษ์ อีกพวกหนึ่งมีรูปร่างน่าเกลียด ไม่มีรัศมีพวกนี้เป็นดิรัจฉานยักษ์ เทวดายักษ์นี้ บางทีก็มีความพอใจในการเบียดเบียนสัตว์นรกให้เดือดร้อน เมื่อมีจิตคิดอยากจะเบียดเบียนสัตว์นรกขึ้นมาในเวลาใด ก็เนรมิตตัวเป็นนายนิรยบาลลง ไปสู่นิรยโลก เทียวลงโทษสัตว์นรกตามความพอใจ หรือเมื่อมีความต้องการอยากจะกินสัตว์นรกขึ้นมา ก็เนรมิตเป็นร่างยักษ์ กายักษ์ แล้วก็พากันจับสัตว์นรกเหล่านั้นกินเสีย เทวดายักษ์เหล่านี้อยู่ในความปกครองของท้าวกุเวระ หรือท้าวเวสสุวัณ

(๒) คันธัพพะ คันธัพพิ ได้แก่ เทวดาคันธัพพะ ชาย หญิง ได้แก่ เทวดาที่ถือกำเนิดอยู่ภายในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอมและอาศัยอยู่ตลอดไป ถึงแม้ต้นไม้จะผุพัง หรือถูกพายุพัดล้มลง หรือถูกคนมาตัดเอาไปสร้างบ้าน สร้างกุฏิ สร้างเรือ คันธัพพเทวดาก็ไม่ยอมละทิ้งที่อยู่ของตน เทวดาพวกนี้เรียกว่า นางไม้หรือแม่ย่านาง เทวดาคันธัพพะที่เกิดในต้นไม้ที่มีกลิ่นหอม มี ๑๐ จำพวก คือ

- มूलคันธัพพะ เกิดอยู่ในรากไม้
- สารคันธัพพะ เกิดอยู่ในแก่นไม้
- เผคคคันธัพพะ เกิดอยู่ในเนื้อไม้
- ตจคันธัพพะ เกิดอยู่ในเปลือกไม้
- ปปฏิกคันธัพพะ เกิดอยู่ในตะกาะไม้
- รสคันธัพพะ เกิดอยู่ในน้ำหอม
- ปิณณคันธัพพะ เกิดอยู่ในใบไม้
- ปุพคันธัพพะ เกิดอยู่ในดอกไม้
- ผลคันธัพพะ เกิดอยู่ในผลไม้
- กันทคันธัพพะ เกิดอยู่ในเงาใต้ดิน

(๓) กุมภันโท กุมภันตี ได้แก่ เทวดากุมภันท์ ชาย หญิง เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งเรียกว่า รากษส มีลักษณะรูปร่างพุงใหญ่ ตาพองโตสีแดง มีที่อยู่สองแห่ง คือ ในมนุษยโลกแห่งหนึ่งและในนิรยโลกแห่งหนึ่งกุมภันทเทวดาที่อยู่ในมนุษยโลก มีหน้าที่รักษาป่า ภูเขา ต้นไม้ สระโบกขรณี แม่น้ำพุทเจดีย์ แก้วรัตนะ ต้นยาที่ประเสริฐ ต้นไม้ที่มีดอกหรือไม้หอม เช่น ภูเขาเวปุลละที่มีแก้วมณี และต้น

มะม่วงที่เรียกว่า อัปกันตระ สถานที่รักษา ถ้าหากผู้ใดล่วงล้ำเข้าไปภายในบริเวณที่ดูแลรักษาทำวจาตุ มหาราชกำหนดไว้ จับเอาบุคคลนั้นกินได้ไม่มีโทษ ส่วนพวกกุมภณฑทเวทดาที่อยู่ในนิริยโลกได้แก่ นาย นิริยบาลรากษส การากษส สุนัขรากษส แร้งรากษส มีหน้าที่คอยลงโทษสัตว์นรก และจับสัตว์นรกกิน

(๔) นาโค นาคี ได้แก่ เทวดานาค ชาย หญิง มีกำเนิด ๒ อย่าง กำเนิดวสุนธระ และกำเนิด ภูมิเทวะมีที่อยู่ ๒ แห่ง คือ อยู่ใต้ดินธรรมดาแห่งหนึ่ง อยู่ใต้ภูเขาแห่งหนึ่ง นาคเทวดาที่อาศัยอยู่ใน สถานที่ ๒ แห่งนี้ ชื่อว่า ปฐวีเทวดา นาคเทวดา บางคราวก็มีการสนุกสนานรื่นเริงด้วยการเล่นต่างๆ และในขณะที่นาคเทวดากำลังเล่นกีฬาสนุกสนานอยู่นั้น มีความกระเทือนแรงแผ่นดินไหวขึ้นได้ แต่ ไม่ใช่เป็นทุกครั้งไป นาคเทวดามีวิชาเกี่ยวกับเวทมนต์คาถาต่างๆ ในพรหมชาลสูตรแสดงชื่อของเวท มนต์คาถานี้ว่า วัตถุวิชา หรือภูมิวิชา นาคเทวดาขณะที่ท่องเที่ยวไปในมนุษยโลก บางทีก็ไปสภาพ ร่างกายเดิมของตน บางทีก็เนรมิตเป็นคน เป็นสุนัข เสือ หรือราชสีห์เที่ยวไป นาคเทวดาพวกนี้มี อหยาศัยจิตใจชอบในการลงโทษพวกสัตว์นรกเช่นเดียวกันกับพวกยักษ์เทวดาและกุมภณฑทเวทดา ทั้งหลาย ฉะนั้นในบางคราวก็ลงไปสู่นิริยโลกเพื่อลงโทษพวกสัตว์นรก และเนรมิตตัวเป็นแรงยักษ์ สุนัข ยักษ์ แล้วเที่ยวจับสัตว์นรกเหล่านั้นกิน^{๓๐}

๗) ดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ มีเทวดาผู้เป็นใหญ่ในชั้นนี้คือ ท้าวสักกเทวราช หรือที่ เรียกกันว่าพระอินทร์

๘) ยามาภูมิ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๓ มีพระยายามเทวราชครองอยู่ สวรรค์ชั้นนี้สูงกว่าวิถิการ โคจรของพระอาทิตย์ แต่ก็ไม่มืดเนื่องจากรัศมีแก้วและรัศมีตัวเทวดาส่องสว่างอยู่เสมอ (ปราศจาก ความทุกข์)

๙) ดุสิตาภูมิ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ มีพระยาสันดุสิตเทวราช พระโพธิสัตว์ซึ่งจะเสด็จลงมา ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีพระศรีอาริย์โพธิสัตว์ซึ่งจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า (เอิบอ้อม ด้วยสมบัติของตน)

๑๐) นิมมานรติภูมิ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๕ (ยินดีในการเนรมิต)

๑๑) ปรมิตตวสวัตติภูมิ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๖ มีพระยาปรมิตตวสวัตติปกครองผู้เป็น เทวดา และมีพระยามารปกครองเหล่ามาร เจ้าทั้งสองจะไม่เคยพบเจอกันเลยแม้จะอยู่สวรรค์ชั้น เดียวกัน (ยินดีที่ผู้อื่นเนรมิตให้)

^{๓๐} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ วิธีจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ, หน้า ๗๙ - ๘๔.

๒.๒.๒ รูปภาพ

รูปภาพ หรือ รูปาวจรภูมิ คือ พรหมโลก ๑๖ ชั้น

- ๑) พรหมปารีสัชชาภูมิ ผู้สำเร็จปฐมฌานขั้นต้น
- ๒) พรหมบุโรหิตาภูมิ ผู้สำเร็จปฐมฌานขั้นกลาง
- ๓) มหาพรหมภูมิ ผู้สำเร็จปฐมฌานขั้นสูง
- ๔) ปริตตภาภูมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นต้น ชั้นที่มีรัศมีน้อย
- ๕) อัปปรมาณาภูมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นกลาง ชั้นที่มีรัศมีสุกเปล่งปลั่งชานออกไป
- ๖) อาภัสสรภูมิ ผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นสูง ชั้นที่มีรัศมีสุกเปล่งปลั่งชานออกไป
- ๗) ปริตตสุภาภูมิ ผู้สำเร็จตติยฌานขั้นต้น ชั้นที่มีรัศมีงามน้อย
- ๘) อัปปรมาณสุภาภูมิ ผู้สำเร็จตติยฌานขั้นกลาง ชั้นที่มีรัศมีงามหาประมาณมิได้
- ๙) สุกกัณหาภูมิ ผู้สำเร็จตติยฌานขั้นสูง ชั้นที่มีรัศมีงามกระจ่างจ้าทั่วไป
- ๑๐) เวหิปปผลาภูมิ ผู้สำเร็จจตุตถฌาน มีผลไพบุลย์ พ้นจากการทำลายของน้ำ ลม ไฟ

ชั้นที่ปราศจากสัญญา

- ๑๑) อสัณญีสัตตาภูมิ พรหมไร้นาม มีร่างกายสง่างาม (ไม่มีสัญญา)
- ๑๒) อวิหาภูมิ พระอรหันต์ชั้นอนาคามี เคยเป็นสาวกของ พระพุทธเจ้า ชั้นที่เป็นที่อยู่ของเหล่าผู้ไม่เลื่อมใสสมบัติของตนเองเป็นผู้ตั้งอยู่ยาวนาน
- ๑๓) อตปปาภูมิ พรหมผู้ไม่เดือดร้อนทั้งกาย วาจา ใจ เพราะสามารถระงับนิรวณได้ เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ไม่ทำความเดือดร้อนให้แก่ใครๆ
- ๑๔) สุกัสสาภูมิ พรหมผู้เห็นสภาวะธรรมแจ่มชัด เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ที่ตั้งงามนำทัศนา
- ๑๕) สุกัสสิภูมิ พรหมผู้เห็นธรรมแจ่มแจ้ง เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ที่ย่อมเห็นชัดเจนนดี
- ๑๖) อกนิฐฐาภูมิ พรหมที่มีคุณสมบัติมากพอจะนิพพานได้ เป็นชั้นที่อยู่อาศัยของเหล่าผู้ที่ไม่มีความด้อยกว่าใครๆ ได้แก่ผู้สูงสุดในหมู่พรหม

๒.๒.๓ อรูปภาพ

อรูปภาพ หรือ อรูปาวจรภูมิ ๔ เป็นที่อยู่อาศัยของพรหมที่มีแต่จิต ด้วยไม่พอใจที่รูปกายเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์นานัปการ มีชั้นต่างๆ ดังนี้

- ๑) อากาสนัญญาตนภูมิ พรหมผู้ที่มีแต่จิต เข้าถึง ภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด
- ๒) วิญญาณัญญาตนภูมิ พรหมผู้ที่เข้าถึง ภาวะวิญญาณไม่มีที่สุด
- ๓) อากิญจัญญาตนภูมิ พรหมผู้ที่เข้าถึง ภาวะไม่มีอะไร

๔) เเนวสัญญาณาสัญญาตนภุมิ พรหมผู้ที่เข้าถึง ภาวะไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่ มีสัญญาที่ไม่ใช่^{๓๑}

สำหรับภุมิมีอายุของมหานรก ๘ นรก มีการกำหนดอายุไว้ ดังนี้

มหานรก ขุมที่ ๑ สัญชีวนรก มีอายุ ๕๐๐ ปี เป็นอายุกับ เปรียบกับปีของมนุษย์ ๑ วัน ในสัญชีวนรก เท่ากับปีของมนุษย์ ๙ ล้านปี ดังนั้นอายุ ๕๐๐ ปี ในสัญชีวนรก เท่ากับ ๑ แสน ๖ หมื่น ๒ พันโกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๒ ชื่อว่ากาฬสตุตตนรก มีอายุ ๑ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๑ พันปี เท่ากับ ๑ ล้าน ๒ แสน ๙ หมื่น ๖ พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๓ ชื่อว่าสังฆาตตนรก มีอายุ ๒ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปีของมนุษย์, ๒ พันปี เท่ากับ โกฏิ ๓ แสน ๖ หมื่น ๘ โกฏิปีของมนุษย์__

มหานรก ขุมที่ ๔ ชื่อว่าโรรูนรก มีอายุ ๔ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากัน ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๔ พันปี เท่ากับ ๘ โกฏิ ๓ ล้าน ๑ แสน ๔ พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๕ ชื่อว่ามหาโรรูนรก มีอายุ ๓ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๔ พันปี เท่ากับ ๘ โกฏิ ๓ ล้าน ๑ แสน ๔ พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๖ ชื่อว่าตปาปนรก มีอายุ ๑ หมื่น ๖ พันปี เป็นอายุกับ เทียบ ๑ วัน เท่ากับ ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปีของมนุษย์, ๑ หมื่น ๖ พันปี เท่ากับ ๕๓๐ โกฏิ ๘ ล้าน ๔ แสน ๑ หมื่น ๖ พัน โกฏิปีของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๗ ชื่อว่า มหาตปาปนรก มีอายุเทียบกับ ครึ่งอันตรกัปของมนุษย์

มหานรก ขุมที่ ๘ อเวจिनรก มีอายุเทียบกับ ๑ อันตรกัปของมนุษย์^{๓๒}

สำหรับเวทดาอายุมี ๖ ชั้น มีกำหนดอายุดังนี้ คือ

ประมาณอายุเวทดาชั้นจาตุมหาราชิกา มีกำหนด ๕ ร้อยปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๙ ล้านปี
ประมาณอายุเวทดาชั้นดาวดึงส์ มีกำหนด ๑ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปี
ประมาณอายุเวทดาชั้นยามา มีกำหนด ๒ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปี

^{๓๑} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๙๒-๙๔.

^{๓๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา, หน้า ๑๖๙ - ๑๗๐,

ประมาณอายุเทวดาชั้นดุสิตา มีกำหนดอายุ ๔ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๕๗ โกฎิ ๖ ล้านปี

ประมาณอายุเทวดาชั้นนิมมานรดี มีกำหนดอายุ ๘ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๒๓๐ โกฎิ ๔ ล้านปี

ประมาณอายุเทวดาชั้นปรนิมมิตตวสวัตตี มีกำหนดอายุ ๑ หมื่น ๖ พันปี เทียบกับปีของมนุษย์ได้ ๙๒๑ โกฎิ ๖ ล้านปี^{๓๓}

อายุของรูปภพ หรือ รูปาวจรภูมิ คือ พรหมโลก ๑๖ ชั้น ดังนี้

ประมาณอายุพรหมปาริสัชชาภูมิ มีกำหนดอายุ ๑ ใน ๓ ของวิวัฏฐฐายีอสงไขยกัป

ประมาณอายุพรหมบุโรหิตาภูมิ มีกำหนดอายุ ครึ่งหนึ่งของวิวัฏฐฐายีอสงไขยกัป

ประมาณอายุมหาพรหมาภูมิ มีกำหนดอายุ วิวัฏฐฐายีอสงไขยกัปหนึ่ง

ประมาณอายุปริตรตาภาภูมิ มีกำหนดอายุ ๒ มหากัป

ประมาณอายุอัปมาณาภาภูมิ มีกำหนดอายุ ๔ มหากัป

ประมาณอายุอาภัสสรภาภูมิ มีกำหนดอายุ ๘ มหากัป

ประมาณอายุปริตตสุภาภูมิ มีกำหนดอายุ ๑๖ มหากัป

ประมาณอายุอัปมาณสุภาภูมิ มีกำหนดอายุ ๓๒ มหากัป

ประมาณอายุสภิกินพรหม มีกำหนดอายุ ๖๔ มหากัป

ประมาณอายุเวหัพปลาภูมิ มีกำหนดอายุ ๕๐๐ มหากัป

ประมาณอายุอสนัญีสัตตาภูมิ มีกำหนดอายุ ๕๐๐ มหากัป

ประมาณอายุอวิหาภูมิ มีกำหนดอายุ ๑ พันมหากัป

ประมาณอายุอตัปปาภูมิ มีกำหนดอายุ ๒ พันมหากัป

ประมาณอายุสุทัสสาภูมิ มีกำหนดอายุ ๔ พันมหากัป

ประมาณอายุสุทัสสีภูมิ มีกำหนดอายุ ๘ พันมหากัป

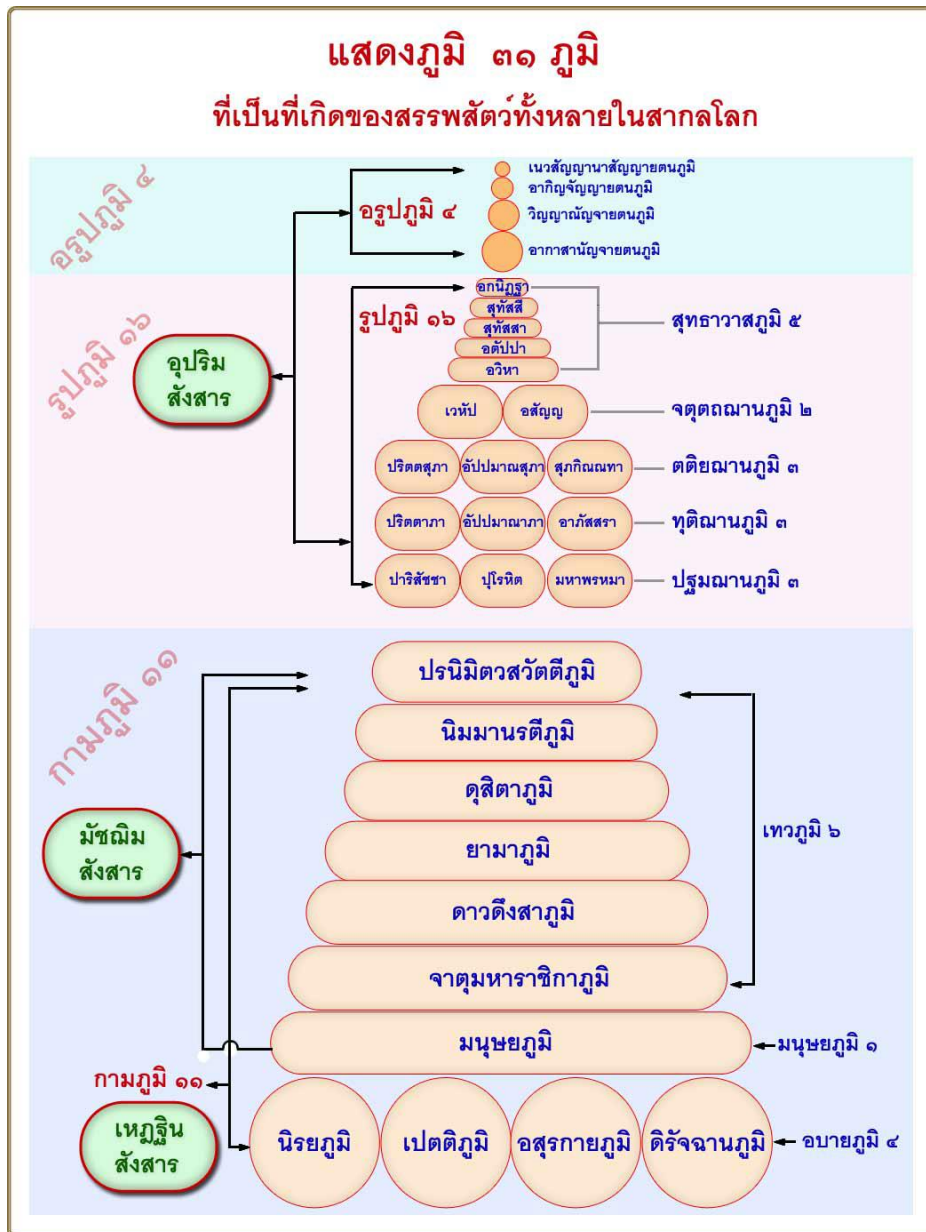
ประมาณอายุอกนิฐฐาภูมิ มีกำหนดอายุ ๑ หมื่น ๖ พันมหากัป^{๓๔}

โดยที่กล่าวถึงภพภูมิมานั้นมีรายละเอียดเพียงบางส่วนของ ๓๑ ภูมิ ทั้งนี้แสดงแผนภูมิทั้ง ๓๑ ภูมิ ประกอบ ดังนี้

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๙

^{๓๔} อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๑.

สรุปได้ว่า ไตรภูมิแนวคิดตามทัศนะพุทธปรัชญาที่อธิบายถึงเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน ๓ ภูมิ หรือไตรภูมิ ภูมิประกอบด้วย ๑) กามภูมิ ๒) รูปภูมิ และ ๓) อรูปภูมิ หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ของสัตว์นั้นบ่งชี้ถึงสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น ภาพจะแสดงภาวะเชิงนามธรรม และคำว่า “ภูมิ” ในความหมายของชั้น หรือ แผ่นดินนั้นบ่งถึงสถานที่เชิงรูปธรรม ในความหมายของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือ ระดับชีวิตนั้นจะแสดงถึงภาวะทางจิตในเชิงนามธรรม บ่งชี้สภาพฝ่ายสุดดีสำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม นอกจากรูปแบบชีวิตที่เราสามารถเห็นได้ในโลกที่เราอยู่อาศัยนี้แล้วพระพุทธศาสนายังยอมรับความมีอยู่ของชีวิตรูปแบบอื่นๆ ในภพอีกจำนวนมากที่เรารับรู้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ได้ ภาพภูมิเหล่านี้เป็นสถานที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญา แนวคิดเรื่องกรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน ๓ ภูมิ หรือไตรภูมิประกอบด้วย กามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ และอรูปภูมิ ๑ สัตว์ทั้งหลายเกิดมาย่อมเวียนวนไปเกิดใน ๓ ภูมินี้ กามภูมิ คือ แดนที่ชองอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง เบียดเบียนซึ่งกันและกันอันเป็นหนทางนำสัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต ยักษ์ มาร และอสุรกาย เรียกว่า อบายภูมิ ๔ คือเป็นแดนที่มีทุกข์เดือดร้อนมาก ไปเกิดเป็นมนุษย์ ไปเกิดเป็นบนสวรรค์เป็นเทวดา และไปเกิดเป็นพรหมลงท้ายบอกเรื่องอย่างนี้เป็นคติของโลก ซึ่งไม่จริงยั่งยืนอยู่ได้ตลอดไป แม้แต่พรหมมีอายุนับเป็นกัลป์คือ มีอายุตั้งหลายล้านหลายโกฏิในที่สุดก็ต้องจุติ คือเคลื่อนที่จากเป็นพรหมหรือตายไปปฏิสนธิเกิดใหม่สืบต่อวนเวียนอยู่ในไตรภูมิ หรือในโลกทั้งสามนี้ไม่พ้นไปได้ เพราะฉะนั้น จึงหาความยั่งยืนเที่ยงแท้ไม่ตายเป็นไม่มี แต่มีที่เที่ยงแท้ไม่ตายก็มีแต่พระนิพพานเท่านั้น

๒.๓ ความสัมพันธ์ของภพภูมิกับแนวคิดอื่นๆ

จากการสำรวจแนวคิดเรื่องภพในความหมายต่างๆ ในบทที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้พบว่าแนวคิดเรื่องภพในพระพุทธศาสนาได้รับการตีความใน ๓ ลักษณะ ได้แก่

๑) แนวคิดเรื่องภพภูมิกับสังสารวัฏ พระพุทธศาสนายอมรับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดตามแนวคิดเรื่องสังสารวัฏมีปรากฏอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสเน้นย้ำว่าสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาปิดกั้นและถูกตัณหาผูกไว้ให้ต้องเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอันไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลาย

๒) ภาพเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา (The cosmological becoming) ภาพที่มีลักษณะเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาจัดเป็นภาพที่มีอยู่จริงเชิงภววิทยา (Ontology) ที่เชื่อมโยงอยู่กับหลักคำสอนเรื่องกรรมซึ่งสนับสนุนความเชื่อเรื่องการทำความดีนำไปสู่ภพที่เป็นสุคติและการทำความชั่วนำไปสู่การเกิดในภพที่เป็นทุคติแนวคิดเรื่องภพตามเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาใน

พระพุทธศาสนาจึงแสดงให้เห็นความมีอยู่จริงของภพเชิงจิตวิทยาในฐานะเป็นฐานรองรับคำสอนทางจรรยาศาสตร์ แต่แนวคิดเรื่องภพในลักษณะดังกล่าวก็ถูกมองว่ามีปัญหาตรงที่เป็นความมีอยู่ที่อยู่เหนือการรับรู้หรือการตรวจสอบด้วยอายตนะ

๓) ภพเชิงจิตวิทยา (the psychological becoming) ลักษณะของภพเชิงจิตวิทยานี้เน้นภาวะทางจิตอันเป็นนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกที่ยึดมั่นในความเป็นตัวตนที่เกิดจากประสบการณ์ทางอายตนะและการมุ่งเน้นที่จะใช้ประโยชน์จากแนวคิดเรื่องภพในการปลูกฝังศีลธรรมเพื่อความสงบสุขของสังคมภพเชิงจิตวิทยาด้านหนึ่งเป็นภพที่สามารถตรวจสอบได้ด้วยอายตนะ แต่อีกด้านหนึ่งมุ่งเน้นประโยชน์จากคำสอนมากกว่าการตรวจสอบความมีอยู่จริง ในบพนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพทั้ง ๒ ลักษณะในรายละเอียดต่างๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการพิจารณาแนวคำสอนเรื่องภพในพระพุทธศาสนาที่ชัดเจนต่อไป

๒.๓.๑ แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ

๒.๓.๑.๑ สังสารวัฏไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลาย

สภาพที่สังสารวัฏไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลายนี้มีความหมายว่า ไม่สามารถกำหนดรู้กรอบเวลาที่แน่นอนอันเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดทั้งของสังสารวัฏและสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ในพระสูตร พระพุทธเจ้าเคยอธิบายเกี่ยวกับสังสารวัฏอันไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลายโดยการเปรียบเทียบกับการนำหญ้าท่อนไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ที่มีอยู่ในชมพูทวีปทั้งหมดมาทำเป็นมัดๆ ละ ๔ นิ้ว และสมมติให้แต่ละมัดนั้นเป็นมารดาของเรา เป็นมารดาของมารดาของเรา เช่นนี้เรื่อยไป ในที่สุดแล้วจะพบว่า หญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ที่มีอยู่ในชมพูทวีปทั้งหมดที่เรานำมาใช้สมมติแทนมารดาของเราในภพชาติต่างๆ ที่เราเคยเกิดมาในสังสารวัฏนั้นหมดไปก่อนที่จะนับจำนวนของผู้ที่เคยเกิดเป็นมารดาและมารดาของมารดาของเราได้ครบถ้วน^{๓๕}หรือทรงเปรียบเทียบกับ การนำดินทั้งหมดมาปั้นโดยสมมติให้เป็นบิดา บิดาของซึ่งในที่สุดก็จะเห็นว่า แผ่นดินนี้หมดไปก่อนที่จะนับบิดา เป็นต้นได้ครบถ้วน^{๓๖}

ในพระสูตรอีกแห่งหนึ่ง ได้เปรียบเทียบว่า น้ำตาที่หลังไหลของเหล่าสัตว์ผู้วนเวียนท่องเที่ยวไปพากันร้องไห้คร่ำครวญเวลาประสบกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจ หรือพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจโดยกาลยาวนานในสังสารวัฏนี้นี้มีปริมาณมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ โดยทรงให้เหตุผลอันน่าสลดว่า เธอทั้งหลายได้ประสบความตายของมารดามาช้านาน น้ำตาที่หลังไหลของเธอทั้งหลายผู้ประสบความ

^{๓๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๕-๒๑๖.

^{๓๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๕/๒๑๖-๒๑๗.

ตายของมารดา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ นี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย..เธอทั้งหลายได้ประสบความตายของบิดา ...ของพี่ชายน้องชาย...ของพี่สาวน้องสาว...ของบุตร...ของธิดา...ความเสื่อมของญาติ...ความเสื่อมแห่ง โภคะ...ความเสื่อมเพราะโรครมาช้านาน น้ำตาที่หลังไหลของเธอทั้งหลายผู้ประสบความเสื่อม เพราะโรค คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบกับสิ่งที่ไม่น่าพอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจนี้แหละ มากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้มีเบื้องต้น และเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ฯลฯ^{๓๓๗}

ข้อความจากพุทธพจน์นี้บอกเราว่า ในการท่องเที่ยววนเวียนในสังสารวัฏ การเกิด เป็นความทุกข์อย่างหนึ่งในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นของชีวิตที่จะต้องดำเนินไปสู่ความทุกข์อันเป็นจุดจบ ของชีวิต นั่นก็คือ ความตาย แต่การเกิดและการตายก็ไม่ใช่ความทุกข์ทั้งสิ้นของชีวิต แต่จากจุดที่ชีวิต เริ่มต้นขึ้นที่การเกิดไปจนถึงสิ้นสุดลงที่ความตาย ยังมีความทุกข์อีกมากมายให้ชีวิตต้องเผชิญ แนวคิด เรื่องเรื่องสังสารวัฏแสดงไว้ว่า ชีวิตมีความรู้สึกที่ไม่คงที่และแปรปรวนไปกับสิ่งที่น่าปรารถนาและไม่ น่าปรารถนา ความผิดหวังและความพลัดพรากที่สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกช่วงเวลาแล้วแต่ทำให้ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายต้องตกอยู่ในความเศร้าโศก ความทุกข์เหล่านี้เป็นโศกนาฏกรรมของชีวิตแห่ง สัตว์ทั้งหลายโดยไม่มียกเว้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนา สังสารวัฏจึงเป็นดุจวงจรที่ครอบสัตว์ ทั้งหลายไว้ในห่วงแห่งความทุกข์ และการหลุดพ้นไปวงจรแห่งความทุกข์ในสังสารวัฏจึงเป็นภารกิจที่ สัตว์ทั้งหลายควรตระหนัก

นอกจากนี้ ในปีพพตสูตร ยังมีการนำระบบเวลาที่เรียกว่า “กัป” มาใช้ในการ เปรียบเทียบกับระยะเวลาที่ยาวนานในสังสารวัฏว่า หนึ่งกัปมีช่วงเวลาที่ยาวนานมากจนไม่อาจนับ ด้วยจำนวนปีที่แน่นอน ท่านเปรียบเทียบว่า ภูเขาศิลาที่กว้างยาวและสูงด้านละหนึ่งโยชน์ ทุกๆ หนึ่ง ร้อยปี ให้คนเอาผ้าเนื้อละเอียดจากแคว้นกาสิมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขาศิลาลูกนั้นจะหมดสิ้นไป ระยะเวลาเริ่มตั้งแต่การนำผ้ามาลูบครั้งแรกไปจนถึงครั้งสุดท้ายที่ภูเขาศิลาลูกนั้นหมดสิ้นไปนั้นยังถือ ว่าเร็วกว่าระยะเวลาหนึ่งกัป การเปรียบเทียบนี้ต้องการชี้ให้เห็นว่า การเวียนว่ายในสังสารวัฏของสัตว์ ทั้งหลายนั้นยาวนานจนไม่อาจนับได้ด้วยจำนวนกัปที่แน่นอน พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า สัตว์ทั้งหลาย ได้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏนี้ มิใช่ ๑ กัป มิใช่ ๑๐๐ กัป มิใช่ ๑,๐๐๐ กัป และมิใช่ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ใน สูตรอื่นๆ มีการเปรียบเทียบกับกรหิบบเมถิดฝักกาดอกจากพระนครที่สร้างด้วยเหล็ก กว้าง ยาว และสูงด้านละ ๑ โยชน์ที่ละเมถิดในทุกๆ ๑๐๐ ปี หรือการให้พระสาวก ๔ รูปมีอายุอยู่ได้ ๑๐๐ ปี สามารถระลึกชาติย้อนหลังได้วันละ ๑๐๐,๐๐๐ กัป จนกระทั่งท่านทั้ง ๔ รูปมรณภาพไปเป็นต้น ที่ลง

^{๓๓๗} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๖/๒๑๗-๒๑๘.

ท้ายด้วยการสรุปว่า เมล็ดผักกาดหมดไปก่อนที่จะสิ้นกับ หรือพระสาวกที่มีอายุ ๑๐๐ ปีนั้นจะมรณภาพไปก่อนที่จะนับจำนวนกับที่ผ่านมาได้ครบทั้งหมดได้ เป็นต้น^{๓๘}

๒.๓.๑.๒ การเวียนว่ายในสังสารวัฏมียวิชชาและตัณหาเป็นตัวขับเคลื่อน

แนวคิดเรื่องสังสารวัฏไม่ได้แสดงการเกิดและตายของสัตว์ทั้งหลายไว้โดยปราศจากเหตุปัจจัย แต่ยังระบุถึงอวิชชา และตัณหาว่าเป็นสาเหตุของการหมุนวนในกระแสของการเกิดและตาย สังสารวัฏของสัตว์ทั้งหลายจึงถูกขับเคลื่อนโดยอวิชชาและตัณหาดำเนินเรื่อยไปโดยไม่มีจุดตั้งต้นและจุดสิ้นสุด ซึ่งหมายความว่าสังสารวัฏเป็นเรื่องของสัตว์ที่ถูกครอบงำโดยอวิชชาและตัณหา สัตว์ทั้งหลายจะอยู่ในกระแสของการเกิดและตายนี้อัปตราบเท่าที่อวิชชาและตัณหายังไม่ถูกทำลายให้หมดสิ้นไป ในพระสูตรหลายแห่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเน้นย้ำกับพระสาวกว่า ความไม่รู้ (อวิชชา) อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคเป็นเหตุทำให้พระองค์และพระสาวกต้องท่องเที่ยวเร่ร่อนในสังสารวัฏตลอดกาลยาวนาน^{๓๙} การยืนยันสังสารวัฏว่ามาจากเหตุคือความไม่รู้ อริยสัจ ๔ ของพระพุทธองค์ในพระสูตรเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าห่วงสังสารวัฏดำเนินไปด้วยอวิชชาและตัณหา (ซึ่งเป็นตัวสมุทัย) และการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ จะทำให้สังสารวัฏยุติลง

๒.๓.๑.๓ ภายในสังสารวัฏมีการเคลื่อนไปมาระหว่างภพหนึ่งสู่อีกภพหนึ่ง ภพภูมิทั้งหลายในสังสารวัฏตกอยู่ในกระแสความเปลี่ยนแปลง ไม่หยุดนิ่งคงที่ สัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายในสังสารวัฏโดยมียวิชชาและตัณหาคอยขับเคลื่อนไม่ได้ตั้งมั่นอยู่ในภพใดภพหนึ่งอย่างเที่ยงแท้ เพราะการดำรงอยู่ของสัตว์ทั้งหลายนอกจากจะถูกจำกัดโดยกำหนดเวลาในภพนั้นๆ แล้วยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ที่อาจส่งผลให้ชีวิตในภพๆ นั้นต้องสิ้นสุดลง การเป็นสภาพที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่างๆ ทำให้ภพภูมิของสัตว์เปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ สังสารวัฏประกอบด้วยภพที่เป็นสุคติ เช่น การเกิดเป็นมนุษย์ หรือการเกิดเป็นเทวดา และภพที่เป็นทุคติ เช่น การเกิดในนรก หรือการเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน การเกิดในภพเหล่านี้เป็นไปตามกฎแห่งกรรมและถูกจำกัดด้วยเวลา เมื่ออายุขัยของสัตว์ในภพใดภพหนึ่งสิ้นสุดลง กรรมที่สัตว์นั้นได้ทำไว้จะหนุนส่งให้มีการเกิดในภพใดภพหนึ่งที่เหมาะสมต่อไป ดังข้อความพุทธพจน์ข้างต้นว่า “สัตว์ทั้งหลาย...วนเวียนท่องเที่ยวไปบางครั้งจากโลกนี้ไปสู่โลกอื่น บางคราวก็จากโลกอื่นมาสู่โลกนี้” ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ชีวิตของสัตว์ผู้ยังมีอวิชชาและตัณหาไม่ได้จบสิ้นลงที่ความตาย เชื้อแห่งอวิชชาและตัณหาจะนำสัตว์นั้นไปสู่การถือปฏิสนธิในภพอื่นๆ ต่อไปตามสมควรแก่กรรม

^{๓๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๘/๒๑๙-๒๒๐.

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๙๙.

๒.๓.๑.๔ ความเปื้อนหายเป็นปัจจัยแห่งความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ แม้พระพุทธเจ้าจะได้แสดงเรื่องสังสารวัฏผ่านพระสูตรจำนวนไม่น้อยในพระไตรปิฎก แต่พระสูตรที่แสดงเรื่องราวความเป็นไปแห่งสังสารวัฏนั้นมักจบลงที่พุทธพจน์ว่า “เพราะว่าสังสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาทิดขวาง ถูกตัณหาผูกไว้วนเวียนท่องเที่ยวไปอุปมานี้ฉันใดอุปไมยก็ฉันนั้น เธอทั้งหลายเสวยความทุกข์ ได้รับความลำบาก ได้รับความพินาศเต็มป้าช้า เป็นเวลายาวนานภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละจึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังสารทั้งปวง”^{๔๐}

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า คำสอนเรื่องภพภูมิในสังสารวัฏมีประโยชน์ต่อการเข้าถึงความสิ้นทุกข์อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะการรับรู้ที่เราเคยเวียนเกิดและตายมาอย่างยาวนานในสังสารวัฏที่ไม่ปรากฏเบื้องต้นและเบื้องปลายย่อมทำให้เกิดความเบื่อหน่ายและมุ่งสู่ความหลุดพ้น อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นว่า ความรู้เกี่ยวกับสังสารวัฏนี้ได้รับการเปิดเผยในเทศนาของพระพุทธเจ้าภายหลังจากที่ทรงบรรลุโพธิญาณแล้ว และพระองค์ได้แสดงธรรมเกี่ยวกับเรื่องนี้หลายครั้งแก่พระสาวกต่างเวลาและสถานที่ เราจะไม่พบข้อความเกี่ยวกับความน่าเบื่อหน่ายของสังสารวัฏที่ปรากฏแก่พระองค์ในช่วงที่ยังทรงใช้ชีวิตอยู่พระราชวัง หรือในช่วงแรกๆ ที่พระองค์ออกผนวชแสวงหาโมกขธรรม เราได้ทราบจากเรื่องเล่าในคัมภีร์ว่า การออกผนวชของพระองค์เกิดจากการที่ทรงพิจารณาเห็นทุกข์ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายของพระองค์และคนอื่นๆ ในชาตินี้ แต่หากมองการมองเห็นทุกข์ของพระพุทธองค์ในเชิงสัมพันธ์กับการบำเพ็ญบารมีมายาวนานเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เราจะเห็นว่า แม้ความเบื่อหน่ายในสังสารวัฏจะยังไม่ปรากฏชัดเจนแก่พระองค์ในตอนแรก แต่การเห็นทุกข์ ความเบื่อหน่ายในทุกข์และความคิดที่ต้องการจะหลุดพ้นไปจากความทุกข์นั้นก็มีเหตุปัจจัยมาจากการบำเพ็ญบารมีอันยาวนานนั้นเช่นกัน ส่วนความรู้เรื่องสังสารวัฏที่ทรงนำมาตรัสสอนนั้นได้ปรากฏชัดเจนแก่พระองค์ภายหลังการตรัสรู้ กล่าวคือ เป็นการหยั่งรู้ผ่านบุพเพนิวาสานุสสติญาณและจตุปปตญาณในคืนที่พระองค์ตรัสรู้^{๔๑}

แต่ความรู้แจ้งชัดเรื่องสังสารวัฏอย่างครบถ้วนสมบูรณ์นี้อาจจะเป็นเรื่องใหม่สำหรับพระองค์ ก็ไม่ใช่เป้าหมายที่พระองค์ต้องการให้พระสาวกเข้าถึง พระองค์แสดงรายละเอียดเรื่องสังสารวัฏไว้มากมายเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเบื่อหน่ายในการเวียนว่ายตายเกิดและหลุดพ้นไปจากความทุกข์ในสังสารวัฏในที่สุด กล่าวได้ว่า คำสอนเรื่องภพภูมิและสังสารวัฏไม่ใช่เป้าหมาย แต่สามารถมองว่าเป็นอุบายหรือทางผ่านไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดในคำสอนของพระพุทธองค์ คือ ความหลุดพ้นจากความ

^{๔๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๖.

^{๔๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

ทุกขในสังสารวัฏ ดังนั้น ความรู้เรื่องภพภูมิและสังสารวัฏจึงไม่ใช่สาเหตุที่ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกจากพระราชวังไปผนวชเพื่อแสวงหาทางพ้นทุกข์ และไม่ใช่วัตถุประสงค์อันเป็นแก่นคำสอนในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ประสงค์จะนำพระสาวกไปให้ถึงแต่อย่างใด

สรุปได้ว่า จากหลักฐานแสดงภพภูมิที่กล่าวมานี้ เราจะพบว่า ในการเกิดและตายในภพภูมิต่างๆ สิ่งที่เกิดและตาย คือ “สัตว์” แต่คำว่า “สัตว์” ในที่นี้มีความหมายเฉพาะตามทัศนะของพระพุทธศาสนาไม่ได้หมายถึงสัตว์เดรัจฉานในความหมายที่ตรงข้ามกับมนุษย์ ผู้ที่ท่องเที่ยวเกิดและตายในสังสารวัฏทั้งหมดรวมทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานที่อาศัยในโลกก็รวมอยู่ในคำว่า “สัตว์” แต่คำว่า “สัตว์” ในพระพุทธศาสนาเป็นเพียงคำสมมติที่บัญญัติขึ้นเพื่อใช้เรียกสิ่งมีชีวิตที่เป็นที่ประชุมกันของชั้น ๕ เท่านั้น ไม่ใช่สิ่งมีจริงที่แยกต่างหากจากชั้น ๕ เพราะฉะนั้น การเวียนว่ายในสังสารวัฏของสัตว์ตามความหมายนี้เป็นอาการที่เป็นไปอย่างสืบเนื่องของความติดยึดในชั้น ๕ กล่าวได้ว่า ชั้น ๕ และความติดยึดในชั้น ๕ เป็นที่มาของการบัญญัติศัพท์ว่า “สัตว์” ส่วนชั้น ๕ นั้นไม่ใช่สัตว์ แต่หากไม่มีชั้น ๕ และความติดยึดในชั้น ๕ สิ่ง que เรียกว่า “สัตว์” ก็ไม่มีได้ หากพิจารณาความหมายของสัตว์จากข้อความในสูตรเชื่อมโยงกับสังสารวัฏ เราจะเห็นว่า ความหมายของ “สัตว์” นั้นสะท้อนภาพของสังสารวัฏในฐานะเป็นที่เวียนว่ายของสัตว์ทั้งหลาย สังสารวัฏกับสัตว์มีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างแยกไม่ออก แต่ก็น่าสังเกตด้วยว่า สัตว์ในความหมายตามพุทธพจน์นี้เป็นปรากฏการณ์ที่มีจุดเริ่มต้นที่ระบบความคิดที่ยึดมั่นในชั้น ๕ ในคำสอนปฏิจจสมุปบาท ความยึดมั่นนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดภพตามรูปแบบที่ยึดมั่น หมายความว่า เมื่อมีอุปาทาน ภพจึงมีได้ หากพิจารณาในระบบความคิด ภพภายในห้วงความคิดจะดำเนินไปตลอดเวลาที่มีอุปาทาน และจากจุดเริ่มต้นของภพในระบบความคิดนำไปสู่ภพเชิงสถานที่ที่กักขังสัตว์ทั้งหลายไว้กับความเกิด แก่ เจ็บ ตายต่อไป

๒.๓.๒ คำสอนเรื่องภพภูมิกับแนวคิดทางทางจักรวาลวิทยา

เป็นที่รู้กันในหมู่ผู้ศึกษาทางพระพุทธศาสนาว่า พระพุทธเจ้าไม่ให้ความสนใจที่จะตอบคำถามเชิงอภิปรายซึ่งรวมอยู่ในอภัยกตปัญหาอรรถกถาอธิบายว่า อภัยกตปัญหา เรียกอีกอย่างว่า อนกัณฐิกธรรม ในปิฎกปาฐสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า ทรงแสดงเฉพาะเอกัณฐิกธรรม ไม่แสดงอนกัณฐิกธรรม โดยทรงให้เหตุผลว่า เอกัณฐิกธรรมเป็นธรรมมีประโยชน์ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อเป้าหมาย คลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ส่วนอนกัณฐิกธรรมเป็นธรรมที่ไม่มีประโยชน์ ไม่ใช่จุดเริ่มต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อเป้าหมาย คลายกำหนด ฯลฯ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน^{๔๒} การตั้งคำถามเรื่องตายแล้วเกิดอีก หรือ ตายแล้วไม่เกิดอีก

^{๔๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒๒-๔๒๔/๑๘๖-๑๘๗.

จัดเป็นหนึ่งใน ๑๐ คำถามที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ^{๔๓} โดยทรงให้เหตุผลว่า ปัญหาเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ต่อความหลุดพ้นอันเป็นเป้าหมายหลักตามคำสอนของพระองค์ นักคิดบางท่านตีความว่า พระพุทธองค์ทรงพิจารณาปัญหาบางอย่างของการให้คำตอบ การที่ทรงแสดงท่าทีนิ่งเงียบต่อปัญหาเหล่านี้ก็เพื่อยุติข้อสงสัยที่จะตามมาอย่างไม่สิ้นสุดแต่จากการศึกษาหลักฐานในพระไตรปิฎก เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า พระพุทธองค์ตรัสแสดงเรื่องอดีตชาติ ภพภูมิต่างๆ และโลกธาตุอื่นๆ กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในคัมภีร์พระไตรปิฎก หลักฐานเหล่านี้มีจำนวนมากมายจนสามารถยืนยันได้ว่า พระพุทธศาสนายอมรับเรื่องอดีตชาติ ภพภูมิและโลกธาตุอื่นๆ ตามคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ในสังสารวัฏ หากวิเคราะห์ในรายละเอียดจะเห็นว่า คำสอนเกี่ยวกับภพเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นมีแหล่งที่มา ๓ แบบ คือ

๒.๓.๒.๑. คำสอนเกี่ยวกับพระญาณที่เกิดขึ้นในการตรัสรู้

ข้อความในคัมภีร์พระวินัยแสดงให้เห็นเรื่องราวรายละเอียดการตรัสรู้ของพระองค์เกี่ยวกับพระญาณ ๓ ประการที่เกิดจากการบำเพ็ญเพียรทางจิต ความรู้พิเศษในญาณที่ ๑^{๔๔} ทำให้พระองค์เกิดหยั่งรู้อดีตชาติว่า พระองค์เคยเกิดมาแล้วในห้วงเวลาย้อนกลับไปอดีตนับไม่ถ้วน ดังข้อความที่พระองค์ตรัสว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง หลากกัปว่า ในภพนั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้นๆ จุตติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพนั้น มีชื่อ มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์และมีอายุอย่างนั้นๆ จุตติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้ เราระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไป และชีวประวัติอย่างนี้^{๔๕}

ความรู้พิเศษในญาณที่ ๑ ที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธองค์นี้ช่วยให้เห็นภาพการเกิดและการตายของชีวิตในอดีตชาติจำนวนมากของพระองค์เองอย่างชัดเจน ซึ่งทำให้เราได้ทราบว่า ชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายไม่ได้สิ้นสุดลงที่ความตายตามความเชื่อของลัทธิอุจเฉททิฎฐิ แต่ในภาวะหลังความตาย ชีวิตจะยังดำเนินต่อไปในรูปแบบอื่นในภพภูมิต่างๆ นอกจากนี้ ญาณที่ ๒ คือ จุตูปาต

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒-๑๒๔/๑๓๓-๑๓๔.

^{๔๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๙/๒๗๓.

^{๔๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

ญาณ ได้เปิดเผยให้พระองค์ได้เห็นความเป็นไปแห่งชีวิตในกระบวนการตายและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย อีกด้วย ดังข้อความว่า “เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่อจตุปตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังอุบัติ ทั้ง ชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เรา รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็น ผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความ เห็นชอบ ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตาม ความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปบังเกิดในสุคติ โลกสวรรค์”^{๔๖}

ตามข้อความข้างต้น การมีตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ทำให้พระองค์มองเห็น รายละเอียดความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในกระแสของกรรมชั่วและกรรมดีที่พวกเขาได้ทำ ทั้ง ทางกาย ทางวาจาและทางใจ กรรมชั่วจะนำชีวิตหลังความตายไปสู่การเกิดในภพภูมิที่เป็นทุกข์ ส่วน กรรมดีจะนำไปสู่การเกิดในภพที่เป็นสุคติ

ข้อความเกี่ยวกับพระญาณที่ทำให้พระองค์เห็นภพชาติในอดีตของพระองค์และเห็น การตายการเกิดของสัตว์ทั้งหลายตามที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนั้นพระพุทธเจ้าทรงมาตรัสเพื่ออธิบาย แก่เวรัญชพรหมณ์ที่กล่าวหาพระองค์ว่า “พระองค์เป็นคนไม่เกิด ไม่เกิด” ซึ่งพระองค์ทรงยอมรับข้อ กล่าวหาอันโดยทรงให้เหตุผลว่า พระองค์ละการเกิดในครรภ์และการเกิดใหม่ได้หมดสิ้นแล้ว^{๔๗} เหตุผล สำคัญที่ทรงนำมาใช้ในการยืนยันก็คือ การที่พระองค์บรรลุญาณที่ ๓ คือ อาสวกขยญาณ ปัญญาที่ทำให้ อาสวกิเลสอันเป็นเหตุปัจจัยแห่งการเกิดในภพชาติทั้งหลายหมดสิ้นไป^{๔๘}

จากเนื้อหาของความรู้พิเศษผ่านพระญาณทั้ง ๓ ของพระพุทธเจ้า เราสามารถกล่าว ได้ว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และจตุปตญาณชี้ให้เห็นชีวิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ท่องเที่ยวในสังสารวัฏผ่านการเกิดและการตายนับชาติไม่ถ้วน และเป็นการปฏิเสธความเชื่อเรื่องชีวิต สิ้นสุดที่ความตายของลัทธิอุจเฉทวาท ส่วนอาสวกขยญาณเป็นความรู้ที่ทำให้พระพุทธองค์หยั่งรู้ ว่า ความเป็นไปของชีวิตของสัตว์ทั้งหลายที่เวียนเกิดและตายในสังสารวัฏตั้งอยู่บนฐานของเหตุปัจจัย ชีวิตจะเวียนเกิดและตายตราบเท่าที่เหตุปัจจัยนี้ ยังคงมีอยู่ เมื่อเหตุปัจจัยถูกทำให้หมดสิ้นไป สังสารวัฏของชีวิตก็จะหยุดหมุน ซึ่งหมายถึงความหลุดพ้นจากการเวียนเกิดและตายนั่นเอง นัยของ พระญาณนี้ชี้ว่า ชีวิตที่หมุนวนอยู่ในห้วงความทุกข์คือ ความเกิดและความตายเป็นไปอย่างมีเหตุปัจจัย

^{๔๖} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๓/๗.

^{๔๗} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๐/๔.

^{๔๘} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๔/๗.

เมื่อมีปัจจัย ความทุกข์ในกระแสการเกิดและการตายก็ดำเนินไป เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย ความทุกข์จากการเกิดและการตายก็เกิดขึ้นไม่ได้ ชีวิตบนความทุกข์จึงเป็นสิ่งที่เกิดได้ตามเหตุปัจจัยและดับไปเมื่อหมดเหตุปัจจัย อาสวกษณฺญาณจึงมีนัยของการปฏิเสธความเชื่อเรื่องความมีอยู่เที่ยงแท้ของอัตตาของลัทธิสัสตวาทด้วย

ในจุฬาวัจฉโคตตสูตร พระพุทธองค์ได้แสดงคุณสมบัติพิเศษขององค์ ๓ ประการ (วิชชา ๓) นี้โดยย่อแก่ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรว่า

๑) เมื่อไรก็ตามที่พระองค์ต้องการจะรู้ พระองค์ก็สามารถระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติต่างๆ เท่าที่พระองค์อยากรู้

๒) พระองค์เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม

๓) พระองค์ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ทรงเน้นย้ำเรื่องกับปริพาชกนั้นว่า “บุคคลผู้อธิบายว่าพระสมณโคตมเป็นผู้มีวิชชา ๓ ชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตามที่เรากล่าวไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จและชื่อว่ากล่าวแกล้งอย่างสมเหตุสมผล อนึ่ง ไม่มีเลยที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อๆ กันมาจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้”^{๔๙}

นอกจากนี้แล้ว หลักฐานข้อมูลจำนวนมากในพระไตรปิฎกยังปรากฏข้อความเชิงพรรณนาเกี่ยวกับนรกและความทุกข์ทรมานแสนสาหัสอันเป็นผลของกรรมไม่ดีที่สัตว์ได้ทำไว้ขณะยังมีชีวิตอยู่จะพึงได้รับในนรกเมื่อชีวิตในโลกนี้สิ้นสุดลง หลักฐานเหล่านี้ยืนยันว่า พระพุทธศาสนายอมรับความมีอยู่ของภพภูมิต่างๆ ในชีวิตหลังความตายโดยอาศัยคุณสมบัติการรู้แจ้งโลกอันเป็นที่เกิดของสัตว์ในภพภูมิทั้งหลายของพระพุทธเจ้าซึ่งได้รับการบันทึกไว้ในพระสูตรจำนวนมาก พระองค์ตรัส “ทรงรู้ชัด” คติของสัตว์ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพฤติกรรมที่ดีและไม่ดีซึ่งจะเป็นตัวกำหนดคติในชีวิตหลังความตายของผู้กระทำ ความสามารถพิเศษของพระพุทธเจ้านี้เป็นส่วนหนึ่งของทสพญาณ (หรือกำลังตถาคต) ๑๐ ประการ ดังจะเห็นได้จากข้อความที่พระองค์ตรัสไว้ในมหาสิหนาทสูตร ว่าตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ (เคลื่อน) กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบ

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๕-๑๘๖/๒๑๕-๒๑๘.

กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ตถาคตเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติกำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดีด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล^{๕๐}

๒.๓.๒.๒. คำสอนเรื่องการบำเพ็ญบารมีขององค์และพระสาวกในอดีตชาติ

ในคัมภีร์พระวินัยและพระสูตร มีการระบุว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์รวมไปถึงอดีตชาติของการบำเพ็ญบารมีของพระองค์^{๕๑}เช่น ข้อความว่าเวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ เพราะแสงสว่างนั้น เหล่าสัตว์ที่เกิด ในที่นั้นๆ จึงรู้จักกันและกันว่า ‘ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกัน’และ ๑๐ สหัสสิโลกธาตุ นี้ล้วนสะท้อนเลื่อนลั่นทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏขึ้นในโลกล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ^{๕๒} และการเล่าเรื่องอดีตชาติของพระสาวกโดยพระพุทธเจ้าเอง รวมถึงการเล่าประวัติความเป็นมาในอดีตชาติของตนของพระสาวกองค์สำคัญจำนวนหลายรูปซึ่งจะพบได้มากในขุททกนิกา

๒.๓.๒.๓. คำสอนเรื่องภพในสังโยชน์ ๑๐

ในพระสูตรหลายแห่ง พระพุทธเจ้าจะเรียกกิเลสทั้งหลายว่า “สังโยชน์”^{๕๓} หมายถึง กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ ธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่างคือ สักกายทิฏฐิวิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส, กามฉันทะหรือกามราคะ, พยาบาทหรือปฏิฆะ, รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุทธัจจะ, อวิชชา ; เพื่อแสดงสิ่งที่เป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้กับความทุกข์ในภพ และทรงนำสังโยชน์นี้มาใช้ในการจำแนกการละกิเลสของผู้บรรลุมรรคผล ซึ่งการละสังโยชน์จะเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าการบรรลุอริยมรรคในระดับใดด้วย ดังจะเห็นได้จากข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๗/๑๔๕-๑๔๘.

^{๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑-๙๔/๑-๖๕.

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘/๑๑.

^{๕๓} ที.ม. (ไทย) ๒๔/๑๓/๑๔.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นโสดาบัน เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ในวันข้างหน้า ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ ยังมีอีก ภิกษุเป็นสกทาคามี เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง บรรเทาโรคโทสะและโมหะให้เบาบางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ ยังมีอีกภิกษุไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ^{๕๔} เพราะละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๕ อย่าง ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่าที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ ยังมีอีก ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ธรรมนี้แลดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ ธรรมเหล่านี้แลทั้งดีกว่าและประณีตกว่า ที่ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ในเรามุ่งจะบรรลุ”

ข้อความในพระสูตรนี้แสดงการละสังโยชน์ของพระอริยบุคคล ๔ ระดับ และจำนวนของภพชาติที่เหลือของพระอริยบุคคลเหล่านั้นด้วย ส่วนบุคคลผู้ทำให้แจ้งวิมุตติ สิ้นอาสวะนั้นได้ชื่อว่า “เป็นผู้สิ้นภพชาติ” น่าสังเกตว่า ในพระสูตรจำนวนมาก เราจะเห็นคำว่า “ภพ” ในประโยคที่ว่า “ชีณาชาติ / ชาติสิ้นแล้ว นตฺถิทานิ ปุนพภโว/ บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก” ซึ่งพระพุทธเจ้ามักจะตรัสประโยคนี้ในตอนท้ายของเทศนาเพื่อแสดงผลของการบรรลุธรรมขั้นสูงซึ่งหมายถึงการที่จิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะปล่อยการวาง ตามนัยของข้อความในประโยคนี้ พระพุทธศาสนามองว่า การที่คนเรามาเกิดในภพบนโลกนี้เกิดจากเหตุปัจจัย กล่าวให้ชัดก็คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานเป็นปัจจัยของการเกิด สัตว์ทั้งหลายเกิดและตายในภพต่างๆ นับจำนวนชาติไม่ได้ หากเหตุปัจจัยยังมีอยู่ การเกิดก็จะยังคงมีอยู่ต่อไป เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย การเกิดใหม่ก็ไม่มีอีก พระพุทธศาสนาจำแนกคนในโลกนี้ออกเป็น ๒ กลุ่มคือ ปุถุชนและอริยบุคคล กลุ่มปุถุชนเป็นพวกที่ยังมีกิเลสซึ่งเป็นปัจจัยของการเกิดในภพชาติต่อไปอย่างครบถ้วน ด้วยเหตุปัจจัยนี้ คนเหล่านี้จะเกิดและตายในสังสารวัฏต่อไป ส่วนอริยบุคคลซึ่งมี ๔ ระดับคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ หากกล่าวตามสังโยชน์ซึ่งเชื่อมโยงกับภพชาติที่จะเกิดอีก พระโสดาบันละสังโยชน์ได้ ๓ พระสกทาคามีละสังโยชน์ได้ ๓ เช่นเดียวกับพระโสดาบันพร้อมการเบาบางลงของโลกะ โทสะ โมหะ พระอนาคามีละกามราคะกับภฺภิษะ (โทสะ) ได้หมดสิ้น เหลือแต่มานะและอวิชชา พระอรหันต์เป็นบุคคลประเภทเดียวที่ละสังโยชน์ได้อย่างสิ้นเชิง ในทัศนะของพระพุทธศาสนา พระโสดาบันยังต้องเกิดอีก แต่มีจำนวนภพชาติที่จะเกิดจำกัดอย่างมากไม่เกิน ๗ ชาติ พระสกทาคามี เมื่อสิ้นชีพจากโลกนี้จะกลับมาเกิดในโลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว พระอนาคามี เป็นบุคคลที่ละกามราคะได้สิ้นแล้วจึงไม่กลับมาเกิดในโลกซึ่งเป็นภพภพนี้อีก แต่จะเกิดใน

^{๕๔} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๗๑/๑๔๙.

ภพภูมิระดับสูง คือ พรหมโลกชั้นสุทธาวาส จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์และนิพพานในพรหมโลกนั้น ส่วนพระอรหันต์ถือว่าเป็นผู้ที่เข้าถึงสภาพจิตที่หลุดพ้นจากอาสวะและอุปาทาน เป็นบุคคลประเภทเดียวที่จะไม่เกิดอีกในภพชาติต่อไป ดังนั้น ในกรณีของพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ชาติ สิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก”

๒.๓.๒.๔. คำสอนเรื่องภพในการแสดงธรรมเกี่ยวกับนรกและสวรรค์

ในพระสูตรหลายแห่ง พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโดยชี้ให้เห็นผลของการทำกรรมชั่ว คือการได้รับความทุกข์ในโลกนี้และในโลกหน้า และผลของกรรมดี คือ การได้รับความสุขในโลกนี้และโลกหน้า ดังข้อความในเทวทูตสูตรพรรณนาคความทุกข์ไว้อย่างน่าสะพรึงกลัวว่าภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือน ๒ หลัง มีประตูตรงกัน บุรุษผู้มีชาติยืนอยู่ตรงกลางเรือน ๒ หลังนั้น พึงเห็นคนกำลังเดินเข้าเรือนข้าง กำลังเดินออกจากเรือนข้าง กำลังเดินมาข้าง กำลังเดินไปข้าง แม้มันใด เราก็ฉันนั้นเหมือนกันเห็นหมูสัตว์ผู้กำลังจืด กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมูสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘สัตว์เหล่านี้ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะมีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือสัตว์เหล่านี้ประกอบกายสุจริตวจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในหมู่มนุษย์ สัตว์เหล่านี้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในเปรตวิสัยหรือสัตว์เหล่านี้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะมีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ก็หรือว่าสัตว์เหล่านี้ประกอบกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก นอกจากนี้แล้ว เนื้อหาของพระสูตรยังกล่าวถึงพญายมที่สอบถามผู้ตายเกี่ยวกับเรื่องเทวทูต ก่อนนำไปลงกรรมกรรมชื่อเครื่องพันธนาการ ๕ อย่าง คือ ตอกตะปูเหล็กร้อนแดงที่มือ ๒ ข้าง ที่เท้า ๒ ข้าง และที่กลางอก เขาเสวยทุกขเวทนาคล้ายอย่างหนัก เผ็ดร้อน ณ ที่นั้น แต่ยังไม่ตายตราบเท่าที่บาปกรรมนั้นยังไม่สิ้นไป จากนั้นนายนิรบาลก็จะทำการทรมานด้วยวิธีการต่างก่อนทุ่มลงในมหานรก พระพุทธองค์บรรยายภาพของมหานรกไว้ว่า “มหานรกนั้นมี ๔ มุม ๔ ประตู แบ่งออกเป็น ส่วนมีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ครอบด้วยฝาเหล็กมหานรกนั้น มีพื้นเป็นเหล็ก ลูกโซนโซติช่วงแผ่ไปไกล

ด้านละ ๑๐๐ โยชน์ ตั้งอยู่ทุกเมื่อ”^{๕๕} กล่าวได้ว่า เนื้อหาของเทวทูตสูตรให้ภาพของความทุกข์ทรมานแสนสาหัสอันเป็นผลของกรรมชั่วที่สัตว์ได้ทำไว้อย่างชัดเจน อาจทำให้เห็นว่า กรรมชั่วให้ผลแก่ผู้กระทำอย่างเหมาะสม ซึ่งบางอย่างก็คล้ายคลึงกับการลงโทษผู้กระทำความผิดในโลกมนุษย์อย่างมีนัยสำคัญ

ในสังกัจจชาดก พรรณนาความน่ากลัวของนรกหลังความตายเอาไว้ค่อนข้างมาก เช่นนรก ๘ ชุม คือ ๑. สัตว์เขี้ยว ๒. กากสุตตนรก ๓. สังฆาฏนรก ๔. โรรูนรก ๕. ชาลโรรูนรก ๖. รุณโร รุณรก ๗. ตาปนนรก ๘. ปตาปนนรก ๙. อเวจีมหานรก^{๕๖} เป็นนรกที่โหดร้าย เผลอผลาญเหล่าสัตว์ผู้ตระหนี่เหนียวแน่นให้เร่าร้อน เป็นมหาภัย มีเปลวไฟลุกโพล่งนำขนพองสยองเกล้าน่าสะพรึงกลัว มีภัยเฉพาะหน้า มีแต่ทุกข์มี ๔ มุม มีประตู ๔ ด้าน จัดไว้เหมาะสมตามสัดส่วนมีกำแพงเหล็กล้อมรอบ มีเหล็กครอบไว้ด้วยภาคพื้นของนรกเหล่านั้นล้วนแต่เป็นเหล็ก มีไฟลุกโชน มีความร้อนแผ่ซ่านไปตลอด ๑๐๐ โยชน์โดยรอบตั้งอยู่ในกาลทุกเมื่อ^{๕๗}

หากกล่าวเฉพาะนรกและสวรรค์ในพระสูตรจะเห็นว่า ข้อความในพระสูตรนี้แสดงความต่างกันของผลในด้านที่เป็นทุกข์ของการเกิดในนรกและด้านที่เป็นสุขของการเกิดในสวรรค์ แต่นัยของพระสูตรเปิดทางให้เราตีความได้ว่า นรกชื่อฉฬสสายตนิกะเป็นภาพบุคลาธิษฐานของนรกเชิงประสบการณ์บนโลกมนุษย์ ส่วนสวรรค์ชื่อฉฬสสายตนิกะนั้นเป็นภาพบุคลาธิษฐานของสวรรค์ที่สามารถตรวจสอบได้ด้วยประสบการณ์ทางอายตนะ ความหมายก็คือ การที่คนเราได้รับอารมณ์ที่ไม่ดี เช่น รูป เสียง อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ถือว่าเป็นการได้สัมผัสฉฬสสายตนิกรก ขณะที่ยังมีชีวิตอยู่บนโลกนี้ ส่วนการได้รับอารมณ์ทางตา เป็นต้น ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจก็เป็นการเสวยผลของฉฬสสายตนิกรสวรรค์เช่นกัน อรรถกถาอธิบายข้อความตรงนี้ว่า นรกชื่อฉฬสสายตนิกะนี้ไม่มี แต่นรกที่พระพุทธเจ้าตรัสในพระสูตรนี้หมายถึง อเวจีมหานรก ซึ่งเป็นสถานรับผลกรรมชั่วชนิดร้ายแรงที่ผู้ทำกรรมจะได้รับในโลกหลังความตาย และสวรรค์ชื่อฉฬสสายตนิกะก็ไม่มี เช่นเดียวกันแต่สวรรค์ที่พระพุทธเจ้าตรัสในที่นี้หมายถึง สวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๕๘} แต่จะเห็นว่า พระสูตรนี้ยกเรื่องนรกและสวรรค์ขึ้นมาเพื่อชี้แนะว่า นรกเป็นสถานที่เต็มไปด้วยความทุกข์อย่างเดียวซึ่งไม่เหมาะสำหรับการประพาศพิภพจรรย ขณะที่สวรรค์ก็เป็นสถานที่เต็มไปด้วยอารมณ์อันน่าใคร่น่ายินดีอย่างเดียวจึงไม่เหมาะแก่การประพาศพิภพจรรย การได้เกิดเป็นมนุษย์ในโลกนี้ซึ่งเป็นสถานที่ต้องเผชิญ

^{๕๕} ม.อุปริ. (ไทย) ๑๔/๒๖๑-๒๗๑/๓๐๙-๓๑๘.

^{๕๖} พุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๘๓-๘๔/๑๑๑-๑๑๔.

^{๕๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๘๔-๑๓๔/๔๗-๕๔.

^{๕๘} ส.สพ.อ. (บาลี) ๑๘/๑๓๕/๒๘.

กับความทุกข์บ้างความสุขบ้างทำให้การประพาศิพรหมจรรย์เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อคำนึงถึงโอกาสของการได้ประพาศิพรหมจรรย์ การเกิดเป็นมนุษย์จึงถือว่าเป็นลาภอันประเสริฐ

สรุปได้ว่า แม้หลักฐานต่างๆ ที่กล่าวมานี้อาจมองได้อีกอย่างหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าตรัสอธิบายคำสอนที่อาจจัดเข้าในประเภทอัปยาคตปัญหา แต่จะสังเกตเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงยกคำสอนเรื่องอดีตชาติ ภพภูมิและโลกธาตุอื่นๆ เหล่านี้ขึ้นมาตรัสแก่ผู้ฟังด้วยพระองค์เอง ไม่ใช่ตรัสเพื่อตอบคำถามของผู้ฟังแต่อย่างใด ข้อความพุทธพจน์เชิงอธิบายภพภูมิต่างๆ เป็นต้นที่พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นมาตรัสแสดงเองจะเห็นตัวอย่างได้จากหลายพระสูตรโดยเฉพาะพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอดีตชาติ ภพภูมิและโลกธาตุอื่น ๆ ดังที่ได้เสนอมานี้แล้ว

๒.๓.๓ การตีความเรื่องภพตามแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยา

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้นำแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลในพระสูตรและคำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถามาใช้ในการอธิบายคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าในบทพุทธคุณที่ว่า “โลกวิหู” เพราะทรงรู้โลกอย่างกระจ่างรอบด้าน หมายความว่า ทรงรอบรู้โลกอย่างทะลุปรุโปร่งโดยประการทั้งปวง^{๓๔} ในการอธิบายความหมายของคำว่า “โลก” ที่พระพุทธเจ้าทรงรู้อย่างแจ่มแจ้งนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ได้แบ่งโลกออกเป็น ๒ นัย ดังนี้

ในการอธิบายโลกชนิดนี้ พระพุทธโฆษาจารย์เสนอว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งสภาวะของโลก เหตุเกิดของโลก ความดับโลก และวิธีเข้าถึงความดับโลก พระพุทธโฆษาจารย์ได้ยกพระบาลีที่ตรัสแก่โรหิตัสสเทพบุตรเพื่อสนับสนุนการอธิบายความหมายของโลกดังกล่าวว่าเทพบุตร เราไม่กล่าวที่ สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุบัติว่า ‘พึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้’ ด้วยการไป เราไม่กล่าวว่าการที่บุคคลยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกจะทำที่สุดแห่งทุกขีได้ แต่เราบัญญัติโลก^{๓๕} และโลกสมุทัย^{๓๖} โลกนิโรธ^{๓๗} โลกนิโรธคามินีปฏิปทา^{๓๘} ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง”^{๓๙}

ในพระสูตร โรหิตัสสเทพบุตรเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าเพราะต้องการจะทราบว่ ที่สุดแห่งโลก^{๓๔} ที่เดินทางไปถึงแล้วจะไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย จืด หรืออุบัติมีอยู่หรือไม่ ซึ่งจะเห็นว่า โลกใน

^{๓๔} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๑/๔๙-๑๐๔.

^{๓๖} อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๓๔๕.

^{๓๗} อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๓๔๕.

^{๓๘} อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๓๔๕.

^{๓๙} อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๓๔๕.

^{๓๕} อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๓๔๔.

คำถามของเทพบุตรนั้นเป็นโลกเชิงอภิปราย หรือ โลกเชิงสถานที่ พระพุทธเจ้าทรงตอบคำถามของเทพบุตรโดยการตรัสถึงโลกที่มีการเกิดและดับคล้อยตามคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ หากพิจารณาตามการอธิบายของพระอรหันตภิกษุ พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า “โลก” ในความหมายของทุกข์ หรือ กล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า ทรงเรียกสังสารวัฏทั้งหมดรวมในคำว่า “โลก” เพื่อสื่อความหมายของทุกข์ตามคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ โลกในความหมายของทุกข์ตามนัยนี้ก็คือ ร่างกายที่ชีวิตจิตใจ ดังจะเห็นว่า ในที่สุดแล้วได้ตรัสถึงโลก เหตุเกิดของโลก ความดับของโลก และวิธีการสู่ความดับของโลกนั้นลงในกายอันเป็นที่ประชุมกันของชั้นนี้ กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาเรื่องโลกภายนอกของเทพบุตรให้เป็นเรื่องของโลกภายใน เป็นการปรับเปลี่ยนปัญหาเกี่ยวกับโลกเชิงอภิปรายที่อยู่เหนือการตรวจสอบด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสของเทพบุตรไปสู่โลกเชิงจิตวิทยา หรือเชิงจิตศาสตร์ที่สามารถตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัสได้โดยตรง นัยหนึ่งของพุทธพจน์จึงเป็นการลดทอนภาพตามโครงสร้างเชิงจักรวาลทั้งหมดลงในคำว่า “โลก” ซึ่งมีการเกิดและดับได้ตามเหตุปัจจัย และโลกดังกล่าวนี้ไม่ได้อยู่ภายนอกการรับรู้ หากแต่อยู่ภายในร่างกายหรือชั้นห้าที่สามารถพิสูจน์ตรวจสอบได้ด้วยประสาทสัมผัส คุณสมบัติความเป็นผู้รู้แจ้งโลกของพระพุทธเจ้าตามการอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์จึงเกิดจากการรู้แจ้งชีวิตที่ประกอบด้วยกายและใจอย่างละเอียดครบถ้วน ผู้ที่เข้าใจโลกภายในร่างกายอย่างชัดแจ้งตามกรอบคำสอนเรื่องทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคได้ชื่อว่า “โลกนตฺตฺว/ถึงที่สุดแห่งโลก” เป็นผู้หลุดพ้นจากความทุกข์ อยู่จบพรหมจรรย์ ไม่ยึดมั่นในโลกทั้งปวง เราจะทราบผลของการรู้แจ้งโลกตามความหมายนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจากข้อความในตอนท้ายของพระสูตรว่า ไม่ว่าจะในเวลาไหน ที่สุดแห่งโลกใครก็ถึงไม่ได้ด้วยการไปและเมื่อยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกก็เบี่ยงตนจากทุกข์ไม่ได้ เพราะเหตุนั้นแล ผู้รู้แจ้งโลก มีปัญญาดีถึงที่สุดแห่งโลก อยู่จบพรหมจรรย์ สงบระงับ รู้ที่สุดแห่งโลกแล้ว จึงไม่ปรารถนาทั้งโลกนี้ และโลกอื่น^{๖๕}

คุณสมบัติความเป็นผู้รู้แจ้งโลกของพระพุทธเจ้าที่สัมพันธ์กับการรู้แจ้งชีวิตนี้สอดคล้องกับความหมายของภพเชิงจิตวิทยาที่เน้นให้เข้าใจกระบวนการเกิดและดับของภพตามคำสอนอริยสัจ ๔ หรือ ปฏิจจสมุพบาท แต่ความเป็นผู้รู้แจ้งโลกเชิงจิตวิทยาก็ยังไม่ครอบคลุมคุณสมบัติข้อนี้ของพระพุทธเจ้าได้ครบถ้วนสมบูรณ์ในทัศนะของพระพุทธโฆษาจารย์ ดังจะเห็นว่า ตามการอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงความเป็นผู้รู้แจ้งโลกของพระพุทธเจ้าในนัยที่ ๒ ในการอธิบายคุณสมบัติของความเป็นผู้รู้แจ้งโลกของพระพุทธเจ้าอีกนัยหนึ่ง พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวถึงโลก ๓ อย่าง คือ สังขารโลก สัตวโลก โอภาสโลก

^{๖๕} มหาฎีกา. (บาลี) ๑/๓๕๐.

๑) **สังขารโลก** พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายโลกชนิดนี้โดยยกตัวอย่างจากข้อความในพระสูตร “โลก คือ สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร”^{๖๖} ตามการอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์ โลกชนิดนี้หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยชั้นในภพภูมิทั้งหลายที่อาศัยอาหารในการดำรงอยู่^{๖๗} มหาฎีกาซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายเพิ่มเติมว่า สังขารโลกได้แก่ชั้นทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่ง หรือหล่อเลี้ยงด้วยปัจจัยทั้งหลาย ข้อความที่ว่า “ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร” หมายถึง อยู่ได้ด้วยอาศัยปัจจัย หรือ เป็นไปได้เพราะอาศัยปัจจัย^{๖๘}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้นิยามความหมายของ “สังขารโลก” ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ว่า โลกคือสังขาร ได้แก่ประชุมแห่งสังขารทั้งหลายอันต้องเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย^{๖๙} พระพุทธโฆษาจารย์ขยายความสังขารโลกว่า สังขารโลกที่พระพุทธองค์ทรงรู้อย่างแจ่มแจ้ง คือ ๑) โลก ๑ คือ สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร ๒) โลก ๒ คือ นาม ๑ รูป ๑ ๓) โลก ๓ คือ เวทนา ๓ ๔) โลก ๔ คืออาหาร ๔ ๕) โลก ๕ คือ อุปาทานชั้น ๕ ๖) โลก ๖ คืออายตนะภายใน ๖ ๗) โลก ๗ คือ วิญญาณฐิติ ๗ ๘) โลก ๘ คือ โลกธรรม ๘ ๙) โลก ๙ คือ สัตตवास ๙ ๑๐) โลก ๑๐ คือ อายตนะ ๑๐ ๑๑) โลก ๑๑ คือ อายตนะ ๑๒ ๑๒) โลก ๑๒ คือ ธาตุ ๑๒^{๗๐} จะเห็นว่าตามการอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์ ความหมายของสังขารโลกมีลักษณะเป็นโลกที่ประชุมกันตามกระบวนการของชั้น ๕ ซึ่งจะเห็นว่าพระพุทธเจ้าแสดงโลกเหล่านี้ไว้อย่างละเอียดแล้วในพระไตรปิฎก พระพุทธโฆษาจารย์จึงชี้ว่าพระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งความเป็นไปของสังขารโลกนี้โดยประการทั้งปวง ในทัศนะของผู้วิจัย สังขารโลกตามการนิยามนี้มีนัยของความเป็นโลกแห่งการปรุงแต่งที่สัมพันธ์กับเหตุปัจจัยถือได้ว่าเป็นโลกเชิงธรรมาธิษฐาน ซึ่งสามารถทำความเข้าใจในกรอบความหมายของโลกเชิงจิตวิทยาเช่นเดียวกัน

๒) **สัตว์โลก** พระพุทธโฆษาจารย์ยกตัวอย่างจากข้อความว่า " (เห็น) ว่าโลกเที่ยงบ้าง ว่าโลกไม่เที่ยงบ้าง”^{๗๑}มหาฎีกาอธิบายสัตว์โลกว่า เป็นที่ประชุม หรือเป็นความสืบทอดแห่งชั้นทั้งหลายที่

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๓/๒๕๑.

^{๖๗} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๖๒.

^{๖๘} มหาฎีกา. (บาลี) ๑/๓๔๕.

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑๐.

^{๗๐} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๖๒.

^{๗๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒๑/๑๘๔.

เนื่องด้วยอินทรี และที่ได้ชื่อว่า “สัตว์” เพราะซัดสายไปในอารมณ์ต่างๆ มี รูปเป็นต้น^{๗๒} พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายความหมายคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าที่ทรงเป็นผู้รู้แจ้งสัตว์โลกว่า พระพุทธองค์ทรงรู้สัตว์โลก หมายความว่า พระองค์ทรงอาสยะ (ที่มานอนแห่งจิต) ทรงรู้อนุสัย(กิเลสที่นอน คือ ตกตะกอน อยู่ในสันดาน) ทรงรู้จิริต (ปกติของจิต) ทรงรู้อิมิตี (ความโน้มเอียงแห่งจิต) ของสัตว์ทั้งปวงหมด ทรงรู้สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสจตุลีสี่ในดวงตาน้อย มีกิเลสจตุลีสี่ในดวงตามาก ที่มีอินทรียกล้ำ มีอินทรีอ่อน ที่มีอาการดี มีอาการทรามที่จะพึง (สอน) ให้รู้ง่าย ที่จะพึง (สอน) ให้รู้ยาก ที่เป็นภพสัตว์ เป็นอภัพสัตว์^{๗๓}มหาภูทิกาทธิบายเพิ่มเติมว่า ที่ว่ามีอาการดีนั้น คือมีปกติงาม มีอธยาศัยน้อยไปทางวิวิฎฐะ ที่ว่าจะพึง (สอน) ให้รู้ง่ายนั้น คือ มีศรัทธาและปัญญา ง่ายที่จะให้รู้ธรรมที่ถูกต้อง ภพสัตว์ คือ คนที่ปราศจากโทษอันกีดกันมิให้บรรลุมรรคผล ๓ อย่าง คือ กรรมกิเลส วิบาก เรียกเป็นศัพท์ว่า กัมมารณ กิเลสวารณ วิปากวารณ ส่วนอภัพสัตว์มีลักษณะตรงกันข้าม^{๗๔}

จากการอธิบายความหมายสัตว์โลกของพระพุทธโฆษาจารย์และคัมภีร์มหาภูทิกาทจะเห็นว่า คำว่า “สัตว์โลก” บ่งชี้ความหมายของสัตว์ในเชิงบุคลาธิษฐานที่ใช้เรียกสิ่งมีชีวิตที่เกิดจากการประชุมกันของขันธ ๕ พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่ของขันธ ๕ แต่ความมีอยู่ของขันธ ๕ นั้นเป็นความมีอยู่อย่างเป็นอนัตตา ตามการอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์ พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งสัตว์โลกในความหมายนี้อย่างละเอียดแจ่มแจ้ง

๓) โอกาสโลก พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายความหมายของโลกชนิดนี้โดยการยกตัวอย่างจากข้อความพระบาลีในพรหมนิมิตตนิคสูตรว่า "ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ย่อมโคจรส่องทิศให้สว่างอยู่เท่าใด อำนาจของท่านย่อมเป็นไปใน ๑,๐๐๐ จักรวาลเท่านั้น"^{๗๕} ข้อความในพระสูตรนี้แสดงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดภพพรหมผู้มีความเห็นผิดว่าพรหมโลกเป็นดินแดนที่เที่ยงแท้ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธทิฐิของพรหมนั้นและยืนยันว่าพระองค์รู้แจ้งว่า พรหมโลกไม่เที่ยงและไม่มีภพภูมิของสัตว์ใดเที่ยงแท้ ทรงชี้ให้ภพพรหมได้ทราบว่า พื้นที่ในพรหมโลกที่ภพพรหมมีอำนาจมีขอบเขต ๑,๐๐๐ จักรวาล พระพุทธโฆษาจารย์อภัยคายนัยของข้อความนี้อธิบายว่า พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งโอกาสโลก หมายความว่า โอกาสโลกตามการอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์นั้นหมายถึงพื้นที่ทั้งหมดของจักรวาลที่นับประมาณไม่ได้ การที่พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่าขอบเขตอำนาจของภพพรหมครอบคลุมพื้นที่ในโอกาสโลกถึง ๑,๐๐๐ จักรวาลมีนัยว่า พระองค์ทรงรู้โอกาสโลกทั้งหมดอย่างแจ่ม

^{๗๒} มหาภูทิกาท. (บาลี) ๑/๓๔๔.

^{๗๓} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๒๖๒-๒๖๓.

^{๗๔} มหาภูทิกาท. ๑/๓๔๙.

^{๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๓/๕๔๐.

แจ้ง น่าสังเกตว่า การแสดงจักรวาลที่อยู่ภายนอกการรับรู้ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสนี้ สอดคล้องกับข้อความในจุฬินกาสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สหัสสีโลกธาตุเท่าโอกาสที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์โคจรส่องทิศทั้งหลายให้สว่างรุ่งโรจน์ ในสหัสสีโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง มีดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง มีขุนเขาสิเนรุ ๑,๐๐๐ ลูก มีชมพูทวีป ๑,๐๐๐ มณีปรโคยานทวีป ๑,๐๐๐ มีอุตตรกรูทวีป ๑,๐๐๐ มีปุพพิเททวีป ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร ๔,๐๐๐ มีท้าวมหาราช ๔,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นจาตุมหาราช ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นยามา ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นดุสิต ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นนิมมานรดี ๑,๐๐๐ มีเทวโลกชั้นปรนิมมิตสวัตตี ๑,๐๐๐ มีพรหมโลก ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดเล็ก โลก ๑,๐๐๐ คุณด้วยโลกธาตุขนาดเล็กล้วนนี้ เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดกลาง โลก ๑,๐๐๐ คุณด้วยสหัสสีโลกธาตุขนาดกลางนั้น นี้เรียกว่า สหัสสีโลกธาตุขนาดใหญ่^{๗๖}

ตามการอธิบายในคัมภีร์อรรถกถา บริเวณที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ส่องสว่างรุ่งโรจน์(เช่น ระบบสุริยะ) เป็นพื้นที่ๆเรียกว่า “จักรวาล” อาณาบริเวณที่ครอบคลุมจักรวาลจำนวน ๑,๐๐๐ เรียกว่า “โลกธาตุขนาดเล็ก” อาณาบริเวณที่ประกอบด้วยโลกธาตุขนาดเล็กจำนวน ๑,๐๐๐ เรียกว่า “โลกธาตุขนาดกลาง” ส่วนอาณาบริเวณที่ประกอบด้วยโลกธาตุขนาดกลางจำนวน ๑,๐๐๐ เรียกว่า “โลกธาตุขนาดใหญ่”^{๗๗} จากข้อความในคัมภีร์อรรถกถา เราสามารถจำแนกจักรวาลและโลกธาตุขนาดต่างๆ ได้ดังนี้

๑) จักรวาล แต่ละจักรวาลจะประกอบไปด้วยพระจันทร์ พระอาทิตย์ เขาสิเนรุ ทวีปทั้ง ๔ มหาสมุทรทั้ง ๔ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เทวโลกชั้นจาตุมหาราช เทวโลกชั้นดาวดึงส์ เทวโลกชั้นยามา เทวโลกชั้นดุสิต เทวโลกชั้นนิมมานรดี เทวโลกชั้นปรนิมมิตสวัตตี และพรหมโลก^{๗๘}

๒) สหัสสีโลกธาตุขนาดเล็ก ประกอบด้วยดวงจันทร์ ๑,๐๐๐ ดวง ดวงอาทิตย์ ๑,๐๐๐ ดวง ขุนเขาสิเนรุ ๑,๐๐๐ ลูก ชมพูทวีป ๑,๐๐๐ อปรโคยานทวีป ๑,๐๐๐ อุตตรกรูทวีป ๑,๐๐๐ ปุพพิเททวีป ๑,๐๐๐ มหาสมุทร ๔,๐๐๐ ท้าวมหาราช ๔,๐๐๐ เทวโลกชั้นจาตุมหาราช ๑,๐๐๐ เทวโลกชั้นดาวดึงส์ ๑,๐๐๐ เทวโลกชั้นยามา ๑,๐๐๐ เทวโลกชั้นดุสิต ๑,๐๐๐ เทวโลกชั้นนิมมานรดี ๑,๐๐๐ เทวโลกชั้นปรนิมมิตสวัตตี ๑,๐๐๐ พรหมโลก ๑,๐๐๐

๓) สหัสสีโลกธาตุขนาดกลางประกอบด้วยโลก ๑,๐๐๐ คุณด้วยโลกธาตุขนาดเล็กล้วน

^{๗๖} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕-๓๐๘.

^{๗๗} อัง.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๘๑/๑๙๖.

^{๗๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๓๑/๒๙๓.

๔) สหัสสี่โลกธาตุขนาดใหญ่ประกอบด้วยโลก ๑,๐๐๐ คูณด้วยสหัสสี่โลกธาตุขนาดกลาง นั้นหากมองคำสอนเรื่องภพเชิงจักรวาลจากหลักฐานในคัมภีร์ดังกล่าว เราจะเห็นว่า แต่ละจักรวาลมีขนาดกว้างมาก และขนาดของอาณาบริเวณที่เรียกว่า “โลกธาตุ” จะใหญ่และกว้างขวางมากขึ้นเพราะรวมเอาจักรวาลจำนวนมากถึง ๑,๐๐๐ จักรวาล ยิ่งอาณาบริเวณของโลกธาตุขนาดใหญ่ที่รวมเอาโลกธาตุขนาดกลางจำนวน ๑,๐๐๐ ก็ยิ่งกว้างขวางเกินคณานับเลยทีเดียว สิ่งที่น่าสนใจ ก็คือในการอธิบายคุณสมบัติความเป็นผู้รู้แจ้งโลกของพระพุทธเจ้า

พระพุทธโฆษาจารย์ให้รายละเอียดของจักรวาลในความหมายของโอกาสโลกสอดคล้องกับข้อความในอรรถกถาที่อธิบายเรื่องโลกธาตุหรือจักรวาล การอธิบายเช่นนี้ทำให้จักรวาลมีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้นกว่าจักรวาลที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน

พระสูตรทั้งหลาย ต่อไปนี้คือ ข้อความที่อธิบายขอบเขตพื้นที่ของ “หนึ่งจักรวาล” ในโอกาสโลกของพระพุทธโฆษาจารย์ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

๑) ว่าโดยขนาด จักรวาลอันหนึ่ง โดยยาวและโดยกว้าง ประมาณ ๑,๒๐๓,๔๕๐ โยชน์ (๑ โยชน์ = ๑๖ กิโลเมตร) ส่วนโดยรอบปริมาตรทั้งสิ้น (ของจักรวาลนั้น) ประมาณ ๓,๖๑๐,๓๕๐ โยชน์

๒) ว่าโดยความหนาของแผ่นดิน ในจักรวาลนั้นแผ่นดินนี้ กล่าวโดยความหนา มีประมาณถึงเท่านี้ คือ ๒๕๐,๐๐๐ โยชน์

๓) ว่าโดยความหนาของน้ำรองแผ่นดิน สิ่งที่รองแผ่นดินนั้น คือ น้ำอันตั้งอยู่บนลม โดยความหนามีประมาณ ถึงเท่านี้ คือ ๔๘๐,๐๐๐ โยชน์

๔) ว่าโดยขนาดความหนาของลมรองน้ำ ลมอัน(พัดต้น) ขึ้นฟ้า (โดยความหนา) มีประมาณ ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ นี้เป็นความตั้งอยู่พร้อมมูลแห่งโลก

๕) ว่าโดยขนาดภูเขาสิเนรุและต้นไม้ประจำทวีป ในจักรวาลที่ตั้งอยู่พร้อมมูลอย่างนี้นั้น มีภูเขาสิเนรุอันเป็นภูเขาสูงที่สุด หยั่ง (ลึก) ลงไปในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไป (ในฟ้า) ก็ประมาณเท่ากันนั้น ภูเขาใหญ่ทั้งหลาย คือภูเขายุคันธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวีกะ ภูเขาสุทสสนะ ภูเขาเนมินธระ ภูเขา วินตกะ ภูเขาอัสนกัณณะตระการไปด้วยรัตนะหลากหลาย รวากับภูเขาทิพย์ หยั่ง (ลึก) ลงไป (ในมหาสมุทร) และสูงขึ้นไป (ในฟ้า) โดยประมาณกึ่งหนึ่งๆ แต่ประมาณแห่งภูเขาสิเนรุไปตามลำดับ ภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ นั้น (ตั้งอยู่) โดยรอบภูเขาสิเนรุ เป็นที่อยู่ของมหाराช เป็นที่ๆ เทวดาและยักษ์อาศัยอยู่ ภูเขาหิมพานต์สูง ๕๐๐ โยชน์ยาวและกว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์ (เท่ากัน) ประดับไปด้วยยอดถึง ๘๔,๐๐๐ ยอด ต้นชมพู(หว่า)ชื่อ นคะ วัตรอบลำต้นได้ ๑๕ โยชน์ ลำต้นสูง ๕๐ โยชน์ และกิ่ง (แต่ละกิ่ง) ยาว ๕๐ โยชน์ แผ่ออกไปวัดได้ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ และสูงขึ้นไปก็เท่ากันนั้นด้วย อานุภาพของต้นชมพู (นี้) ทวีปนี้ถูกประกาศชื่อว่า ชมพูทวีป ก็แลขนาดของต้นชมพูนี้ใด ขนาดนั้นนั้น

แหละเป็นขนาดของต้นจิตรปาฐลี (แคฝอย) ของพวกอสูร ต้นสิมพลี (जू) ของพวกครุฑ ต้นกัทัมพะ (กระท่อม) ในอมรโคยานทวีป ต้นกัปปะในอุตตร กुरुทวีปต้นสิริระ (ซีก) ในบุพพิเทหทวีป ต้นปารีฉัตตะกะ ในดาวดึงส์ เพราะเหตุนั้นแล ท่านโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า "(ต้นไม้ประจำภพและทวีปคือ) ต้นปาฐลี ต้นสิมพลีต้นชมพู ต้นปารีฉัตตะกะของพวกเทวดา ต้นกัทัมพะ ต้นกัปปะ และต้นที่ ๗ คือ ต้นสิริระ"

๖) ว่าโดยขนาดภูเขาจักรวาล ภูเขาจักรวาลหยัง (ลือก) ลงไปในมหาสมุทร ๘๒,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไป (ในฟ้า) ก็เท่ากันนั้นภูเขาจักรวาลนี้ตั้งล้อมโลกธาตุทั้งสี่ขึ้นอยู่ ๗) ว่าโดยขนาดของภพและทวีป ในโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์ (ขนาดวัตรอบ) ประมาณ ๔๙ โยชน์ ดวงอาทิตย์ประมาณ ๕๐ โยชน์ ภพดาวดึงส์ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ภพอสูร มหานรกอเวจีและชมพูทวีปก็เท่ากันนั้น อมรโคยานทวีป ๗,๐๐๐ โยชน์ บุพพิเทหทวีปก็เท่ากันนั้น อุตตรกुरुทวีป ๘,๐๐๐ โยชน์ อนึ่ง ในโลกธาตุนั้นทวีปใหญ่ทวีปหนึ่งๆ มีทวีปน้อยเป็นบริวาร ทวีปละ ๕๐๐ สิ่งทั้งปวง (ที่กล่าวมานี้) นั้น (รวม) เป็นหนึ่งจักรวาล ชื่อว่า หนึ่งโลกธาตุ^{๗๙} ในระหว่างแห่งโลกธาตุทั้งหลาย มีโลกันตริยนรก (แห่งละ๑) ^{๘๐}พระพุทธรูปเจ้าทรงหยั่งรู้โอกาสโลกนี้อย่างแจ่มแจ้งด้วยพุทธญาณ อันไม่มีที่สิ้นสุด^{๘๑}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า คำว่า “โลก” ในบทพุทธคุณ “โลกวิทู” ถูกจำแนกไว้หลากหลาย ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยเฉพาะการจำแนกโลกออกเป็น ๓ อย่าง คือ ๑) สังขารโลก ๒) สัตว์โลก และ ๓) โอกาสโลก นักคิดทางพุทธบางท่านวิจารณ์การตีความเรื่องภพในความหมายของโอกาสโลกของท่านพระพุทธรโฆษาจารย์และในกลุ่มคัมภีร์โลกศาสตร์อื่นๆ ว่าเป็นการอธิบายภพในคำสอนพระพุทธรศาสนาจากฐานคิดของลัทธิพราหมณ์-ฮินดู (จะอภิปรายประเด็นนี้ในบทต่อไป) แต่จากการศึกษาพบว่า การจำแนกภพภูมิไว้อย่างหลากหลายดังที่ปรากฏในคำอธิบาย “โอกาสโลก” ของพระพุทธรโฆษาจารย์นั้นสามารถมองได้ว่า ท่านผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคต้องการอธิบายคำสอนเรื่องภพในพระพุทธรศาสนาให้ครอบคลุมแง่มุมต่างๆ ให้มากที่สุดเท่าที่เห็นว่าเป็นแนวคิดเรื่องภพที่ท่านนำมาอธิบายไว้ในทั้งหมดนั้นล้วนมีฐานมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสิ้น

ข้อความที่กล่าวมาตามลำดับนั้นเป็นการเน้นย้ำภพในพระพุทธรศาสนาในความหมายของโลกธาตุซึ่งอยู่ภายนอกการรับรู้ทางสัมผัสสามัญของมนุษย์ ความรู้เรื่องโลกธาตุลักษณะนี้เรียกว่า ภูมิโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาตามแนวพระพุทธรศาสนา เป็นการยืนยันความมีอยู่จริงของโลกภายนอก เชิงวัตถุวิสัย หรือ ภาววิสัย ซึ่งไม่ขึ้นต่อการรับรู้ของมนุษย์

^{๗๙} มหาภูฏิกา. (บาลี) ๑/๓๕๐.

^{๘๐} วิสุทธิ.มหาภูฏิกา. (บาลี) ๑/๓๕๒.

^{๘๑} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๖๓-๒๖๕.

๒.๓.๔ ปัญหาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องภพภูมิเชิงจักรวาลวิทยา

๒.๓.๔.๑. การทำให้เกิดความเข้าใจผิดยึดมั่นในอัตตา

จากหลักฐานที่ได้เสนอมามาก่อนตามลำดับสามารถยืนยันแนวคำสอนเรื่องภพเชิงจักรวาลในพระพุทธศาสนา คำสอนนี้ในด้านหนึ่งก็ช่วยให้เราปลอดภัยจากทัศนคติต่งเชิงอูจเฉททิฏฐิ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็อาจทำให้เราเข้าใจผิดเกี่ยวกับคำสอนเรื่องภพชาติในเชิงสัสสตทิฏฐิ ในพระสูตรบางแห่งพระพุทธองค์ได้ตรัสเตือนไว้ว่า หากมนสิการไม่ดีอาจนำไปสู่ความเข้าใจผิดว่าอัตตา ดังข้อความว่า บุคคลนั้นมนสิการโดยไม่แยบคายอย่างนี้ว่า ‘ในอดีตกาลยาวนาน เราได้มีแล้ว หรือมิได้มีแล้วหนอ เราได้เป็นอะไรมาหนอ เราได้เป็นอย่างไรมาหนอ เราได้เป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไรอีกหนอ ในอนาคตกาลยาวนาน เราจักมีหรือจัก ไม่มีหนอ เราจักเป็นอะไรหนอ เราจักเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็นอะไรแล้วไปเป็น อะไรอีกหนอ’ หรือว่าบัดนี้ มีความสงสัยภายในตนปรารถนาปัจจุบันกาลกล่าวว่า ‘เรามีอยู่หรือไม่หนอ เราเป็นอะไรหนอ เราเป็นอย่างไรหนอ สัตว์นี้มาจากไหนหนอ และเขาจักไปไหนกันหนอ’ เมื่อปุถุชนนั้นมนสิการโดยไม่แยบคายอย่างนี้ ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาทิฏฐิ ๖ ก็เกิดขึ้น คือ

- ๑) ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘อัตตาของเรามีอยู่’
- ๒) ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘อัตตาของเราไม่มี’
- ๓) ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘เรารู้จักอัตตาได้ด้วยอัตตา’
- ๔) ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘เรารู้จักสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาได้ด้วยอัตตา’
- ๕) ทิฏฐิเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า ‘เรารู้จักอัตตาได้ด้วยสิ่งที่ไม่ใช่อัตตา’
- ๖) อีกอย่างหนึ่ง ทิฏฐิเกิดมีแก่ผู้นั้น อย่างนี้ว่า ‘อัตตาของเรานี้ใด เป็นผู้กล่าว เป็นผู้รู้

เสวยผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วในอภิมภพนั้น ๆ อัตตาของเรานี้เป็นสภาวะที่เที่ยง ยั่งยืนมั่นคง ไม่แปรผันไปเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่เสมอด้วยสิ่งที่แน่นอน’ ข้อนี้เราเรียกว่า ทิฏฐิ ได้แก่ ปาทิปคือทิฏฐิ ทางกันดารคือทิฏฐิ เสี้ยนหนาม คือทิฏฐิ ความเดือดร้อนคือทิฏฐิ กิเลสเครื่องผูกพันสัตว์คือทิฏฐิ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า ‘ปุถุชนผู้ประกอบด้วยทิฏฐิสังโยชน์ ผู้ยังไม่ได้สดับ ย่อมไม่พ้นจากชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ(ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) ย่อมไม่พ้นจากทุกข์^{๘๒}

^{๘๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘-๑๙/๑๙-๒๐.

พุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นความสำคัญของทฤษฎี หรือความคิดที่เกี่ยวข้องกับความสงสัย ในความมีอยู่หรือไม่มีอยู่ของตัวเอง ในทัศนะของพระพุทธศาสนา ทฤษฎี หรือความเห็นที่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่งระหว่างความมีหรือความไม่มีล้วนมีผลกระทบต่อ การเข้าถึงความจริง และไม่ทำให้ปลอดภัยจากความทุกข์ในสังสารวัฏ ดังจะเห็นว่า ทฤษฎี (ในที่นี้หมายถึงมิจฉาทฤษฎี) เป็นหนึ่งในสังโยชน์ ๑๐ ซึ่งเป็นกิเลสที่ผูกมัดตัวไว้ในภพ ความหลุดพ้นในพระพุทธศาสนาไม่ใช่การตกไปสู่ในทฤษฎีอย่างใดอย่างหนึ่งหากแต่เป็นความปลอดภัยไปจากทฤษฎีทั้งปวง

๒.๓.๔.๒ ปัญหาความสืบเนื่องของชีวิตหลังความตาย

ในกระบวนการเกิดในภพที่ต้องผ่านความตาย วิญญาณมักจะถูกนำมาอธิบายในฐานะที่มีบทบาทสำคัญในการเกิดในภพทั้งหลาย แต่ในพระพุทธศาสนา วิญญาณมีลักษณะของกระแสเชิงกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ไม่ใช่วิญญาณที่เป็นอัตตา (หรือเจตภูต) ที่เที่ยงแท้และมีอยู่ได้ด้วยตนเองอยู่ ในเทศนาที่ตรัสเรื่ององค์ประกอบการกำเนิดมนุษย์ พระพุทธองค์ตรัสถึงสิ่งที่เรียกว่า “คันธัพพะ”

ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ ในทัศนะของผู้วิจัย คำว่า “คันธัพพะ” มีลักษณะเหมือนกันกับสิ่งที่เรียกว่า “สัมภเวสี” ในแง่ที่เป็นคำที่เรียก “สัตว์” ที่ท่องเที่ยวตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ เพราะยังมีกิเลสเป็นเหตุเกิดในภพที่ยังละไม่ได้ แต่คันธัพพะก็ดี สัมภเวสีก็ดี สัตว์ก็ดีไม่ใช่ อัตตา เพราะสิ่งเหล่านี้ก็อยู่ในกระแสของกระบวนการเชิงเหตุปัจจัยเช่นเดียวกับมนุษย์ในฐานะเป็นที่ประชุมกันของขันธห้า แต่พระพุทธองค์ตรัสเรียกสัตว์ที่ประกอบพร้อมด้วยขันธ ๕ ในกรณีที่จะมาถือปฏิสนธิในครรภ์มารดานี้ว่า “คันธัพพะ” เพื่อแสดงองค์ประกอบของการกำเนิดมนุษย์ (อย่างในกรณีพระโศภิตสัตว์จากดุสิตเทวโลกลงสู่พระครรภ์เราก็สามารถเรียกว่า “คันธัพพะ” ด้วยเช่นกัน) แต่เราอาจต้องเผชิญปัญหาในการทำความเข้าใจความสืบเนื่องจากภพเก่าสู่ภพใหม่ของสัตว์ในภพภูมิอื่นๆ

๒.๓.๔.๓ ภพภูมิเชิงในประสบการณ์

๑. โลก: การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก

ข้อความในพระสูตรต่อไปนี้แสดงลักษณะของโลกในอีกความหนึ่งของพระพุทธศาสนาไว้อย่างน่ามีนัยสำคัญ ดังนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า ‘โลก โลก’ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอจึงชื่อว่าโลกหรือการบัญญัติว่าโลก” “สมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณมีอยู่ในที่ใดโลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น สมิทธิส่วนจักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณไม่มีในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น ฯลฯ

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาน ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญานไม่มีในทไ่ใด โลกหรือการ บัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น”^{๘๓}

คำว่า “โลก”ตามความหมายในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ในทัศนะของ พระพุทธศาสนาโลกในการรับรู้ของเราเกิดจากการกระทบกันของประสาทสัมผัสผ่านอายตนะภายใน กับอายตนะภายนอก เราบัญญัติโลกขึ้นมาผ่านรูปที่เราได้เห็นทางตา เสียงที่เราได้ยินทางหู กลิ่นที่เรา ได้รับทางจมูก รสที่เรารับรู้ทางลิ้น สัมผัสที่เราได้รับทางกาย และอารมณ์ที่เรารับรู้ได้ทางใจ โลกใน พระสูตรนี้จึงมีลักษณะที่เราสามารถตรวจสอบได้ทางประสาทสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่ง ตาม ความหมายนี้ โลกมีอยู่เพราะมีการรับรู้ ถ้าไม่มีการรับรู้ โลกก็ไม่มี

๒. โลกในความหมายของความแตกสลาย

ในโลกปัญหาสูตร พระพุทธเจ้าแสดงการแตกสลายของโลก ดังนี้ภิกษุ ที่เราเรียกว่า ‘โลก’ เพราะจะต้องแตกสลายก็อะไรเล่าแตกสลาย คือ จักขุแตกสลายรูปแตกสลาย จักขุวิญญาน แตกสลาย จักขุสัมผัสแตก สลาย แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็แตกสลาย ฯลฯ ชิวหาแตกสลาย ฯลฯ มโนแตกสลาย ฯลฯธรรมารมณฺ์ แตกสลาย ฯลฯ มโนวิญญานแตกสลาย ฯลฯ มโนสัมผัสแตกสลาย แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือ ทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็แตกสลาย ภิกษุ ที่เราเรียกว่า ‘โลก’ เพราะจะต้องแตกสลาย”^{๘๔}

เช่นเดียวกับข้อความในพระสูตรอีกแห่งหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงเรื่องความแตก สลายของโลกแก่พระอานนท์ว่าอานนท์ สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดาสิ่งนั้นเราเรียกว่า ‘โลก’ ในอริยวินัย ก็อะไรเล่าชื่อว่ามีความแตกสลายเป็นธรรมดา คือ จักขุมีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูป มีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุวิญญานมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุสัมผัสมีความแตก สลายเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุ สัมผัสเป็นปัจจัยก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ชิวหาที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา รสมีความ แตกสลายเป็นธรรมดา ชิวหาวิญญานมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ชิวหาสัมผัสมีความแตกสลายเป็น ธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะชิวหาสัมผัสเป็น ปัจจัยก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ มโนมีความแตกสลายเป็นธรรมดาธรรมารมณฺ์มีความแตก สลายเป็นธรรมามโนวิญญานมีความแตกสลายเป็นธรรมดา มโนสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา

^{๘๓} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

^{๘๔} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๘๒/๗๕.

แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็มี ความแตกสลายเป็นธรรมดา อานนทฺ์ สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้ เราเรียกว่า ‘โลก’ ในอริยวินัย”^{๘๕}

ข้อความในพระสูตร ๒ แห่งนี้แสดงนัยการแตกสลายของโลกไว้อย่างน่าสนใจ เราจะเห็นว่า โลกในพระสูตรเหล่านี้ไม่ใช่โลกแห่งวัตถุสสารภายนอก หรือโลกที่อยู่เหนือการสังเกตรับรู้ของมนุษย์ แต่พระองค์ทรงชี้ให้เห็นโลกในความหมายของระบบการทำงานระหว่างอายตนะภายใน ๖ กับอายตนะภายนอก ๖ รวมไปถึงความรู้สึกสุขและทุกข์ที่เกิดจากการกระทบกันของอายตนะเหล่านั้น เช่น จักขุ รูป และจักขุวิญญาณ เมื่อทั้ง ๓ อย่างนี้กระทบ (ผัสสะ) กันก็ทำให้เกิดการมองเห็น ซึ่งตามมาด้วยความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆที่เกิดขึ้นจากการเห็นรูปนั้น ปรากฏการที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นเรียกว่า “โลก” ในทัศนะของพระพุทธศาสนาตามพุทธพจน์ในพระสูตรเหล่านี้ แต่โลกดังกล่าวก็ไม่ได้เที่ยงแท้ เพราะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ภายในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง การรับรู้ทางรูปตามาผ่านการทำงานประสานกันอย่างสอดคล้องกลมกลืนของจักขุ รูป จักขุวิญญาณไม่ได้ตั้งอยู่ตลอดเวลา แต่เรายังรับรู้อารมณ์อื่นๆ ผ่านการทำงานของอายตนะอื่นๆ ที่เหลือ เรารับรู้อารมณ์ผ่านการทำงานของระบบอายตนะที่ละขณะซึ่งเกิดและดับเร็วมาก เมื่อมีการเห็นรูป การรับรู้อารมณ์อื่นๆ ก็ดับไป หรือแตกสลายไป การรับรู้อารมณ์ของเราจึงอยู่ในกระแสความเกิดดับหรือกระแสความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โลกในความหมายของการรับรู้ผ่านทางอายตนะต่างๆ จึงมีการเกิดและแตกสลายไปตลอดเวลา เช่นเดียวกับความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นจากการเห็นรูปทางตา หรือการเห็นได้ยินเสียงทางหู เป็นต้นก็ตกอยู่กระแสของการเกิดและดับได้ตามเหตุปัจจัยเช่นกัน โลก (หรือภพ) ของมนุษย์ที่ปรากฏผ่านทางกระบวนการรับรู้เหล่านี้จึงอยู่ในธรรมชาติของความแตกสลายไปตามเหตุปัจจัย

๓. โลกว่างจากอัตตาและสิ่งที่มีเนื่องด้วยอัตตา

ในสุญญตโลกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องโลกว่าอานนทฺ์ เพราะว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่มีเนื่องด้วยอัตตา ฉะนั้น จึงเรียกว่า ‘โลกว่าง’ ก็อะไรเล่าชื่อว่า ว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่มีเนื่องด้วยอัตตา คือ จักขุว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่มีเนื่องด้วยอัตตา รูปว่างจากอัตตาหรือ จากสิ่งที่มีเนื่องด้วยอัตตา จักขุวิญญาณว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่มีเนื่องด้วยอัตตัจจุสัมผัสว่างจากอัตตาหรือจากสิ่งที่มีเนื่องด้วยอัตตา ฯลฯ แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะ

^{๘๕} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๘๔/๗๗.

มโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างจากอตฺตาหรือจากสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา อานนทึ เพราะว่างจากอตฺตา หรือจากสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา ฉะนั้น เราจึงเรียกว้า ‘โลกว้า’^{๘๖}

ในพระสุตฺรนี้ พระพุทฺธเจ้าตฺรึถึงคว้ามว่างของโลกว้าเพราะปราศจากอตฺตาหรือสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา โดยทีทฺร้งซึ้ไปทีโลกว้าในคว้ามหมายของกระบวณการรับรู้ผ่านการทบทบัณระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกนั้นเป็นสิ่งที่ “ว่าง” เพราะว่างจากอตฺตาหรือสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา

ตามคว้ามหมายของพุทฺธพจนึในพระสุตฺรนี้ การรับรู้ทางอายตนะทั้หลายเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยภายในกระบวณการรับรู้นี้ไม่มีอตฺตา หรือสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา กล่าวคือ ในการเห็นรูป คนเราอาจคิดได้ว้า มีอตฺตาหรือสิ่งทีทำหน้าที่เป็นผู้รู้ หรืออาจคิดว่า มีสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตาอยู่ภายนอกทีมาทำหน้าที่เป็นผู้รู้ผ่านการเห็นรูปของเรา เราจึงสามารถมองเห็นรูป เป็นต้นได้ แต่พระพุทฺธศาสนาปฏิเสธอตฺตาและสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตาดังกล่าว ในทีศนะของพระพุทฺธศาสนา ในการเห็นรูป ไม่มีผู้เห็น ในการฟังเสียง ไม่มีผู้ได้ยิน ในการรู้กลิ่น ไม่มีผู้ได้กลิ่น ในการรู้รส ไม่มีผู้รู้รส ในการรู้สัมผัส ไม่มีผู้รู้สัมผัส ในการรู้ธรรมารมณึ ไม่มีผู้รู้ธรรมารมณึ ในคว้ามรู้สึกลุข ทุกข์หรือไม่ลุขไม่ทุกข์ทีเกิดขึ้นจากการเห็นรูป เป็นต้น ก็ไม่มีผู้รู้สึกลุข เป็นต้นนั้น แต่พระพุทฺธศาสนายอมรับการรับรู้อารมณึทางตา เป็นต้นนั้นเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ดังนั้น โลกว้าในคว้ามหมายของการรับรู้รูป เป็นต้น จึง “ว่าง” จากอตฺตาหรือสิ่งทีเื่องด้วยอตฺตา

๔. โลกว้าในคว้ามหมายของคว้ามเกิดดับตามปัจจัย

ในโลกสมุทฺยสุตฺร พระพุทฺธเจ้าตฺรึสเหตุเกิดขึ้นของโลกว้าและคว้ามดับของโลกว้าตามแนวคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทสายเกิดทุกข์ว้าภิกุทั้หลาย เราจักแสดงคว้ามเกิดและคว้ามดับแห่งโลกว้าเธอทั้หลายจงฟัง

(๑) คว้ามเกิดแห่งโลกว้าเป็นอย่างไร คือ เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญานจึงเกิดคว้ามประจบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตณหาจึงเกิด เพราะตณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิด เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงเกิด เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงเกิด เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์โทมนัศ และอุปายาสจึงเกิด คว้ามเกิดแห่งโลกว้าเป็นอย่านึ้แลลลล เพราะอาศัยชีวหาและรสชีวหาวิญญานจึงเกิด ลลล เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณึ มโนวิญญานจึงเกิด คว้ามประจบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตณหาจึงเกิด เพราะตณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิด เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงเกิด เพราะ

^{๘๖} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๘๕/๗๘., ส.ส. (บาลี) ๑๘/๘๔/๓๔.

ชาติเป็นปัจจัย ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงเกิด ความเกิดแห่งโลกเป็น
อย่างนี้แล

(๒) ความดับแห่งโลก เป็นอย่างไร คือ เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด
ความประจบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผู้สละ เพราะผู้สละเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็น
ปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นแลดับไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพ
จึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาสจึง
ดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้ ความดับแห่งโลกเป็นอย่างนี้แล ฯลฯ เพราะ
อาศัยชีวหาและรส ชิวหาวิญญาณจึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณจึงเกิด
ความประจบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผู้สละ เพราะผู้สละเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็น
ปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นแลดับไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกอง
ทุกข์ทั้งหมดนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้ภิกษุทั้งหลาย ความดับแห่งโลกเป็นอย่างนี้แล”^{๘๗}

ข้อความแสดงความเกิดขึ้นของโลกตามกระบวนการรับรู้ทางอายตนะภายในกับ
อายตนะ

ภายนอกโดยเริ่มต้นด้วยการชี้ว่า เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความ
ประจบแห่งธรรม ๓ ประการคือ จักขุ รูป และจักขุวิญญาณจึงเกิดผู้สละ เพราะผู้สละเป็นปัจจัย
เวทนาจึงเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงเกิด และดำเนินไปตามลำดับต่อเนื่องจนจบลงที่ความแก่
ความเจ็บความตายและความทุกข์อื่นๆ กระบวนการตั้งแต่ความประจบกันแห่งธรรม ๓ ประการ
จนถึงความเกิดขึ้นแห่งทุกข์นี้ คือ ความเกิดขึ้นของโลก ส่วนความเกิดขึ้นของโลกในความหมายของ
ความเกิดขึ้นของทุกข์ตามกระบวนการแห่งปัจจัยผ่านการรับรู้ทางอายตนะอื่นๆ เช่น ความประจบ
แห่งธรรม ๓ ประการ คือ โสตะ สัททวะและโสตวิญญาณทำให้เกิดผู้สละ ก็ลักษณะเช่นเดียวกันส่วน
ข้อความแสดงความดับของโลกผ่านกระบวนการรับรู้ทางอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกก็เริ่ม
จากการเกิดขึ้นของจักขุวิญญาณโดยอาศัยจักขุและรูปนำไปสู่การเกิดผู้สละเพราะผู้สละเป็นปัจจัย
เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นแลดับไม่เหลือด้วยวิราคะ
อุปาทานจึงดับ จากข้อความนี้จะเห็นว่า ผู้สละเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา และเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิด
ตัณหา แต่เมื่อตัณหาถูกทำให้ดับไปด้วยวิราคะ อุปาทานก็เกิดไม่ได้ วงจรของการเกิดทุกข์จึงถูกตัด
ขาดไป ความทุกข์จึงเกิดขึ้นไม่ได้ กระบวนการดับไปของทุกข์ หรือ ความที่ทุกข์เกิดขึ้นไม่ได้นี้ เรียกว่า

^{๘๗} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๑๐๗/๒๑๒-๑๒๒.

ความดับของโลก ในความดับโลกให้ความหมายของความดับทุกข์ทางอายตนะอื่นๆก็มีลักษณะเดียวกัน

แนวคิดเรื่องความเกิดขึ้นของโลกและความดับไปของโลกในพระสูตรนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่ง เพราะแสดงนัยว่า คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทสามารถนำมาอธิบายความเกิดขึ้นและความดับของโลกในทางพระพุทธศาสนาได้ด้วย แต่ในขณะเดียวกัน เราก็สามารถเข้าใจคำว่า “โลก” ในที่นี้ว่ามีนัยของความหมายของคำว่า “ทุกข์” ด้วย เราจึงกล่าวได้ว่า ความเกิดขึ้นของโลกมีความหมายเท่ากับความเกิดขึ้นของทุกข์ ความดับของโลกจึงมีความหมายเท่ากับความดับไปของทุกข์

ในโรหิตัสสสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับเทพบุตรผู้ประสบความล้มเหลวในความพยายามที่จะเดินทางไปให้ถึงที่สุดของโลกหรือจักรวาล (หมายถึงไปถึงจุดที่สิ้นสุดจนไม่มีที่ให้ไปต่อได้อีก) ว่า “เทพบุตร เราไม่กล่าวที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติว่า ‘พึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้’ ด้วยการไป เราไม่กล่าวว่า การที่บุคคลยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ อนึ่ง การที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลกและความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งโลกในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง”^{๘๘} ซึ่งพุทธพจน์นี้ตีความได้ว่า โลกและจักรวาลภายนอกนั้นไร้ขอบเขต แม้เราจะเดินทางไปโดยไม่หยุดโดยไม่จำกัดระยะทางและความเร็ว ก็ไม่สามารถพบที่จุดสิ้นสุดของโลกและจักรวาลได้ แต่พระพุทธเจ้ายอมรับว่า เราสามารถค้นพบการเกิดและการดับของโลก (และจักรวาล) นั้นได้ภายในร่างกายอันยาวาวาหนาคีบ ที่มีสัญญาและใจนี้ ซึ่งเมื่อไปถึงที่สุดนั้นแล้วจะไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย แต่ที่สุดที่ว่านั้นไม่สามารถลุถึงได้ด้วยการเดินทางไป เช่นกัน จากข้อความในพระสูตรนี้

จะเห็นว่า โลกที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงในพระสูตรดังกล่าวมาเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับระบบการทำงานของขันธห้าผ่านทางกรกระทบกันของอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกซึ่งเป็นคุณสมบัติของโลกภายในตัวมนุษย์ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า นอกจากจะมีการใช้คำว่า “โลก” ในความหมายของสิ่งที่เกิดจากการกระทบกันของอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกแล้วยังมีการใช้คำนี้ในความหมายของโลกในความหมายของสถานที่ที่อยู่นอกตัวมนุษย์ด้วย ในพระวินัยปิฎกกล่าวไว้ว่าภายหลังจากพระผู้มีพระภาคทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหมและเพราะอาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์แล้ว ทรงตรวจดู “โลก” ด้วยพุทธจักขุ เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีรูปในตาน้อย มีรูปในตามาก มีอินทรีย์แก่กล้ามีอินทรีย์อ่อนมีอาการดีมีอาการทรามสอนให้รู้ได้ง่ายสอนให้รู้ได้ยาก บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษว่าน่ากลัวก็มี บางพวกมักไม่เห็นปรโลกและ

^{๘๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๙.

โทษว่าน่ากลัวก็มี^{๘๙} ในคัมภีร์เล่มเดียวกันนี้ ยังระบุอีกว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงปฐมเทศนาจบลง เทวดาและพรหมทั้งหลายพากันป่าวประกาศต่อๆ กันไปจนสะท้อนไปทั่วทั้งหมื่นโลกธาตุ^{๙๐} ในคัมภีร์ อภิธรรม ก็มีข้อความระบุว่า พระตถาคตทรงทราบโลกที่เป็นอเนกธาตุและนานาธาตุตามความเป็นจริง แม้ข้อที่พระองค์ทรงทราบโลกที่เป็นอเนกธาตุและนานาธาตุตามความเป็นจริง นี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต ซึ่งพระองค์ทรงอาศัยแล้ว จึงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐบันลือสีหนาทในบริษัทประกาศพรหมจักร^{๙๑}

๒.๓.๔.๔ ภพภูมิกับหลังความตายตามทัศนะของพุทธปรัชญา

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ในทัศนะของพุทธปรัชญา รูปแบบของสิ่งมีชีวิตไม่ได้มีอยู่แต่ในโลกนี้เท่านั้น หากแต่ยังภพที่เราไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสอีกจำนวนมาก ซึ่งภพเหล่านี้จะปรากฏแก่มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในเบื้องหลังความตาย โดยมีกรรมที่ได้เคยทำไว้เป็นตัวกำหนดว่าในชีวิตหลังความตาย สัตว์ไปเกิดในภพใดต่อไป ความเชื่อในภพทั้ง ๓ นี้จัดเป็นส่วนหนึ่งของสัมมาทิฐิ บุคคลที่มีสัมมาทิฐิจะประกอบด้วยคุณสมบัติของความเชื่อเรื่องต่างๆ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่า บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) มีความเห็นไม่วิปริตว่า “ทานที่ให้แล้วมีผลยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำได้และชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามีมารตามิคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์๗๗มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งมีอยู่ในโลก” นี้เรียกว่า ทิฐิสัมปทา^{๙๒}

ในทางตรงข้าม บุคคลที่ไม่มีความเชื่อในเรื่องดังกล่าวเป็นผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฐิ และได้ชื่อว่าอัสถบุรุษอย่างใดก็ตาม เนื่องจากคำสอนเรื่องภพหลังความตายเป็นเรื่องที่ไม่อาจพิสูจน์ความจริงได้ในเชิงประจักษ์ แนวคิดคำ สอนนี้จึงอาศัยความเชื่อของแต่ละคน แต่พระพุทธศาสนาที่เสนอแนวทางไว้สำหรับบุคคลที่ไม่เชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย เพราะพระพุทธศาสนา มองว่า ความเชื่อภพหลังความตายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนทำความดี เกรงกลัวความชั่วและวิบากของกรรมชั่ว โดยพระพุทธศาสนาให้หลักประกันของการทำดีและการดำเนินชีวิตที่ดีว่ามีประโยชน์และปลอดภัยสำหรับชีวิต อย่างน้อยชีวิตของผู้ทำความดีก็มีความสุขในปัจจุบันดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาวกาลามะว่า อริยสาวกนั้นมีจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่พยาบาทอย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มีจิตบริสุทธิ์อย่างนี้ เธอบรรลุความเบาใจ ๔ ประการในปัจจุบัน คือ

^{๘๙} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๙/๑๔.

^{๙๐} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๔-๒๕.

^{๙๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๐/๔๙๓-๔๙๔.

^{๙๒} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๓๑/๑๔๙.

๑) ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่อง นั้นจะเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี่คือ ความเบาใจประการที่ ๑ ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

๒) ถ้าโลกหน้าไม่มีผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็รักษาตนไม่ให้มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้ นี้ คือ ความเบาใจประการที่ ๒ ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

๓) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป เราไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใครๆเลย เมื่อเราไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกต้อนเราได้อย่างไร นี้ คือ ความเบาใจประการที่ ๓ ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

๔) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป เราก็พิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ส่วนในโลกนี้ นี้ คือ ความเบาใจประการที่ ๔ ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว^{๔๓}

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับภพ

ทัศนะเรื่องภพในพระพุทธศาสนาในระดับที่ละเอียดลึกซึ้ง เราจะเห็นว่า การกระทำของมนุษย์เป็นเครื่องบ่งชี้ว่าจะได้รับหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าการกระทำเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงอยู่กับผลที่จะได้รับ และการกระทำนั้นเองที่ทำให้ภพทั้ง ๓ ปรากฏขึ้น พระพุทธศาสนาจึงจำแนกกรรมหรือการกระทำออกเป็น ๓ ระดับเช่นเดียวกับภพ คือ

- ๑) กรรมที่เกี่ยวข้องกับความดีและความชั่วระดับต่ำนำไปสู่การได้รับผลในกามภพ
- ๒) กรรมที่เกี่ยวข้องกับความดีระดับกลางนำไปสู่การได้รับผลในรูปภพ
- ๓) กรรมที่เกี่ยวข้องกับความดีระดับสูงนำไปสู่การได้รับผลในอรุภพ

นั่นหมายความว่า กรรมหรือการกระทำของมนุษย์นอกจากจะสามารถประเมินค่าว่าเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วในทางจริยศาสตร์ได้แล้ว ยังสามารถนำมาใช้ในการประเมินผลที่จะได้รับในเชิงอภิปรายญาณได้ด้วย ตามนัยการอธิบายของอรรถกถา กรรมที่ดีและไม่ดีถูกนำไปเปรียบกับเนื่อนาในฐานะเป็นทั้งอกแห่งชั้นธวัภพ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า กรรมเป็นตัวกำหนดภพที่รองรับชั้นธวัภพที่จะถือกำเนิดและยังเป็นตัวกำหนดคุณภาพของชั้นธวัภพนั้นด้วย วิญญาณที่มีอภิสังขารเป็นปัจจัยที่เกิดพร้อมกันถูกนำไปเปรียบกับพีชเพราะเป็นเหตุงอกขึ้นบนเนื่อนาคือกรรมส่วนต้นหาถูกเปรียบกับยาง

^{๔๓} อจ. ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๒.

ในเมล็ดพืชเพราะสงเคราะห์และเพิ่มพูน^{๙๔} หมายความว่า ตัณหาอยู่ในฐานะเป็นเชื้อที่ซ่อนอยู่ภายใน วิญญาณและเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้วิญญาณเกิดและเจริญงอกงามขึ้นในภพนั้นๆ ได้ นำสังเกตด้วย ว่า ตามแนวคิดในพุทธพจน์นี้ ในวิญญาณของสัตว์ทั้งหลายมีวิชาเป็นเครื่องกัน มีตัณหาเป็นเครื่อง ผูกตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นทรม (กามธาตุ) ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้นกลาง (รูปธาตุ) ตั้งอยู่แล้วด้วยธาตุชั้น ประณีต (อรูปธาตุ)และด้วยวิญญาณที่ตั้งอยู่ด้วยกามธาตุ รูปธาตุ และอรูปธาตุนี้ทำให้มีการเกิดขึ้นใน ภพใหม่คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพต่อไป

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างตัณหากับภพ

พระพุทธศาสนามองว่า ชีวิตของสัตว์ในรูปแบบต่างๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับภาวะหรือ ภพ จึงถูกขับเคลื่อนด้วยตัณหา ๓ อย่างคือ กามตัณหา คือ ความอยากได้ อยากมี ภพตัณหา ความอยาก เป็น วิภพตัณหา ความอยากไม่มีไม่เป็น หรือความปรารถนาต้องการที่จะหลุดพ้นไปสภพที่เป็นอยู่ ใน พระสูตร มีข้อความแสดงตัณหาและที่ตั้งที่เกิดของตัณหาไว้ว่าตัณหานี้เป็นเหตุเกิดขึ้นในภพใหม่ สหระตด้วยความกำหนดยินดี เป็นเหตุ เพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภพตัณหา และ วิภพตัณหา ตัณหานี้เมื่อเกิดขึ้น ก็เกิดที่กึ่งที่ปิยรูปสาตรูป^{๙๕} เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ปิยรูปสาตรูป ปิยรูป สาตรูป คือ จักขุเป็นปิยรูปสาตรูป โสตะเป็นปิยรูปสาตรูป ฆานะเป็นปิยรูปสาตรูป จิวหาเป็นปิยรูป สาตรูปในโลก กายเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก มโนเป็นปิยรูปสาตรูป ในโลก...รูปเป็นปิยรูปสาตรูป เสียง เป็นปิยรูปสาตรูป กลิ่นเป็นปิยรูป สาตรูป รสเป็นปิยรูปสาตรูป โผฏฐัพพะเป็นปิยรูปสาตรูป ธรรมารมณ์เป็นปิยรูปสาตรูป ในโลก^{๙๖}

จะเห็นว่า ตัณหาทั้ง ๓ แสดงตัวออกมาเป็นความอยากเหมือนกัน แต่ความอยาก แสดงตัวออกมาใน ๓ รูปแบบ กล่าวคือ กามตัณหาแสดงตัวเมื่อประสบกับกามคุณ มีรูป เป็นต้นที่น่า ปรารถนา ภพตัณหาแสดงตัวชัดเจนเมื่อประสบกับสภาพที่น่าปรารถนาที่จะช่วยเสริมเติมเต็ม ความรู้สึกของตัวตนเพิ่มขึ้น วิภพตัณหาแสดงตัวเมื่อเบื่อหน่ายสภาพที่ตนมีอยู่เป็นอยู่ แต่กามคุณ หรือ สภาพที่ตัวเองเป็นอยู่นั้นไม่เที่ยง อยู่ในกระแสความเปลี่ยนแปลง บังคับบัญชาไม่ได้ เมื่อต้องพรากจาก กามคุณที่ชอบใจ หรือได้สิ่งที่ไม่ชอบใจ เช่น ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็เกิดความทุกข์ขึ้น เราจะ เห็นภาวะของความทุกข์จากแปรปรวนของกามคุณจากข้อความในพระสูตรที่ว่า เมื่อไม่มีสิ่งภายนอกที่ เคยมี บุคคลนั้นย่อมเศร้าโศก ละห้อยใจ พิโรธำพัน ร้องไห้สะอึกสะอื้น ถึงความมีดมนเมื่อไม่มีสิ่ง ภายนอก ความสะอึ้งย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ หรือความทุกข์ ความเศร้าโศก เสียใจเมื่อต้องพราก

^{๙๔} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๗๗/๑๕๑.

^{๙๕} อภิ.วิ.อ. ๒๐๓/ ๑๑๙-๑๒๐.

^{๙๖} ที.ม. ๑๐/๔๐๐/๓๒๙.

จากสิ่งที่เคยยึดถือตั้งข้อความว่า “เมื่อได้ยินพระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้าแสดงธรรมเพื่อ ถอนทิฏฐิ ถอนความยึดมั่นและอนุสัยกิเลสทั้งปวง เพื่อระงับสังขารทั้งปวง เพื่อสลัดทิ้งอุปธิทั้งปวงเพื่อ ความสิ้นตัณหา เพื่อคลายความกำหนัด เพื่อความดับสนิท และเพื่อนิพพาน การได้ฟังคำสอนเพื่อให้ ปล่อยวางความยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงนั้นทำให้เขาเกิดความคิดว่า เขาจักขาดสูญไป ไม่ได้เป็นสิ่งที่เขาเคย เป็น เมื่อมีความคิดเห็นเช่นนี้ ย่อมเกิดความเศร้าโศก ละห้อยใจ พิโรธำพัน ร้องไห้สะอึกสะอื้นถึงความ มีตมณเมื่อไม่มีสิ่งภายใน^{๙๗}

สรุปได้ แนวคิดเรื่องภพภูมิเป็นการยืนยันแนวคิดเรื่องกรรม ว่า ความตายและเกิด ของสัตว์ทั้งหลายซึ่งมีตัณหาเป็นตัวขับเคลื่อนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ และโลกนี้ไม่ใช่ที่เดียวที่เป็น แหล่งเกิดของสัตว์ แต่ยังมีโลกอื่นๆ ที่สัตว์ทั้งหลายไปเกิดและตายเช่นกัน โดยนัยนี้ ความตายจึงเป็น เพียงช่องทางผ่านของสัตว์ทั้งหลายที่ไปมาระหว่างโลกนี้กับโลกอื่นๆ แนวคิดเรื่องโลกและภพภูมิอื่นๆ ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ในพระสูตรต่างๆ คือ ลักษณะเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ตั้งอยู่บนฐานของกฎไตรลักษณ์มีการเกิดขึ้นและการเสื่อมสลายไป ในบางครั้ง แนวคิดเรื่องภพลักษณะนี้จึงถูกนำมาเชื่อมโยงเข้ากับเข้ากับภพในฐานะที่เป็นสิ่งถูกรู้ที่ปรากฏเข้ามาสู่ การรับรู้ทางอายตนะซึ่งมีการเกิดและดับไปอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัย

๒.๔ สรุป

ไตรภูมิแนวคิดตามทัศนะพุทธปรัชญาที่อธิบายถึงเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน ๓ ภูมิ หรือไตร ภูมิ ภูมิประกอบด้วย ๑) กามภูมิ ๒) รูปภูมิ และ ๓) อรูปภูมิ หรือโลกเป็นสถานที่อยู่ของสัตว์นั้น บ่งชี้ถึงสถานที่ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปธรรม ส่วนในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์นั้น ภพจะแสดง ภาวะเชิงนามธรรม และคำว่า “ภูมิ” ในความหมายของชั้น หรือ แผ่นดินนั้นบ่งชี้ถึงสถานที่เชิงรูปธรรม ในความหมายของชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือ ระดับชีวิตนั้นจะแสดงถึงภาวะทางจิตในเชิงนามธรรม บ่งชี้ภาพฝ่ายสุดดีสำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม นอกจากรูปแบบชีวิตที่เราสามารถเห็นได้ในโลกที่เรา อยู่อาศัยนี้แล้วพระพุทธศาสนายังยอมรับความมีอยู่ของชีวิตรูปแบบอื่นๆ ในภพอีกจำนวนมากที่เรา รับรู้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ได้ ภพภูมิเหล่านี้เป็นสถานที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิด ของสัตว์ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญา แนวคิดเรื่อง กรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นทางนำสัตว์ไปเกิดใน ๓ ภูมิ หรือไตรภูมิประกอบด้วย กามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ และอรูปภูมิ ๑ สัตว์ทั้งหลายเกิดมายุ่นเวียนวนไป เกิดใน ๓ ภูมินี้ กามภูมิ คือ แดนที่ขังอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง เบียดเบียนซึ่งกัน

^{๙๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๒/๒๕๘.

และกันอันเป็นหนทางนำสัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต ยักษ์ มาร และอสุรกาย เรียกว่า อบายภูมิ ๔ คือเป็นแดนที่มีทุกข์เดือดร้อนมาก ไปเกิดเป็นมนุษย์ ไปเกิดเป็นบนสวรรค์เป็นเทวดา และไปเกิดเป็นพรหมลงท้ายบอกเรื่องอย่างนี้เป็นคติของโลก ซึ่งไม่จริงยังยืนอยู่ได้ตลอดไป แม้แต่พรหมมีอายุนับเป็นกัลป์คือ มีอายุตั้งหลายล้านหลายโกฏินที่สุดก็ต้องจติ คือเคลื่อนที่จากเป็นพรหมหรือตายไปปฏิสนธิเกิดใหม่สืบต่อวนเวียนอยู่ในไตรภูมิ หรือในโลกทั้งสามนี้ไม่พ้นไปได้ เพราะฉะนั้น จึงหาความยั่งยืนเที่ยงแท้ไม่ตายเป็นไม่มี แต่มีที่เที่ยงแท้ไม่ตายก็มีแต่พระนิพพานเท่านั้น

แนวคิดเรื่องภพภูมิเป็นการยืนยันแนวคิดเรื่องกรรมว่า ความตายและเกิดของสัตว์ทั้งหลายซึ่งมีต้นเหตุเป็นตัวขับเคลื่อนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ และโลกนี้ไม่ใช่ที่เดียวที่เป็นแหล่งเกิดของสัตว์ แต่ยังมีโลกอื่นๆ ที่สัตว์ทั้งหลายไปเกิดและตายเช่นกัน โดยนัยนี้ ความตายจึงเป็นเพียงช่องทางผ่านของสัตว์ทั้งหลายที่ไปมาระหว่างโลกนี้กับโลกอื่นๆ แนวคิดเรื่องโลกและภพภูมิอื่นๆ ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ในพระสูตรต่างๆ คือ ลักษณะเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ตั้งอยู่บนฐานของกฎไตรลักษณ์มีการเกิดขึ้นและการเสื่อมสลายไป ในบางครั้งแนวคิดเรื่องภพลักษณะนี้จึงถูกนำมาเชื่อมโยงเข้ากับเข้ากับภพในฐานะที่เป็นสิ่งถูกรู้ที่ปรากฏเข้ามาสู่การรับรู้ทางอายตนะซึ่งมีการเกิด และดับไปอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัย ส่วนเรื่องแนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง ผู้วิจัยจะนำเสนอในบทที่ ๓ ต่อไป

บทที่ ๓

แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วง ถือได้ว่าเป็นวรรณคดีเก่าแก่เล่มหนึ่งของชาติไทย เป็นวรรณคดีที่มีการกล่าวถึงแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยา อันเป็นแนวคิดเชิงอภิปรัชญา ที่แสดงหาคำตอบเพื่อความจริงเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงของโลก ได้พูดถึงการเกิดขึ้นของภูเขามา แม่ น้ำ พระจันทร์ พระอาทิตย์ ดาว นพเคราะห์ และดวงดาวอื่นๆ ชมพูทวีป ป่าหิมพานต์ และการพิनाศของโลกด้วย ไฟ น้ำ และและที่สำคัญไตรภูมิพระร่วง มิได้นำเสนอคำตอบในเชิงอภิปรัชญาเท่านั้น ยังได้โยงให้เห็นถึงจริยศาสตร์อันเป็นความประพฤติเพื่อให้ได้ไปเกิดในภูมิต่างๆ เหล่านั้น คือ พูดให้เห็นถึงสิ่งต่างๆ ที่จะพึงได้คือการไปเกิดในนรกภูมิ ในมนุษยภูมิ ในเทวภูมิ พรหมภูมิ หรือแม้กระทั่งโลกุตรภูมิ ก็ด้วยการประพฤติปฏิบัติเท่านั้นไม่สามารถได้ด้วยการอ่อนน้อมแต่ประการใด นอกจากนี้ยังได้ชี้ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ในภพภูมิต่าง เช่นความสุขในเทวภูมิ ก็มีใช้ความเที่ยงแท้แน่นอนในอันที่จะเสวยสุขตลอดไป บทนี้จะได้ศึกษาแนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วงซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑ ความเป็นมา และความสำคัญของไตรภูมิพระร่วง

เมื่อ พ.ศ. ๑๖๙๖ ประเทศศรีลังกา ในสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ พระพุทธศาสนาได้รับความอุปถัมภ์เป็นอย่างดี มีความเจริญรุ่งเรืองแผ่จากศรีลังกาเข้าไปสู่นานาประเทศ ประเทศพม่ามีการตั้งคณะลังกาวงศ์ขึ้น สมัยหนึ่งพระสงฆ์จากศรีลังกา ชื่อว่า พระราหุล เดินทางจากเมืองพุกามในประเทศพม่า เข้ามาจำพรรษาในเมืองนครศรีธรรมราช เป็นพระเถระที่มีชื่อเสียงปรากฏทั่วไปเกี่ยวกับจริยวัตรปฏิบัติอันน่าเลื่อมใส เมื่อพระเถระผู้เป็นปูชนียบุคคลอันเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสอยู่ ณ สถานที่ใด สิ่งแรกที่ประชาชนผู้อยู่เลื่อมใสในที่นั้นจะจัดถวายคือ วัตถุ อันเป็นสถานที่สำคัญสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยและปฏิบัติศาสนกิจ ประกาศเผยแผ่หลักธรรมคำสอน ถือได้ว่า “วัดจัดเป็นเสนาสนะ (ที่นอนที่นั่ง) ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์”^๑เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ ในระยะนี้อาณาจักรพุกาม และ

^๑ พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ, พุทธศาสนา ปรัชญา สังคม, (กรุงเทพมหานคร: อารการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๓๙๕.

อาณาจักรกัมพูชาเสื่อมอำนาจลงคนไทยกลุ่มหนึ่งชื่อพ่อขุนบางกลางหาว^๒ ได้ประกาศอิสรภาพขึ้น และขับไล่พวกขอมซึ่งมีอำนาจอยู่ในบริเวณตอนกลางและตอนเหนือของประเทศสยามออกไป แล้วตั้งราชธานีขึ้นที่กรุงสุโขทัยพร้อมทั้งทรงสถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์ทรงพระนามว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” พระองค์ทรงปกครองพสกนิกรให้มีความร่มเย็นเป็นสุขทำนุบำรุงศาสนาให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพสกนิกร ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๘๒๒ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช เสด็จขึ้นครองราชย์ในกรุงสุโขทัย ลักษณะการปกครองในสมัยของพระองค์ เป็นการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ในสมัยนั้นพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่อยู่ในฐานะเป็นพ่อขุน ทรงได้ปฏิบัติพระกรณียกิจดูแลทุกข์ของราษฎร ด้วยความเมตตาจากกล่าวได้ว่า “พ่อขุนยึดหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการปกครอง หลักธรรมนั้นมีชื่อว่า ธรรมดั่งอัน ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการนั่นเอง”^๓ พระองค์ทราบถึงกิตติศัพท์ของพระราหุล จึงได้โปรดอาราธนามาจากเมืองนครศรีธรรมราชมาจัดตั้งสำนักสำหรับเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย ทรงโปรดให้มีการสร้างวัดอรัญญิก ซึ่งเป็นวัดที่ป่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญและเน้นความร่มรื่นของพรรณไม้เป็นสำคัญในกรุงสุโขทัยถวายพระสงฆ์ ดังที่ปรากฏข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่ว่า “เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำไอยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎกหัวกักกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกคนลูกแต่นครศรีธรรมราชมา”^๔

ในเบื้องต้นก่อนแต่ที่พระสงฆ์จากศรีลังกาจะเข้ามายังกรุงสุโขทัยนั้น มีพระภิกษุสงฆ์อยู่แล้วในกรุงสุโขทัย ต่อมาก็ได้รวมเข้าเป็นกลุ่มเดียวกันกับพระสงฆ์ลังกา ประมาณ พ.ศ.๑๙๐๔ ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท มีการอาราธนาพระมหาสามีสังฆราช (สุนนะ) ชาวศรีลังกาจากเมืองนครพน (เกาะตะมะ) มาสู่กรุงสุโขทัยอีก และได้โปรดให้สร้าง “วัดป่ามะม่วง” ขึ้นในกรุงสุโขทัย ประชาชนในกรุงสุโขทัยใฝ่ในบุญทานการกุศลเป็นอย่างยิ่ง เลื่อมใสและให้ความอุปถัมภ์พระสงฆ์โดยมิได้แบ่งแยกว่าเป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัด หรือไม่อย่างไร พระสงฆ์ที่ขอบอยู่ป่า ปฏิบัติกรรมฐานเรียกว่า “คณะอรัญญวาสี” ประชาชนก็สร้างวัดถวายในป่าเป็นที่พักจำพรรษา วัดที่มีความสำคัญของคณะอรัญญวาสี คือ วัดป่าแดง สำหรับพระสงฆ์ที่ขอศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์

^๒ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ประวัติพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสารสินการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๓.

^๓ บันเทิง พาพิจิตร, **การปกครองตามแนวพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

^๔ กรมศิลปากร, **ประชุมศิลาจารึก สุโขทัย เล่มที่ ๑**, (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, ๒๕๒๔), หน้า ๑.

พระพุทธศาสนาอื่นๆ เรียกว่า “คณะคามวาสี” ประชาชนก็สร้างวัดในเมืองถวายให้เป็นที่พักจำพรรษาเพื่อศึกษาหลักคำสั่งสอน นอกจากมีศรัทธาทำบุญทานการกุศลแล้ว ยังมีศรัทธาเลื่อมใสในการที่จะทำการศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง “ในพ.ศ. ๑๙๐๔ ครั้นออกพรรษาแล้ว พระองค์ก็ได้เสด็จออกผนวชชั่วคราว ณ วัดอรุณญิก ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ เตฎมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง ทรงสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนด้วยพระองค์เอง”^๕ จากข้อมูลดังกล่าวทำให้สามารถรับรู้ได้ถึงการทำมาธรรมราชาลิไท เองทรงเป็นผู้ที่มีพระปรีชาสามารถ ได้ทรงสร้างสิ่งที่มีคุณูปการอย่างยิ่งต่อวงการการศึกษาพระพุทธศาสนาในสุโขทัย นั่นคือ การแต่งวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง อันเป็นวรรณกรรมที่สืบทอดมากระทั่งถึงปัจจุบันนี้

หนังสือไตรภูมิพระร่วง เป็นหนังสือแสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่แต่งในสมัยกรุงสุโขทัยได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อคนไทยมาก เดิมเรียกว่า “ไตรภูมิถา” ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “ไตรภูมิพระร่วง”^๖ เพื่อเฉลิมพระเกียรติองค์ผู้นิพนธ์ คือพระร่วงเจ้าแห่งกรุงสุโขทัย จึงเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตที่มีต่อพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอัจฉริยภาพทางด้านภาษาบาลีอันเป็นภาษาที่เป็นแบบแผนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย ที่ได้ทรงนิพนธ์คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงเป็นภาษาไทย โดยได้มีการระบุงศ์มภ์บาลีที่มาของเรื่อง และเวลาดำเนินเรื่องก็จะมีกรยกภาษาบาลีเป็นอารัมภบทไปตลอดคัมภีร์^๗ พระร่วงเป็นทั้งวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ (historic hero) และวีรบุรุษในทางวัฒนธรรม (culture hero)^๘ ของคนไทย เป็นเรื่องที่นับถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณ ได้มีการเขียนเป็นรูปภาพไว้ตามฝาผนังวัด และเขียนจำลองไว้ในห้องสมุด ต้นฉบับที่จัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือได้มาจากจังหวัดเพชรบุรี เป็นฉบับภาษาโบราณจำนวน ๑๐ ผูก จารด้วยอักษรขอมในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นฉบับที่พระมหาช่วยวัดปากน้ำ (วัดกลางวรวิหาร) จังหวัดสมุทรปราการได้ต้นฉบับมาจากจังหวัดเพชรบุรี จารลงบนใบลานเสร็จเมื่อเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ ปีจอ พุทธศักราช ๒๓๒๑ รวมเวลาจาร ๙ เดือน ๒๖ วัน หอพระสมุดวชิรญาณได้ถอดความออกเป็นภาษาไทย โดยมีได้แก้ไข ถ้อยคำให้

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๗ - ๑๔๘.

^๖ ตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

^๗ พระเฉลิมชาติ ชาตวิโร (อินธรงค์), “ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, หน้า ๒๑.

^๘ สุกัญญา สุฉายา, “พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม”, **วารสารภาษาไทยและวรรณคดีไทย**, ปีที่ ๑๖ (ธันวาคม ๒๕๔๒): ๒๐๒.

ผิดไปจากต้นฉบับเดิม จัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือแพร่หลายเป็นลำดับมา จนถึงปัจจุบันทางกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์เป็นวรรณกรรมสุโขทัยจัดพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๙

เมื่อระหว่างวันที่ ๒๙ - ๒๑ เดือนธันวาคม พ.ศ.๒๕๒๖ กรมศิลปากร ได้จัดสัมมนาเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง เนื่องในวาระที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงประดิษฐ์อักษรหรือลายสือไทยมาครบ ๗๐๐ ปี ได้สัมมนากันในประเด็นเรื่องกำเนิดและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับไตรภูมิ คุณค่าของวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิพระร่วงต่อลักษณะศิลปกรรมและวรรณกรรมไทย และแนวทางการนำปรัชญาจากไตรภูมิพระร่วงไปใช้ประโยชน์ในด้านสังคมด้านการเมือง การปกครอง ในด้านภาษาและวรรณกรรม ในด้านศาสนาและปรัชญา ในด้านศิลปกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน ซึ่งประกอบด้วยประเทศอินโดนีเซีย ประเทศมาเลเซีย ประเทศฟิลิปปินส์ ประเทศสิงคโปร์ และประเทศไทย ในการประชุมคณะผู้เชี่ยวชาญของโครงการ เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๖ ณ กรุงจาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย ได้มีมติให้คณะทำงานของแต่ละประเทศเลือกงานวรรณกรรมถ่ายทอดที่คัดเลือกแล้ว จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาประจำชาติหรือแปลเป็นภาษาต่างประเทศ คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียนหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรประเทศไทย ได้เสนออนุมัติเรียบเรียงถอดความวรรณกรรมไตรภูมิการจัดพิมพ์เผยแพร่ ใช้ชื่อว่า ไตรภูมิถา ฉบับถอดความ เป็นไตรภูมิถา ฉบับภาษาร่วมสมัยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๒ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้จัดพิมพ์หนังสือสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา ฉบับกรุงธนบุรี จำนวน ๒ เล่ม คือ เล่ม ๑ - ๒ เป็นหนังสือขนาดใหญ่พิมพ์ภาพไตรภูมิสวยงามมีคำบรรยายประกอบเมื่อพ.ศ.๒๕๔๕ คณะกรรมการราชบัณฑิตยสถานได้นำต้นฉบับไตรภูมิถา หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหากษัตริย์ราชที่ ๑ พญาสิทธิไทย ฉบับตรวจชำระใหม่ กรมศิลปากรจัดพิมพ์ พ.ศ.๒๕๒๖ กับไตรภูมิพระร่วง ความเก่าหาช่วยจารในสมัยต้นราชการสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พ.ศ.๒๓๒๑ และไตรภูมิพระร่วง ความเก่า มหาจันทร์ จารในรัชกาลที่ ๑ พ.ศ.๒๓๓๐ (ฉบับอัดสำเนา) ตรวจสอบชำระจัดพิมพ์เป็นไตรภูมิถาฉบับราชบัณฑิตยสถาน โดยใช้ชื่อว่า พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิถา จัดพิมพ์เผยแพร่ นับว่าเป็นฉบับที่สมบูรณ์เท่าที่มีมา นอกจากนี้ พระครูสังวรสมาธิวัตร^๙ (ประเดิม โคมโล) วัดเพลงวิปัสสนากรุงเทพมหานครได้จัดทำบทเรียนไตรภูมิพระร่วง เป็นคำถามคำตอบ จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ.๒๕๒๘ เหมาะสำหรับใช้ศึกษาในรายวิชาโดยเฉพาะ ซึ่งแสดงถึง จุดมุ่งหมายที่แต่งสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงนิพนธ์ไว้โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑)

^๙ พระครูสังวรสมาธิวัตร(ประเดิม โคมโล), **บทเรียน ไตรภูมิพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๒๘), หน้า ๒.

เพื่อให้มีเนื้อความพระอภิธรรม ๒) เพื่อเทศนาโปรดพระราชมารดา ๓) เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพระอภิธรรม

ดังที่ปรากฏในหนังสือไตรภูมิพระร่วงว่า แลเจ้าพญาลิไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชชนาลัยอยู่ได้ ๖ ปี เข้าจึงได้สร้างไตรภูมิภคานี้มุนีใส่เพื่อใดสิ้น? ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรมและใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน อันหนึ่งเพื่อจำเริญพระอภิธรรมโสดเป็นที่น่าสังเกตว่า ถ้าได้อ่านไตรภูมิตั้งแต่ต้นจนจบแล้ว ก็จะได้พบความจริงอีกข้อหนึ่งผู้ในพันธจะพูดถึงเรื่องสวรรค์ พรหมโลก อย่างมากมาย แทนที่จะเน้นให้เห็นถึงความอภิรมย์ยินดีในสิ่งที่เป็นสรรค์หรือพรหมโลกเหล่านี้แต่ท่านเห็นว่าเป็นเรื่องของความทุกข์ทั้งนี้ตรงกับพระพุทธานุชาสนาที่ว่า ชีวิตทุกชีวิตไม่ว่าจะเป็นสัตว์เดรัจฉาน พระอินทร์ พระพรหม ก็เป็นทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น เพราะยังไม่พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ที่เรียกว่า “วัฏสงสาร”^{๑๐}

เมื่อกล่าวโดยเนื้อหานี้ จุดมุ่งหมายของไตรภูมิพระร่วง คือ สอนให้คนเว้นชั่ว ทำดีรู้จักความเป็นจริงของสรรพสิ่งและชีวิต (ไตรลักษณ์) เพื่อความล่องพ้นจากวัฏสงสาร เข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นแก่นและจุดมุ่งหมายสูงสุดตามทรรศนะในพระพุทธานุชาสนา

๓.๑.๑ พระราชประวัติองค์นิพนธ์^{๑๑}

ชนชาติไทยสายไทยน้อยพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของเราได้อพยพจากดินแดนประเทศจีนลงมาตั้งภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่ง และสามารถตั้งอาณาจักรสุโขทัยขึ้น โดยมีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อประมาณ พ.ศ.๑๗๘๑ และอาณาจักรนี้ได้สิ้นสุดลงลง โดยเสียอิสรภาพแก่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ.๑๙๒๑ ในเวลาที่อาณาจักรสุโขทัยมีอิสรภาพอยู่นั้นได้มีกษัตริย์วงศ์สุโขทัย หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า กษัตริย์วงศ์พระร่วง ครองกรุงสุโขทัยสืบสันตติวงศ์ต่อกันมา ๖ พระองค์ คือ

๑. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์
๒. พ่อขุนบานเมือง
๓. พ่อขุนรามคำแหง
๔. พญาเลลิไทย หรือ พญาเลอไทย
๕. พญาลิไทย หรือ พระยาเลไทย(พระมหาธรรมราชาที่ ๑)

^{๑๐} สนิท ตั้งทวี, **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๐๓.

^{๑๑} พญาลิไทย, **ไตรภูมิภคาน** หรือ **ไตรภูมิพระร่วง**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๗.

๖. พระยาไสยลือไทย หรือพญาไสยฤาไทย(พระมหาธรรมราชาที่ ๒)

สำหรับพระองค์ที่ทรงนิพนธ์ เรื่อง ไตรภูมิภิกขา หรือ ไตรภูมิพระร่วงนี้ คือ พญาลือไทย ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์สุโขทัย เป็นพระราชโอรสของพญาเลลือไทยเป็นพระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พญาลือไทยเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์พระร่วงทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.๑๘๙๐ – ๑๙๑๙ มีพระนามเต็มว่า มีพระนามเต็มตามว่า พระเจ้าศรีสุริยพงศรามมหาราชอิราษ เรียกกันเป็นสามัญว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๑^๒ กษัตริย์พระองค์นี้ทรงเป็นทั้งปราชญ์ ทั้งนักปกครอง มีพระราชประวัติงดงามมาก ตามหลักฐานเท่าที่พบพอจะประมวลกล่าวเป็นสังเขปได้ดังนี้

๑. ทรงเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา มีปรีชารอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกาอนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่างๆ โดยทรงพระอุตสาหะศึกษาจากพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญพระไตรปิฎกในยุคนั้นเช่น พระมหาเถรมนูวงศ์ พระอโนมทัสสีเถระเจ้า พระเถรธรรมपालเจ้าพระมหาเถรสิทธิธตเจ้า พระเถรพุทธพงศ์เจ้า พระมหาเถรปัญญาเนันทเจ้า และพระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์แห่งเมืองหริภุญไชย ก็ได้ทรงศึกษาในสำนักราชบัณฑิต คือ อุปเสนราชบัณฑิต และอทรายราชบัณฑิต

๒. ทรงเชี่ยวชาญในโหราศาสตร์ อาจจะถอน จะยก ลบปีเดือนมิได้คลาด ทรงรอบรู้ในดาราศาสตร์ อาจคำนวณการโคจรของดวงดาว และกำหนดจันทรคราส และสุริยคราสได้ถูกต้อง

๓. ทรงเชี่ยวชาญไสยศาสตร์ ทรงบัญญัติคัมภีร์ศาสตราคมเป็นปฐมธรรมนิยมสืบต่อกันมา

๔. ทรงสร้างปราสาทราชมนเฑียร ก่ออิฐถือปูนขึ้นอย่างมั่นคงสวยสดงดงาม

๕. ทรงอุปถัมภ์การศึกษาพระพุทธศาสนาและศิลปศาสตร์ ต่างๆ โดยทรงดำเนินการให้พระสงฆ์สั่งสอนเล่าเรียนพระธรรมวินัย คือ ศึกษาพระไตรปิฎกและให้พวกพราหมณ์สั่งสอนเล่าเรียนศิลปศาสตร์ต่างๆ ในบริเวณพระมหาปราสาท ซึ่งอาจนับได้ว่า เป็นการตั้งโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมและศิลปศาสตร์ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ของชาติไทย

๖. ได้ทรงส่งราชบุรุษไปรับพระบรมธาตุมาจากลังการทวีป (ประเทศลังกา) แล้วทรงสร้างพระมหาธาตุหรือมหาเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุไว้ที่เมืองนครชุม(ปัจจุบันเป็นเมืองเก่าอยู่หลังเมืองกำแพงเพชร) เมื่อปีระกา ๑๙๐๐

---

^{๑๒} คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน, **ไตรภูมิภิกขา ฉบับถอดความ**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๗.

๗. ได้ทรงส่งราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสวามีสังฆราช มาแต่เมืองลังการ มาอยู่ที่วัดป่ามะม่วง (อัมพวันาราม) เมื่อ ปีฉลู พ.ศ. ๑๙๐๔

๘. ได้ทรงผนวชคือ บรรพชาสามเณรและอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระบวรพุทธศาสนา ณ วัดป่ามะม่วง โดยมีพระมหาสวามีสังฆราชเป็นพระอุปัชฌายะ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๕ นับเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุตามที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ของชาติไทย

๙. ได้โปรดฯ ให้ขุดคลอง และทำถนนหนทาง แต่เมืองสุโขทัยไปจนถึงเมืองศรีสัชชนาลัยและเมืองน้อยใหญ่ เป็นการพระราชกุศลสนองพระคุณพระราชบิดา ซึ่งถนนที่ว่านี้ ทุกวันนี้เรียกว่าทางพระร่วง มีแต่เมืองกำแพงเพชรไปเมืองสุโขทัยตลอดจนเมืองสวรรคโลก

๑๐. พระราชปรีชาสามารถในการปกครองบ้านเมืองโดยทรงอาศัยธรรมานุภาพปกครองไพร่ฟ้าประชาชน ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ไม่มีข้าศึกอริราชศัตรูมาเบียดเบียน และไม่มีทาสในเมืองสุโขทัย

๑๑. ได้โปรดฯ ให้สร้างศิลาจารึกไว้หลายหลัก ทั้งภาษาไทย ภาษามคธ และภาษาขอม (จารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ ถึง หลักที่ ๑๐) ซึ่งศิลาจารึกเหล่านี้ได้เป็นหลักฐานสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งทางประวัติศาสตร์ของชาติไทย

๑๒. เมื่อก่อนเสวยราชย์ ได้รับการสถาปนาจากพระราชบิดาได้ดำรงตำแหน่งที่พระมหาอุปราช ครองเมืองศรีสัชชนาลัยทรงพระนามว่า พญาฤาไทยราช เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๑๘๘๒

๑๓. ได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิภิกขา หรือ ไตรภูมิพระร่วงอันนับเป็นวรรณคดีเล่มแรกของไทย และหนังสือนี้ น่าจะมีอิทธิพลยิ่งในการเผยแผ่ธรรมานุภาพและเผยแผ่พระพุทธศาสนา อันเป็นผลให้อาณาจักรของพระองค์มีความมั่นคงและสงบสุข^{๑๓}

พญาสิทธิไทย เป็นพระมหากษัตริย์ทรงความรู้ความสามารถอย่างยิ่งในการปกครองบ้านเมือง โดยสังเกตได้จากการทำนุบำรุงกรุงสุโขทัยมากมายหลายประการ ทั้งโปรดให้สร้างปราสาทราชมนเฑียรอย่างงดงาม ทั้งได้โปรดให้

๓.๑.๒ วันเดือนปี ที่นิพนธ์

พญาสิทธิไทย ได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิขึ้นเมื่อไร ยังไม่เป็นที่ยุติ จึงน่าจะได้วินิจฉัยดูในศิลาจารึกหลักที่ ๔ (จารึกป่ามะม่วง ภาษาขอม) ด้านที่ ๑ แต่ บรรทัดที่ ๑ ถึงที่ ๙ มีข้อความว่า “มหาศักราช

^{๑๓} พญาสิทธิไทย, ไตรภูมิภิกขา หรือ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๗ - ๑๐.

๑๒๖๙ ศกขุน พระบาทสมเด็จพระอัญญาไทยราช เป็นพระราชนัดดาของพระกรมเดงอญศรีรามราช เสด็จนำพลพยุหเสนาทั้งหลายออกจากเมืองศรีสัชชาโลย มารับตบแต่งพลโยธา...นอกพระวิไสย ฦ วันศุกร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ เมื่อเสด็จถึงมีพระบัญชาให้พลเสนาทั้งหลายล้อมประตู(เอา) ขวานประหาร ศัตรูทั้งหลาย บัดนั้น จึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าเสวยราชย์ไอศวรรยาธิปัตย์ในเมืองสุโขทัยแทนพระ บิดา”

จากหลักฐานนี้ จะได้เห็นว่ พญาธิไทยได้เสวยราชสมบัติ ในเมืองสุโขทัยแทนพระราช บิดา เมื่อ ปีกุน มหาศักราช ๑๒๖๙ (พ.ศ.๑๘๙๐, จ.ศ.๗๐๙) ในศิลาจารึกหลักเดียวกันนี้ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๐ – ๑๑ มีข้อความว่า “เสวยราชสมบัติในเมืองศรีสัชชาโลยสุโขทัยได้ ๒๒ ปี ลุมมหาศักราช ๑๒๘๓ ศกฉลุ...” ตามหลักฐานนี้ น่าจะหมายความว่า นับแต่พญาธิไทย ได้เป็นพระมหาอุปราช ครอง เมืองศรีสัชชาลัยมาถึงปีฉลุ มหาศักราช ๑๒๘๓ (พ.ศ.๑๙๐๔, จ.ศ. ๗๒๓) นั้น เป็นเวลา ๒๒ ปี (พ.ศ. ๑๙๐๔ – พ.ศ.๑๘๘๒ = ๒๒) คงไม่หมายความว่า นับแต่ได้เสวยราชสมบัติแทนพระบิดา เพราะถ่า นับแต่นั้นมาถึงปีฉลุ มหาศักราช ๑๒๘๓ (พ.ศ.๑๙๐๔) นั้น ก็จะมีเวลาห่างกันเพียง ๑๔ ปีเท่านั้น (พ.ศ.๑๙๐๔ – พ.ศ.๑๘๙๐ = ๑๔)

โดยนัยนี้เห็นจะได้ว่า พญาธิไทยได้รับสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช เมื่อปีเถาะ มหา ศักราช ๑๒๖๑ (พ.ศ.๑๘๘๒, จ.ศ.๗๐๓) ต่อแต่นั้นมาอีก ๖ ปี จะเป็นปีระกา มหาศักราช ๑๒๖๗ (พ.ศ.๑๘๘๘, จ.ศ.๗๐๗) ปีที่แต่งไตรภูมิพระร่วงนี้ มีบอกไว้บานแพนงและตอนท้ายของเรื่องนี้ว่า “แล พญาเล ไทยได้เสวยราชสมบัติในเมืองสัชชาลัยอยู่ได้ ๖ เข้า จึงได้สร้างไตรภูมิภานี้ เมื่อได้กินเมือง ศรีสัชชาลัยอยู่ได้ ๖ เข้าจึงใส่” ซึ่งข้อความนี้ น่าจะหมายความว่า นับแต่พญาธิไทยได้รับสถาปนาเป็น พระมหาอุปราช ครองเมืองศรีสัชชาลัยมาเป็นเวลา ๖ ปี จึงได้แต่งไตรภูมิภานี้ เพราะนับตั้งแต่นั้น ต่อมาอีก ๖ ปี ก็จะเป็นปีระกา ตรงตามที่ท่านบอกไว้ แต่ถ่านับปีที่ได้เสวยราชแทนพระราชบิดา (ปีกุนพ.ศ.๑๘๙๐) ต่อมาอีก ๖ ปี ก็จะเป็นปีมะเส็ง ด้วยเหตุนี้ไตรภูมิภานี้จึงน่าจะแต่งในปีระกา มหาศักราช ๑๒๖๗ (พ.ศ.๑๘๘๘, จ.ศ.๗๐๗) แต่ศักราชที่แต่งเรื่องนี้ที่ท่านลงไว้ “ศักราชได้ ๒๓” นั้น น่าจะหมายถึงจุลศักราชใหม่ คือ ศักราชที่พระร่วงเจ้าแห่งกรุงสุโขทัยลบกศักราชแล้วตั้งขึ้นใหม่ ดังที่ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า “ที่พงศาวดารเหนือว่า พระร่วงลงศักราชจะเป็นพระร่วงลิไทยพระองค์นี้ดอกกระมัง ศักราชที่ลงไว้ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ว่า แต่งเมื่อปีระกา ศักราช ๒๓ ปี ดูเป็นพยานอยู่ พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยพระองค์อื่นไม่ได้ยีนกล่าวว่ ลบกศักราชเลย” และจุลศักราชใหม่นี้ น่าจะตั้งเมื่อปีกุน พ.ศ.๑๘๖๖ ด้วยได้พบเค้าเงื่อนกล่าวไว้ในเรื่อง นางนพมาศตอนหนึ่งว่า “ครั้นเพลารุ่งเช้าเป็นวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๖ ปีมะโรงฉลุ ศก... ช้าน้อยมีอายุนับตามปีได้ ๑๗ ปี ตามเดือนได้ ๑๕ ปี กับ ๘ เดือน ๒๔ วัน” ซึ่งจุลศักราช ๖ ที่ลง ไว้นี้ ถ้าเป็นศักราชเก่าซึ่งตั้งขึ้นเมื่อปีกุน พ.ศ.๑๘๘๒ แล้ว จ.ศ.๖ นั้นก็จะตรงกับ ปีมะโรงพ.ศ.๑๘๘๗

อันเป็นเวลาช้านาน ก่อนตั้งกรุงสุโขทัยเสียอีก จึงไม่อยู่ในฐานะจะเป็นไปได้ แต่ถ้าเป็นจุลศักราชใหม่ ก็จะเป็นปีมะโรง พ.ศ.๑๘๖๗ อันเป็นรัชสมัยพญาเลไลไทยแห่งกรุงสุโขทัยและถ้านับแต่ปีที่ตั้ง จุลศักราชใหม่ (พ.ศ.๑๘๖๖) มาถึงจุลศักราช ๒๓ ก็จะเป็นปีระกา ซึ่งตรงกับศกและปีที่ลงไว้ในไตรภูมิ กถาและตรงกับ พ.ศ.๑๘๘๘ ดังกล่าวแล้ว ด้วยเหตุนี้ ศักราช ๒๓ นั้นจึงน่าจะเป็นจุลศักราชใหม่นี้

จะอย่างไรก็ตามศักราชที่บอกให้ทราบเมื่อพญาเลไทย ได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราชา “กินเมืองศรีสัชชาลัย” (มหาศักราช ๑๒๖๑) และระยะเวลาตั้งแต่นั้นมาถึงปีที่แต่งไตรภูมิ กถา (เวลา ๖ ปี) ก็ยังมีหลักฐานยืนยันอยู่ จึงน่าจะถือเป็นยุติได้ว่า ไตรภูมิ กถานี้ แต่งขึ้นเมื่อปีระกาจุลศักราชใหม่ได้ ๒๓ หรือ มหาศักราช ๑๒๖๗ จุลศักราช(เก่า) ๗๐๗ พ.ศ.๑๘๘๘ อันเป็นระยะเวลาที่ พญาเลไทยดำรงพระเกียรติยศเป็นพระมหาอุปราชาอยู่พญาเลไทย พระมหาธรรมราชาที่ ๑ กษัตริย์ นักปราชญ์นักปกครองพระองค์นี้ ทรงมีพระปรีชาสามารถ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรเป็นประโยชน์ไพศาลทั้งฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร ตลอดรัชสมัยของพระองค์ (พ.ศ.๑๘๙๐ – ๑๙๑๙) มีพระราชประวัติงดงามหลายประการดังกล่าวมา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสรุปลักษณะการปกครองของกษัตริย์พระองค์นี้ไว้อย่างน่าสนใจยิ่งว่า “ว่าโดยย่อควรเข้าใจได้ว่าพระเจ้าขุนรามคำแหงทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรแผ่พระราชอาณาจักร และพระราชอำนาจด้วยการรบบุงปราบปรามราชศัตรูฉันใด พระมหาธรรมราชาเลไทยก็ทรงบำเพ็ญในทางที่จะเป็นธรรมราชา คือปกครองพระราชอาณาจักรหมายด้วยธรรมานุภาพเป็นสำคัญฉันนั้น”^{๑๔}

๓.๑.๓ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง

รายชื่อคัมภีร์ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงประมาณ ๓๐ เล่ม อันเป็นแหล่งอ้างอิงที่มาของ ข้อมูลนี้ พอจะจำแนกถึงที่มาของข้อมูลในไตรภูมิพระร่วงได้ ดังนี้

๓.๑.๓.๑ คัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมพุทธพจน์ซึ่งเป็นพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรียกตามภาษามคธว่า เตปิฎก ประกอบด้วย ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดและสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ในอดีตพระสงฆ์จะจดจำพระพุทธวจนะสืบต่อกันมาเป็นมุขปาฐะ จนเมื่อประมาณ พ.ศ. ๔๕๐ จึงมีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๔ ซึ่งได้มีการจารึกพระพุทธวจนะเป็น

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔ – ๑๕.

ลายลักษณ์อักษรในใบลาน และสืบทอดกันมา อายุของคัมภีร์ไม่น้อยกว่า ๒,๓๐๐ ปี^{๑๕} คัมภีร์ที่กล่าวถึงในไตรภูมิพระร่วงซึ่งมีที่มาจากพระไตรปิฎก มีดังนี้

๑. พระธรรมบท เป็นคัมภีร์หนึ่งในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ที่ประมวลหลักคำสอนในพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นพุทธภาษิตแก่บุคคลในสถานที่ต่างๆ พระธรรมบทเป็นบทร้อยกรองภาษาบาลี ๔๒๓ คาถา แบ่งเป็นหมวดจำนวน ๒๖ วรรค ได้แก่ ยมกวรรค (หมวดคู่) อัปมาทวรรค (หมวดไม่ประมาท) จิตตวรรค (หมวดจิต) ปุบผวรรค (หมวดดอกไม้) พาลวรรค (หมวดพาล) บัณฑิตวรรค (หมวดบัณฑิต) อรหันตวรรค (หมวดอรหันต์) สหัสสวรรค (หมวดพัน) ปาบบวรรค (หมวดบาป) ทัดขวรรค (หมวดลงทัณฑ์) ชรารวรรค (หมวดชรา) อุตตวรรค (หมวดตน) โลกวรรค (หมวดโลก) พุทธวรรค (หมวดพระพุทธเจ้า) สุขวรรค (หมวดความสุข) ปิยวรรค (หมวดความรัก) โกธวรรค (หมวดโกรธ) มลวรรค (หมวดมลทิน) ธรรมวรรค (หมวดความเที่ยงธรรม) มรรควรรค (หมวดทาง) ปกณณกวรรค (หมวดเบ็ดเตล็ด) นิรยวรรค (หมวดนรก) นาควรรค (หมวดช้าง) ตัณหาวรรค (หมวดตัณหา) ภิกขุวรรค (หมวดภิกษุ) พรหมณวรรค (หมวดพรหมณ์)

นियะดา เหล่าสุนทร สันนิษฐานว่าพระธรรมบทที่อ้างไว้ในไตรภูมิพระร่วงน่าจะเป็นอรรถกถาธรรมบทหรือที่เรียกว่า พระธัมมปทัฏฐกถา เพราะพระธรรมบท เป็นคาถาล้วนๆ แต่พระธัมมปทัฏฐกถา ได้ผูกเรื่องขึ้นเพื่อให้ความในคาถาชัดเจนขึ้น^{๑๖}

๒. พระมหานิทาน วอร์เดมาร์ ซี ไฮเลอร์ และสุภาพรรณ ณ บางช้าง กล่าวว่าคัมภีร์พระมหานิทานน่าจะเป็นคัมภีร์เดียวกับคัมภีร์โสตถกิมหานิทาน แต่นियะดา เหล่าสุนทร มีทัศนะว่าไม่น่าจะเป็นคัมภีร์เดียวกัน เพราะไม่มีเนื้อความตอนใดที่ตรงกันเลย แต่พระมหานิทานนี้น่าจะเป็นคัมภีร์เดียวกับคัมภีร์สัมปดินชิตมหานิทาน ซึ่งยังไม่พบต้นฉบับ แต่มีการอ้างถึงบ่อยในวรรณกรรมโลกศาสตร์อื่นๆ เช่น ไตรภูมิโลกวินิจฉยกถา^{๑๗}

๓. พระพุทธวงศ์ เป็นคัมภีร์หนึ่งในหมวดอุปทาน พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ลำดับที่ ๑๒ กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ โดยมีเนื้อหากล่าวถึงว่าหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วจึงเสด็จไปยังเมืองกบิลพัสดุ์เพื่อแสดงธรรมโปรดพระราชาบิดา พระองค์ได้ทรงแสดงปาฏิหาริย์ แสดงเวสสันดรชาดกโปรดพระประยูรญาติ พระสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวากราบพูล

^{๑๕} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๖} นियะดา เหล่าสุนทร, **ไตรภูมิพระร่วงการศึกษาที่มา** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำฝาง, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๗.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

ถ้ามถึงการตั้งความปรารถนาพระพุทธรูมิ และพระบารมีธรรมที่ทรงบำเพ็ญมาแต่อดีต พระองค์ทรงเล่าถึงประวัติที่พระองค์บำเพ็ญบารมีเป็นเวลาสี่สงไขยแสนกัลป์ ทรงรับพุทธรูปพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ และทรงเล่าถึงประวัติของพระองค์ เรื่องราวของพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ เรียกว่า พุทธวงศ์ จึงมีเรื่องราวรวมทั้งสิ้น ๒๕ พุทธวงศ์^{๑๘}

๔. พระจริยาปิฎก เป็นคัมภีร์ลำดับที่ ๑๖ ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎกว่าด้วยการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้าในชาติที่ล่วงมาแล้ว แต่งเป็นคาถาล้วน กล่าวถึงเมื่อ พระโคตมพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญบารมีจำเดิมตั้งแต่ได้รับพุทธรูปพยากรณ์จากสำนักของพระที่ปึงกรพุทธเจ้าเป็นเวลานานถึง ๔ สงไขยแสนกัลป์ พระจริยวัตรของพระองค์ที่นำมาพรรณนาในคัมภีร์จริยาปิฎก กล่าวถึงเฉพาะในภททกัลป์เท่านั้น ซึ่งรวมทั้งสิ้น ๓๕ จริยวัตร หรือ ๓๕ ชาติ แบ่งเป็น ๓ วรรค คือ วรรคแรก ๑๐ จริยา แสดงทานบารมีของพระโพธิสัตว์ ๑๐ องค์ วรรคที่สอง ๑๐ จริยา แสดงศีลบารมี และวรรคที่สาม ๑๕ จริยา แสดงเนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี^{๑๙}

๕. พระปาเลยยะ สมพงษ์ ปรีชาจินดาภูมิได้ระบุไว้ว่าคัมภีร์เล่มนี้คือ ธรรมปาเลยยสูตรซึ่งมีที่มาจากพระสุตตันตปิฎก^{๒๐}แต่นิยะดา เหล่าสุนทรได้เสนอทัศนะไว้ว่าคัมภีร์เล่มนี้ไม่ปรากฏในประวัติวรรณคดีบาลี จึงสันนิษฐานว่าคำว่า “ปาเลยยะ” น่าจะคลาดเคลื่อนมาจาก “มาเลยยะ” ซึ่งเป็นชื่อย่อของคัมภีร์มาเลยยเทวัตถะวัตถุ เพราะตัว “ป” อักษรขอม กับตัว “ม” มีวิธีการเขียนคล้ายคลึงกัน จึงสันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงคัมภีร์ มาเลยยเทวัตถะวัตถุ เพราะจากการศึกษาพบว่าเนื้อหาบางตอนของทั้ง ๒ คัมภีร์นั้นตรงกัน คือตอนที่กล่าวถึงพระจุฬามณีเจดีย์^{๒๑}

นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า คัมภีร์มาเลยยเทวัตถะวัตถุไม่ใช่ผลงานวรรณคดีบาลีที่แต่งในลังกาเพราะไม่ปรากฏคัมภีร์นี้ในลังกา แต่เค้าโครงเรื่องของจุลคัลละในคัมภีร์ สหัสสวัตถุปกรณ์ของลังกาซึ่งแต่งเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ได้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลอันเป็นต้นเค้าของแนวสาระตามทำนองคัมภีร์มาเลยยเทวัตถะวัตถุซึ่งมีจุดเริ่มต้นแห่งการวิวัฒนาการที่ประเทศพม่า จารึกของพม่าซึ่งพรรณนาถึงการเทศนาเรื่องพระมาเลยยะและการเทศนาเรื่องมหาชาติ เมื่อ พ.ศ. ๑๗๔๔ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าน่าจะมีการแต่งผลงานภาษาบาลีเรื่องพระมาเลยยะขึ้นในพม่าแล้วในช่วงนั้น ผลงานดังกล่าวน่าจะแต่งเมื่อประมาณระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อัน

^{๑๘} อ่างแล้ว.

^{๑๙} อ่างแล้ว.

^{๒๐} สมพงษ์ ปรีชาจินดาภูมิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโลกุปปัตติ”, หน้า ๙๗.

^{๒๑} นิยะดา เหล่าสุนทร, ไตรภูมิพระร่วงการศึกษาที่มา, หน้า ๑๑๗.

เป็นช่วงยุคทองแห่งการสร้างสรรคัวรรณคดีบาลีในพม่า แต่ไม่ปรากฏหลักฐานคัมภีร์มาเลยยเหตุวัดเถรวัตถุในประเทศพม่า จึงสันนิษฐานว่าผลงานเรื่องพระมาเลยยะที่แต่งในพม่าไม่ได้อยู่ในรูปและในชื่อคัมภีร์มาเลยยเหตุวัดเถรวัตถุ แต่น่าจะเป็นผลงานเล็กๆ สั้นๆ ในลักษณะที่เรียกว่า “พระสูตร” ผู้คนจึงนิยมเรียกว่า “มาเลยยสูตร” นับเป็นพระสูตรนอกพระไตรปิฎก ผลงานนี้เผยแพร่สู่ล้านนาไทย และแพร่กระจายไปสู่ภูมิภาคอื่นของประเทศไทย ทำให้มีการแต่งคัมภีร์มาเลยยเหตุวัดเถรวัตถุในประเทศไทยในเวลาต่อมา^{๒๒} คัมภีร์ มาเลยยเหตุวัดเถรวัตถุ มีเนื้อหากล่าวถึงพระมาลัยเถระผู้มีอิทธิฤทธิ์ได้เหาะไปถึงนรก และ นำเรื่องราวที่พบเห็นความทุกข์ทรมานของสัตว์นรกมาแจ้งให้ญาติพี่น้องทราบเพื่อจะได้ทำบุญอุทิศกุศลไปให้ บุรุษยากจนผู้หนึ่งนาดอกบัว ๘ ดอกมาถวาย พระมาลัยนำไปบูชาพระเจดีย์จุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ท้าวสักกะจึงแจ้งให้ทราบว่ามีพระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์จะมาสักการะพระเจดีย์ พระมาลัยได้พบกับพระอริยมะตไตรยโพธิสัตว์และได้ทราบว่าพระองค์จะจุติมาเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ต่อไป^{๒๓}

๓.๑.๓.๒ อรรถกถา เป็นคัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก มีกำเนิดที่มาจากที่พระพุทธรเจ้าทรงอธิบายไว้เองและเหล่าสาวก มีพระอัครสารีบุตรเถระเป็นต้น อธิบายไว้ ได้รับ การสืบทอดต่อกันมากับพระไตรปิฎก^{๒๔} เป็นคัมภีร์สำคัญลำดับที่ ๒ รองจากพระไตรปิฎก อรรถกถาที่ไตรภูมิพระร่วงอ้างถึง มีดังนี้

๑. พระอรรถกถาพระจตุราคม^{๒๕} จตุราคมเป็นคำที่ใช้เรียกคัมภีร์ทั้ง ๔ คัมภีร์ ในพระสุตตันตปิฎก ได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย อรรถกถาจตุราคมจึงหมายถึง อรรถกถาของคัมภีร์ทั้ง ๔ ซึ่งมีชื่อเรียกเฉพาะ คือ อรรถกถาทีฆนิกาย มีชื่อว่า สุมังคลวิลาสินี อรรถกถามัชฌิมนิกาย มีชื่อว่า ปปัญจสุทนี อรรถกถาสังยุตตนิกาย มีชื่อว่า สารัตถปกาสินี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย มีชื่อว่า มโนรลปุรณี^{๒๖}

๒. พระอรรถกถาฎีกาพระวินัย อรรถกถาของพระวินัยปิฎกมี ๓ คัมภีร์ คือ สมันตปาสาทิกา ผลงานของพระพุทธรโฆษาจารย์ ปาสิมุตตกวินิจฉัยสังคหอฎฐกถา และ กังขาวิตรณี หรือมา

^{๒๒} สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, *วิวัฒนาการงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทย: ประเภทวิเคราะห์ธรรมในพระสุตตันตปิฎก*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๓๑๖.

^{๒๓} นิยะดา เหล่าสุนทร, *ไตรภูมิพระร่วงการศึกษาที่มา*, หน้า ๑๑๙.

^{๒๔} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *วรรณคดีบาลี*, หน้า ๔๘.

^{๒๕} ทำยเรื่องไตรภูมิพระร่วงเรียกว่าอฎฐกถาฎีกาพระจตุลมารค.

^{๒๖} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *วรรณคดีบาลี*, หน้า ๑๘๖.

ติภักฐกถา เป็นอรรถกถาพระปาติโมกข์ ผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์ ฎีกาของพระวินัยปิฎก ได้แก่ วชิรพุทธฎีกา สารัตถที่ปนิฎีกา วิมตวิโนทนีฎีกา กังขาฎีกา วินยัตถมัญชุสาฎีกา^{๒๗}

๓. พระสมันตปาสาทิกา^{๒๘} เป็นอรรถกถาธิบายพระวินัยปิฎกทั้งหมด พระพุทธโฆษาจารย์แต่งตามคถาอาธานาของพระพุทธสิริ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๙๒๗- ๙๗๒ ณ เมืองอนูราชปุระในศรีลังกาในรัชสมัยของพระเจ้าสิริपालะ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อ มหาปัจจรัยและกุนนที พระสมันตปาสาทิกามีเนื้อหากล่าวถึงพระธรรมวินัยและข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ เช่น พระราชประวัติของพระเจ้าอโศกมหาราช ประวัติพระเจ้าอชาตศัตรู และภูมิศาสตร์ต่างๆ เช่นที่ตั้งเมืองกุสินารา สาวัตถิ และดินแดนสุวรรณภูมิ^{๒๙}

๔. พระมัจฉลิลานี^{๓๐} เป็นอรรถกถาธิบายที่ขนิทาย พระสุตตันตปิฎก เป็นผลงานของพระพุทธโฆษาจารย์แต่งตามคถาอาธานาของพระทาสุนาคะ เมื่อใกล้จะถึง พ.ศ. ๑๐๐๐ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลซึ่งนอกจากจะเป็นคัมภีร์อธิบายขยายความพระสูตรที่มีขนาดยาวในขนิทายแล้ว ยังให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์นิทานพื้นบ้าน เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อินเดียในด้านสังคมการเมือง ปรัชญาและศาสนาในยุคของพระพุทธเจ้าและข้อมูลทางภูมิศาสตร์และอื่นๆ อันทรงคุณค่าในสมัยโบราณ เช่น ประวัติการแต่งอรรถกถา เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ประวัติและแผนการปลงพระชนม์พระบิดาเพื่อชิงบัลลังก์ของพระเจ้า อชาตศัตรู การพรรณนาภูมิศาสตร์ของสถานที่ต่างๆ เช่น แคว้นอังคะ แคว้นโกศล เมืองราชคฤห์^{๓๑}

๕. พระปัญจสุทนี เป็นอรรถกถาธิบายมัชฌิมนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆษาจารย์แต่งตามคถาอาธานาของพระพุทธมิตตะซึ่งเป็นเพื่อนและเป็นศิษย์ร่วมสำนักที่ มยूरูปปูฏฐนะในอินเดียใต้ เมื่อใกล้จะถึง พ.ศ. ๑๐๐๐ โดยอาศัยอรรถกถาภาษาสิงหลชื่อ มหาอรรถกถาซึ่งนอกจากจะเป็นคัมภีร์อธิบายขยายความเนื้อหาทางธรรมในพระสูตรขนาดกลางในมัชฌิมนิกายทั้ง ๑๕๒ สูตรแล้วยังให้ข้อมูลรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์และอื่นๆ เช่น ประวัติของพระเจ้ามหามันธาทูในกรุงชนบทและอาณาภาพแห่งจักรวรรดิของพระองค์ ภูมิศาสตร์ของเทือกเขาหิมาลัย เมืองเวสาลี เมือง

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗.

^{๒๘} ตอนท้ายเรื่องไตรภูมิพระร่วงเรียก พระสเปนปาสาทิกา.

^{๒๙} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, หน้า ๕๑.

^{๓๐} ท้ายเรื่องไตรภูมิเรียกว่าพระมัจฉลิลานี.

^{๓๑} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, หน้า ๕๓-๕๔.

ราชคฤห์ วัดโฆสิตาราม ภูมิศาสตร์ของแม่น้ำต่างๆ ในอินเดีย เช่น คงคา ยมุนา พาหูกา สุนทริกา สรัสตีและพหุมตี^{๓๒}

๖. พระมนโรรถปุรณิ เป็นอรรถาธิบายอังคุตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆสาจารย์แต่งตามคำอาราธนาของพระ (ภทันตะ) โขติपालเถระและพระอาชีวกะซึ่งเคยอยู่ร่วมสำนักมหาวิทยาลัยในศรีลังกา คัมภีร์นี้นอกจากจะอธิบายหลักธรรมสำคัญแล้ว ยังกล่าวถึงประวัติพระสาวกสาวิกาองค์สำคัญๆ เกือบทั้งหมด และสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาตั้งแต่พรรษาที่ ๑ ถึงพรรษาที่ ๔๕^{๓๓}

๗. พระธรรมชาตก^{๓๔} ชาตกัฎฐกถาหรืออรรถาธิบายขุททกนิกาย ชาตก พระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆสาจารย์แต่งตามคำอาราธนาของพระอัทธทัสสี พระพุทธมิตตะและพระพุทธปิยะ เพื่ออธิบายความในชาตกแห่งขุททกนิกาย ในพระสุตตันตปิฎก อรรถกถาชาตก มีชาตก ๕๔๗ เรื่อง เรื่องราวที่ปรากฏในอรรถกถาชาตก นอกจากประมวลอรรถกถาเก่าๆ ในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังได้จากวรรณคดีเก่าแก่ในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาเซน เป็นต้น รวมทั้งประมวลเรื่องต่างๆ จากดินแดนหลายแห่งด้วย เช่น กรีก และเปอร์เซีย^{๓๕}

๘. พระมธุรัตนปุรณิวิลาสินี^{๓๖} เป็นอรรถาธิบายขุททกนิกาย พุทธวงศ์ พระสุตตันตปิฎก พระพุทธตตะประพันธ์ขึ้น จัดเป็นอรรถกถาประมวลความที่แต่งโดยปริวรรตจากคัมภีร์มหาอรรถกถาในรูปภาษาสิงหลมาเป็นภาษามคธ ตามคำอาราธนาของศิษย์ชื่อว่า พุทธสีหะ^{๓๗}

๙. พระวิสุทธีมรรค พระพุทธโฆสาจารย์ประพันธ์ขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นคัมภีร์สำคัญในพุทธศาสนานิกายเถรวาทซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นสารานุกรมของพุทธศาสนา คัมภีร์วิสุทธีมรรคเป็นงานเขียนสรุปสาระสำคัญของพระไตรปิฎกที่ประมวลธรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎกมาแสดงเป็นหมวดหมู่โดยตั้งเป็นคำถาม - คำตอบ แบ่งเป็น ๓ ภาคใหญ่ ๆ ถ้อยแนววิสุทธี ๗ ประการเป็นหลัก โดยขยายสี่ลวิสุทธีออกเป็นนิเทศหนึ่งต่างหาก เรียกว่า สี่ลนิเทศ แยกจิตวิสุทธี

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓-๕๔.

^{๓๓} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, หน้า ๕๖-๕๗.

^{๓๔} ท้ายเรื่องไตรภูมิเรียกว่าพระธาตการตกถา.

^{๓๕} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี**, หน้า ๕๙-๖๐.

^{๓๖} ท้ายเรื่องไตรภูมิเรียกว่าพระธัมมรัตถวิลาสินี.

^{๓๗} พระคันธสาราภิวงศ์, ผู้แปล, **อภิธัมมวาทาร**, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๓.

ออกเป็นนิเทศหนึ่ง เรียกว่า สมานินิเทศ และแยกปัญญาวิสุทธิ ทั้ง ๕ ออกเป็นอีกนิเทศหนึ่ง เรียกว่า ปัญญาวิเทศ รวมทั้งสิ้นมี ๒๓ นิเทศ

๑๐. อรรถกถาฎีกา พระอภิธรรมวาท คัมภีร์อภิธัมมวาทเป็นคัมภีร์ชี้แนะ พระอภิธรรม เป็นอรรถกถาสังเขปที่ย่อความจากพระอภิธรรมปิฎกและอรรถกถาของ พระพุทธโฆษาจารย์ เป็นผลงานของท่านพระพุทธทตเถระเป็นชาวทมิฬ เกิดที่เมืองอูครปุระ แคว้นโจฬะ ประเทศอินเดีย พระพุทธทตเถระน่าจะมียุติอยู่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๙ ท่านเป็นผู้คงแก่เรียนและได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศลังกา ณ สำนักมหาวิหารซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นสำนักใหญ่มาตรฐานการศึกษาสูง สืบทอดคำสอนดั้งเดิมของนิกายเถรวาทอย่างแท้จริง คัมภีร์นี้แต่งตามคำอาราธนาของพระสุเมธิเถระ คัมภีร์อภิธัมมวาทมีอายุเก่าแก่กว่าคัมภีร์อรรถกถาสังเขป พระอภิธรรมเล่มอื่น คัมภีร์อภิธัมมวาทนับเป็นอรรถกถาสังเขปฉบับแรกของ พระอภิธรรมปิฎก พระพุทธทตเถระถือเป็นบิดาแห่งการรจนาอรรถกถาสังเขปของคัมภีร์ศาสนาพุทธนิกายเถรวาท^{๓๘} ฎีกาของพระอภิธรรมวาท มีชื่อว่า อภิธรรมมัตถวิภาวินี^{๓๙}

๑๑. พระอภิธรรมสังคห^{๔๐} เป็นผลงานของพระอนุรุทธเถระแห่งพม่า กล่าวกันว่า เป็นบุคคลรุ่นเดียวกับพระพุทธโฆษาจารย์ พระอนุรุทธเป็นพระอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อเสียงราวพุทธศักราช ๙๕๓ อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นวรรณคดีประเภทสังคหะ ซึ่งวิเคราะห์ธรรมะเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จัดเป็นคัมภีร์ประเภทแรก คือสรุปความจากพระอภิธรรมปิฎก เป็นงานสังคหะที่มีชื่อเสียงที่สุดของพระอภิธรรมปิฎก^{๔๑}

๑๒. พระสารัตถปกาสินี เป็นอรรถาธิบายสังยุตตนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้รจนาคัมภีร์นี้ขึ้นเพื่อขยายความในสังยุตตนิกาย^{๔๒}

๓.๑.๓.๓ ฎีกา – อนุฎีกา

ฎีกา คือคัมภีร์อธิบายเนื้อความของอรรถกถาให้เข้าใจง่าย เกิดขึ้นภายหลังคัมภีร์อรรถกถา เป็นคัมภีร์หนึ่งที่เป็นคู่มือหรืออุบายในการศึกษาหลักธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้า^{๔๓}

^{๓๘} พระคันธสาราภิงค์, ผู้แปล, อภิธัมมวาท, หน้า ๓๓.

^{๓๙} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วรรณคดีบาลี, หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

^{๔๐} ท้ายเรื่องไตรภูมิเรียกว่าพระอภิธัมมัตถสังคหะ.

^{๔๑} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วรรณคดีบาลี, หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^{๔๓} อ่างแล้ว.

ฎีกาเป็นคัมภีร์สำคัญลำดับที่ ๓ อนุฎีกา คือ ฎีกาใหม่ที่แต่งเพิ่มเติมขึ้นภายหลังเพื่ออธิบายเนื้อความในคัมภีร์ฎีกาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น^{๔๔} เป็นคัมภีร์สำคัญลำดับที่ ๔ ฎีกาและอนุฎีกาที่ได้รับการอ้างอิงในไตรภูมิพระร่วงนั้น มีดังนี้

๑. พระสารัตถทีปนี เป็นฎีกาของพระวินัย พระสารีบุตรเป็นพระเถระผู้เป็นหัวหน้าคนสำคัญในการเขียนฎีกาในสมัยของพระเจ้าปรีกกรมพาทูที่ ๑ แห่งลังกา พระสารีบุตรได้ชี้แจงถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งฎีกาไว้ว่าต้องการจะเขียนฎีกาที่อ่านเข้าใจง่ายและมีความสมบูรณ์พร้อมในทุกด้าน

๒. พระลัคนาโรตปกาลินี^{๔๕} (ลัคนัตปกาลินี) เป็นฎีกาพระวินัยปิฎก

๓. พระลักษณะภาณิธรรม หรือลักษณะภาณิธรรม เป็นชื่ออีกชื่อหนึ่งของคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาซึ่งเป็นอนุฎีกาที่พระสุมังคลาจารย์เป็นผู้แต่ง กล่าวถึงเนื้อหาเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นเนื้อหาหลักของอภิธรรม^{๔๖}

๓.๑.๓.๔ ปกรณ์วิเสส

เป็นคัมภีร์หรือหนังสือที่พิเศษ หรือแตกต่างไปจากคัมภีร์ทั้งหลายที่มีอยู่เดิม ที่ไม่ได้แต่งอธิบายธรรมะตามคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงความคิดเห็นอันเป็นภูมิรู้หรือภูมิธรรมของท่าน มุ่งอธิบายหัวข้อธรรมหรือแก้ความรู้อันต่าง ๆ ตลอดจนประวัติและตำนาน โดยศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ต่างๆ ตามเนื้อหาที่กำหนด^{๔๗} ไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงปกรณ์วิเสสต่าง ๆ ดังนี้

๑. พระมิลินทปัญหา มิลินทปัญหาเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่สำคัญมากที่สุดชิ้นหนึ่ง วินเทอร์นิทซ์ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้จัดมิลินทปัญหาไว้ในลำดับแรกสุดของวรรณคดีบาลีประเภทอรรถกถา (Non-Canonical Pāli-Literature) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ มิลินทปัญหาเป็นวรรณคดีประเภทอรรถกถาชิ้นแรกสุดซึ่งประพันธ์ขึ้นในราวต้นคริสต์ศักราชที่ ๑ และเป็นคัมภีร์เดียวที่ไม่ได้ประพันธ์ในศรีลังกา แต่ประพันธ์ในอินเดียตะวันตกเฉียงเหนือ ปราชญ์ต่างเห็นว่ามิลินทปัญหา

^{๔๔} อ้างแล้ว.

^{๔๕} นิยะดา เหล่าสุนทร, ไตรภูมิพระร่วงการศึกษาที่มา, หน้า ๑๘๐.

^{๔๖} ในตอนท้ายไตรภูมิพระร่วงเรียกว่าพระลัคนาโรตปกาลินี.

^{๔๗} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วรรณคดีบาลี, หน้า ๑๐๑.

นั้นได้เค้าโครงเรื่องมาจากเรื่องจริงในประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์เชื้อสายกรีกนามว่าเมนันโดร (Menandros) ซึ่งน่าจะครองราชย์อยู่ในอินเดียช่วงประมาณ ๑๐๐ ปีก่อนคริสตกาล^{๔๘}

มิลินทปัญหานี้เดิมที่ประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤตซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และต้นฉบับภาษาสันสกฤตนั้นได้สูญหายไปแล้ว คงเหลือแต่ฉบับภาษาบาลีที่พบในประเทศศรีลังกา เท่านั้นซึ่งกล่าวกันว่า ท่านพระติปิฎกจุฬายีเป็นผู้ประพันธ์^{๔๙} คัมภีร์มิลินทปัญหาได้รับการยกย่องจากปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาหลายท่าน อาทิ พระพุทธโฆษาจารย์พระอรธกถาจารย์ ผู้มีชื่อเสียงที่สุดท่านหนึ่งในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ท่านยกย่องมิลินทปัญหาว่าเป็นคัมภีร์ชั้นสูงซึ่งอาจเทียบชั้นได้กับ คัมภีร์พระไตรปิฎก และท่านยังใช้คัมภีร์มิลินทปัญหาเป็นหลักวินิจฉัยหนังสือ อรรถกถาของท่านด้วย อีกท่านหนึ่ง คือศาสตราจารย์ริส เดวิดส์ (Rhys Davids) ผู้แปล มิลินทปัญหาเป็นภาษาอังกฤษ ท่านยกย่องว่ามิลินทปัญหาเป็นหนังสือที่แต่งดีนับเป็นสุดยอดคัมภีร์หนึ่งของพระพุทธศาสนาและคัมภีร์ที่แต่งได้ใกล้เคียงกับมิลินทปัญหานี้ก็มีเพียงคัมภีร์ วิสุทธีมรรคของท่านพระพุทธโฆษาจารย์^{๕๐}

ปัจจุบันคัมภีร์มิลินทปัญหาคงมีต้นฉบับภาษาบาลีอยู่ในประเทศศรีลังกา พม่าและไทย ได้มีการแปลถ่ายทอดไปในหลายๆ ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่น แปลเป็นภาษาอังกฤษ จีน รวมทั้งภาษาไทย ผลงานที่แปลเป็นภาษาไทยนั้นมี ๔ ฉบับ คือ ฉบับแปลครั้งกรุงศรีอยุธยา ฉบับแปลในรัชกาลที่ ๓ ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย^{๕๑} และฉบับที่แปลโดย ปู่ แสงฉาย

มิลินทปัญหาเป็นเรื่องราวการสนทนาธรรมระหว่างพระนาคเสนเถระผู้มีชื่อเสียงกับพระเจ้ามิลินท์หรือพระเจ้าเมนันเดอร์กษัตริย์แห่งกรีก เนื้อหามิลินทปัญหาแบ่งเป็น ๖ ส่วน คือ

๑. บุพพโยค ว่าด้วยบุพพกรรมและประวัติของพระนาคเสนและพระเจ้า มิลินท์
๒. มิลินทปัญหาว่าด้วยปัญหาเงื่อนเดียว
๓. เมณฑกปัญหาว่าด้วยปัญหาสองเงื่อน
๔. อนุमानปัญหาว่าด้วยเรื่องที่อยู่โดยอนุमान
๕. ลักษณะปัญหาว่าด้วยลักษณะแห่งธรรมต่างๆ

^{๔๘} Maurice Winternitz, *History of Indian Literature*, Vol. II, 3rd ed, (Delhi: Munhram Manoharlal, 1991), 174-175.

^{๔๙} มหาเถรสมาคม, *มิลินทปัญหา*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๙.

^{๕๐} Maurice Winternitz, *History of Indian Literature*, pp. 176.

^{๕๑} ปู่ แสงฉาย, ผู้แปล, *มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถาฎีกา*, (กรุงเทพมหานคร: ส. ธรรมภักดี, ๒๕๒๘), คำนำ.

๖. อุปมาอุปไมยปัญหาว่าด้วยเรื่องที่จะพึงทราบด้วยอุปมา

๒. พระชินาลังการ หรือคัมภีร์ชินาลังการ พระพุทธรักขิตเป็นผู้ประพันธ์ขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๗๐๐ เป็นงานประพันธ์ประเภทร้อยกรอง จำนวน ๒๗๑ บท แต่งด้วยฉันท ๑๒ ประเภท เนื้อหาของพระชินาลังการ กล่าวถึงพุทธประวัติ เริ่มตั้งแต่การประสูติ ตรัสรู้ จนถึงปรินิพพาน นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ตั้งข้อสังเกตว่าคัมภีร์ชินาลังการที่ระบุไว้ในบานแผนกของไตรภูมิพระร่วง น่าจะเป็นคัมภีร์ชินาลังการฎีกามากกว่าเพราะมีเนื้อหาตรงกับไตรภูมิพระร่วงมากกว่าคัมภีร์ชินาลังการ^{๕๒}

๓. พระสารสังคหะ หรือ พระสารัตถสังคหะ พบว่าคัมภีร์สารัตถสังคหะมีอยู่ด้วยกัน 2 สำนวน สำนวนแรกเป็นของพระภิกษุชาวลังกาที่มีชื่อว่า พระสิทธิธตตะ ผู้ซึ่งอยู่ในสมัยของพระเจ้าภูเวกพาหุ ครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๑๘๒๐ – ๑๘๓๑ สำนวนที่ ๒ เป็นของพระภิกษุชาวล้านนา ที่มีชื่อว่าพระนนทาทจารย์ เนื้อหาและการลำดับเนื้อหาความในทั้ง ๒ คัมภีร์นั้นตรงกัน สุภาพรรณ ฦ บางช่วง ยังได้สันนิษฐานว่า พระนนทเถระหรือพระนนทาทจารย์ ได้แต่งคัมภีร์สารสังคหะในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. ๑๘๔๒ – ๑๘๕๑ ปี พ.ศ. ๑๘๕๘ นั้นเป็นปีที่มหาเถรเจ้าชื่อนันทเถระเดินทางไปเผยแผ่ศาสนาในเมืองจีน ตามที่ปรากฏหลักฐานในตำนานเมืองเชียงใหม่ และนันทเถระนี้น่าจะเป็นผู้เดียวกับพระนนทาทจารย์

ดังนั้นพระนนทาทจารย์รูปนี้น่าจะเรียบเรียงแต่งคัมภีร์นี้ให้เสร็จสิ้นก่อนไปยังเมืองจีน ในปี พ.ศ. ๑๘๕๘ คัมภีร์สารัตถสังคหะสำนวนของพระสิทธิธตตะแห่งลังกาแต่งระหว่างปีพุทธศักราช ๑๘๒๐ – ๑๘๓๑ ในช่วงเวลาดังกล่าวดูจะสิ้นเกินไปที่จะมีการเผยแพร่มคัมภีร์นี้จากลังกามา ล้านนา และมายังสุโขทัยอีกทอดหนึ่ง ดังนั้นคัมภีร์สารัตถสังคหะที่ปรากฏในบานแผนกของไตรภูมิพระร่วง อาจจะเป็นคัมภีร์สารัตถสังคหะสำนวนของลังกาก็เป็นไปได้^{๕๓}

๔. พระอนาคตวงศ์ เป็นผลงานของพระกัสสปเถระชาวอินเดียใต้ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๑๗๐๓ – ๑๗๗๓ คัมภีร์อนาคตวงศ์แต่งเป็นคาถาร้อยกรอง ๑๔๒ คาถา ผู้แต่งยกเนื้อความให้เป็นพระพุทธดำรัส เล่าเรื่องของพระศรีอริยเมตไตรย ผู้จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าภายหลังพระศาสนาในกาลของพระองค์แล้ว^{๕๔}

๕. พระโลกปัญญาตติ เป็นผลงานของพระสังฆธรรมโฆษเถระ คัมภีร์โลกปัญญาตติภาษาบาลีที่รู้จักกันในเวลานี้ มิใช่ผลงานเรียบเรียงแต่เป็นผลงานแปลจากต้นฉบับเรื่องแรกซึ่งเป็นภาษา

^{๕๒} นิยะดา เหล่าสุนทร, ไตรภูมิพระร่วงการศึกษาที่มา, หน้า ๑๑๕.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

^{๕๔} อ้างแล้ว.

สันสกฤต นอกจากจะมีผู้แปลเป็นภาษาบาลีแล้ว ใน พ.ศ. ๑๑๐๑ พระภิกษุจีนชื่อปรมารณะยังได้แปลเป็นภาษาจีนจากต้นฉบับเดิม ชื่อว่า โลกปราชญาปติ ฉบับภาษาจีน และโลกบัญญัติภาษาบาลี พบว่ามีเนื้อหาตรงกัน ส่วนต้นฉบับภาษาสันสกฤตได้สูญหายไป เนื่องจากไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับคัมภีร์โลกบัญญัติในลังกา จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผลงานแปลของชาวพม่าซึ่งแปลในสมัยพระเจ้าอนुरुทมหมหาราช ผู้รวบรวมอาณาจักรพุกามและครองราชย์สมบัติประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๖ เหตุผลที่นำมาสู่ข้อสันนิษฐานก็คือ ก่อนสมัยพระเจ้าอนुरुทมหมหาราช พม่ายังไม่รวมกันเป็นปึกแผ่น พระพุทธศาสนายังไม่เจริญรุ่งเรือง ยังไม่มีการศึกษาภาษาบาลีอย่างจริงจัง อีกประการหนึ่งในเนื้อหาของคัมภีร์ได้กล่าวถึงเรื่องพระเจ้าอโศกมหาราช และการบำรุงพระพุทธศาสนาในสมัยของพระองค์ เรื่องดังกล่าวนี้ไม่มีในฉบับภาษาจีน ในสมัยของพระเจ้า อนुरुทมหมหาราช นอกจากพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแล้วยังปรากฏความนิยมเรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพิเศษด้วย จึงน่าจะเป็นสมัยที่จะมีการแปลโลกปราชญาปติภาษาจีน เป็นโลกบัญญัติภาษาบาลี^{๕๕}

๖. พระอรุณวดี ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง สันนิษฐานว่าแต่งในลังกา ไทย พม่า แห่งใดแห่งหนึ่ง น่าจะแต่งประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗ เนื้อเรื่องกล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติจนถึงเสด็จประทับที่เมืองอรุณวดี การเสด็จพรหมโลกของพระพุทธเจ้ากับพระอภิภู และลักษณะของจักรวาล โดยกล่าวว่าจักรวาลประกอบด้วยทวีปทั้งสี่ คือ ชมพูทวีป อุตตรกुरुทวีป ปุพพิเทหทวีป และอมรโคยานทวีป พรรณนาถึงขนาด รูปร่างและส่วนประกอบอื่นๆ เช่น ต้นไม้ ภูเขา ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดวงดาวต่างๆ จักรวาลเช่นนี้หนึ่งพันจักรวาล เรียกว่า จุลนิกาโลกธาตุ หนึ่งหมื่นจักรวาล เรียกว่า มัชฌิมโลกธาตุ แสนโกฏิจักรวาล เรียกว่า ติสหัสสมหาสหัสสีโลกธาตุ พระสาวกแสดงฤทธิ์ได้เพียงแต่ในจุลนิกาโลกธาตุเท่านั้น ส่วนมัชฌิมโลกธาตุและติสหัสสมหาสหัสสีโลกธาตุพันวิสัยของพระสาวก แต่อยู่ในวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น เพราะว่า พระสาวกกับพระพุทธเจ้านั้นจะเปรียบเทียบกันไม่ได้^{๕๖}

๗. คัมภีร์โลกุปตติ พระสิริสมันตภัททบัณฑิต พระเถระชาวพม่าแห่งอาณาจักรพุกาม เป็นผู้ประพันธ์ในรัชสมัยของพระเจ้านรปตีสิริธู ประมาณ พ.ศ. ๑๗๑๖ – ๑๗๒๓ จำนวน ๙๓๑ คัมภีร์พระสิริสมันตภัททบัณฑิต แต่งเรื่องนี้เพื่อสืบต่อและรวบรวมแนวคิดเรื่องโลกศาสตร์ในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษมาจัดเรียงลำดับใหม่ถึงแม้ว่าจะมีปกรณ์พิเศษเรื่องโลกศาสตร์ซึ่งเชื่อว่าแต่งก่อนหน้าโลกุปตติถึง ๔ เรื่อง คือ โลกบัญญัติ

^{๕๕} อ้างแล้ว.

^{๕๖} กวี แสงมณี, “อรุณวดีสูตร: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๖.

ฉคตที่ปนี มหากัปปโลกัสนฐานบัญญัติ และอรุณวตีสสูตร แต่คัมภีร์ทั้ง ๔ ยังมีการจัดลำดับเนื้อเรื่อง โลกศาสตร์ยังไม่ชัดเจน แม้แต่ในพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ก็กล่าวถึงอย่างกระจัดกระจายตาม เรื่องต่างๆ ผู้แต่งเรื่องโลกุปปัตติจึงน่าจะแต่งเรื่องนี้ขึ้นเพื่อรวบรวมแนวคิดเรื่องโลกศาสตร์ให้เป็น ระบบชัดเจนขึ้น^{๕๗} โลก ซึ่งเนื้อหาในส่วนนี้โลกุปปัตติอยู่ตอนต้นและตอนกลางของเรื่อง ไตรภูมิพระ รวงมีเนื้อหาส่วนนี้อยู่ในกัณฑ์ที่ ๙ และ ๑๐^{๕๘}

๘. **พระมหากัลป์** หรือ มหากัปปโลกัสนฐานบัญญัติ ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่ง แต่มีหลักฐานว่าน่าจะแต่งก่อน พ.ศ. ๑๘๘๘ มีเนื้อหากล่าวถึงความพินาศของโลก การกำเนิดโลก และลักษณะของโลก ลักษณะเนื้อหาน่าจะรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎกมาจัดเรียงลำดับ มิใช่เป็น ผลงานแต่งเองโดยตลอดเรื่อง^{๕๙}

๙. **พระโพธิวงค์** ในคัมภีร์ชินาลังการ ได้กล่าวถึงคัมภีร์พระโพธิวงค์ไว้ว่า พระ พุทธทัตตะเถระเป็นผู้ประพันธ์ ท่านได้ประพันธ์คัมภีร์ ๓ คัมภีร์ คือ ชินาลังการ ทันทธาตุงค์ และโพธิ วงค์ ขณะพำนักอยู่ในประเทศลังกา อย่างไรก็ตามโพธิวงค์ที่พบต้นฉบับปัจจุบันประพันธ์โดยพระอุป ติสสเถระ ด้วยพบว่าในคาลงท้ายของคัมภีร์โพธิวงค์มิได้กล่าวถึงผู้แต่ง โพธิวงค์ แต่ในคัมภีร์โพธิวงค์ ฉบับพม่า ซึ่งปริวรรตจากอักษรสิงหล มีคำนำภาษาบาลีของผู้ชำระ คือ พระชินนทะวัตตองปก กังหวัดมองลำไย กล่าวตามคำนำฉบับสิงหลว่า ท่านผู้แต่งคัมภีร์ พระโพธิวงค์ คือ พระอุปติสสเถระ แต่งตามคำอาราธนาของพระทาสฐานาคเถระ^{๖๐}

^{๕๗} สมพงษ์ ปรีชาจินดาภูมิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโลกุปปัตติ”, หน้า ๔๔.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

^{๕๙} นิยะดา เหล่าสุนทร, **ไตรภูมิพระร่วง**, หน้า ๑๓๑.

^{๖๐} พระคันธสาราภิงค์, ผู้แปล, **อภิธัมมวาทาร**, ((กรุงเทพมหานคร: หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๔.

๑๐. พระสารีริกปิณฉัย^{๖๑} เป็นชื่อคัมภีร์ปกรณ์วิเสส^{๖๒}

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ซึ่งยังไม่สามารถค้นหาประวัติที่มาได้ มีดังนี้ คือ พระธรรม-
มหากถา พระอนุภิกขาหิงธรรม พระอนุปติกา และพระธรรมหทยะ

ไตรภูมิพระร่วงนอกจากจะระบุถึงคัมภีร์ต่างๆ อันเป็นแหล่งที่มาของข้อมูลที่ใช้ พระ
ราชนิพนธ์แล้ว ยังระบุถึงพระสังฆเจ้าทั้งหลายซึ่งพญาภิไทยได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมอันเป็นแหล่ง
ความรู้ของพระองค์ไว้อีกด้วย ดังความว่า “พระธรรมทั้งหลายนี้เจ้าพระญาภิไทยอันเป็นกษัตริย์พงศ์
ดังฤแลมาอาจผูกพระคัมภีร์ไตรภูมิภิกขาหิงได้สำรับ เพราะเหตุท่านนั้นทรงพระปิฎกไตรธรรม ธิได้ฟังได้
เรียนแต่สำนักพระสังฆเจ้าทั้งหลาย คือว่า(พระ)มหาเถรมุณีพงศ์เป็นอาทิครู มเรียนแต่พระอนิมทัสสี
แล พระมหาเถรธรรมपालเจ้าบ้าง พระมหาเถรสิทธิตถะเจ้าบ้าง พระมหาเถรปัญหานันธส เรียนแต่ราช
บัณฑิตผู้หนึ่ง ชื่ออุปเสนราชบัณฑิต ผู้หนึ่งชื่ออทรายราชบัณฑิต เรียนแต่ไกลด้วยวารพิสัย แต่พระ
มหาเถรพุทธโฆษาจารย์ในเมืองหริภุญชัย”^{๖๓}

การระบุชื่อคัมภีร์จำนวนมากและกล่าวอ้างถึงพระเถระต่างๆ ซึ่งพระองค์ได้ศึกษา
เล่าเรียนเพื่อบอกถึงแหล่งที่มาของข้อมูลที่พระองค์ทรงศึกษาค้นคว้าและรวบรวมมาพระราชนิพนธ์
เป็นไตรภูมิพระร่วงนั้น เป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความเชื่อถือต่อข้อมูลที่ปรากฏ
ในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์สำคัญในการพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงขึ้นเพื่อมุ่ง
เผยแพร่ธรรมะให้เจริญรุ่งเรืองในหมู่ประชาชน โดยระบุว่าอานิสงค์แห่งการฟังไตรภูมิพระร่วงนี้จะได้
พบพระศรีอารยเมตไตรและได้ไปสู่นิพพาน^{๖๔} การศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลอย่างกว้างขวาง จน
กล่าวกันว่าไตรภูมิพระร่วงเป็นวิทยานิพนธ์เล่มแรกของไทยนั้น นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประชาชน
เชื่อถือและศรัทธาต่อข้อมูลและเรื่องราวที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง อันจะนำมาซึ่งจุดประสงค์ที่ลึกซึ้ง
ยิ่งกว่าก็คือการใช้วรรณกรรมเล่มนี้เพื่อเป็นวรรณกรรมคำสอน ปลุกฝังความเชื่อถือศรัทธาเรื่องการ
ทำบุญและบาปให้กับประชาชน อันจะทำให้ประชาชนตั้งอยู่ในศีลธรรม ไตรภูมิพระร่วงจึงนับเป็น
เครื่องมือในการปกครองให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขไม่เบียดเบียนกัน ด้วยเหตุว่าเนื้อหาใน
ไตรภูมิพระร่วงเป็นการสร้างโลกทัศน์ ความเชื่อถือศรัทธา เป็นการควบคุมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของ
ประชาชนให้เกรงกลัวต่อการทำบาปด้วยการสร้างความคิดและความเชื่อให้เกิดขึ้นในความคิดจิตใจ
ของประชาชนเอง

^{๖๑} ตอนท้ายเรื่องไตรภูมิพระร่วงเรียก พระสารีริกปิณฉัย.

^{๖๒} สาวิตรี แสนสว่าง, “การศึกษาวิเคราะห์คำภาษาตระกูลไทในไตรภูมิภิกขา”, หน้า ๑๗.

^{๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภิกขา, หน้า ๕.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาซึ่งได้รับคติเรื่องไตรภูมิมาจากพุทธศาสนาเถรวาท นับเป็นวรรณกรรมไทยเรื่องสำคัญที่มีเนื้อหาอธิบายเกี่ยวกับเรื่องจักรวาลวิทยาไว้อย่างชัดเจน ไตรภูมิพระร่วงได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับโลกและจักรวาลอันเป็นพื้นฐานความรู้แก่ผู้คนในยุคนั้น เพื่อเสนอแนวความคิดเรื่องไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยมุ่งสอนให้คนไม่ ยึดมั่นในสรรพสิ่ง เพราะทุกสิ่งย่อมเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติ อันเป็นแนวคิดที่มุ่งเสนอให้หลุดพ้นจากไตรภูมิ ไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือการนิพพาน เพื่อสอนให้คนไม่ยึดติดในสิ่งทั้งปวงซึ่งจะก่อให้เกิดกิเลสตัณหาอันจะนำมาซึ่งการกระทำซึ่งนำไปสู่ความทุกข์ยากทั้งในขณะดำรงชีวิตและเมื่อเสียชีวิตไปแล้ว หรือหากทำบุญกุศลก็ยังมีไข่ความสุขที่จีรังยั่งยืน ท้ายสุดเมื่อหมดผลบุญก็ยังคงเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสารต่อไป สิ่งเดียวที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นก็คือ นิพพาน ซึ่งเป็นการดับทุกข์ที่แท้จริง เนื้อหาของไตรภูมิพระร่วง จึงมีคุณค่าทั้งในการอธิบายความรู้ทั้งในเชิงอภิปรัชญาแก่ผู้คนในสังคมขณะนั้น และยังเป็นคำสอนเรื่องการประพฤติปฏิบัติตนแก่คนในสังคมอันจะนำมาซึ่งความสงบสุขของสังคมด้วยอีกประการหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นการเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แพร่หลายด้วย

๓.๒ แนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนา แต่งเป็นร้อยแก้ว พญาสิทธิทรงระบุดีไว้ว่า ทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงขึ้นเพื่อจะเทศนาโปรดพระราชมารดาและเผยแผ่พระธรรม คำสอนให้ปรากฏและเจริญรุ่งเรือง ดังข้อความว่า “ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรม และจะใคร่เทศนาแก่พระมาดาท่าน อนึ่งจะใคร่จำเริญพระธรรมโสด”^{๖๔} ไตรภูมิพระร่วงมีเนื้อหาแสดงให้เห็นถึง การเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิทั้ง ๓ ของสิ่งมีชีวิตต่างๆ อันเกิดจากกรรมที่ได้กระทำไว้ขณะมีชีวิต ภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ สรรพสิ่งที่อุบัติขึ้น จะดำรงอยู่ และเสื่อมสลายไปตามกฎไตรลักษณ์ การกระทำความดีตั้งอยู่ในศีลธรรมจะทำให้ได้ไปเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้น หากกระทำชั่วไม่อยู่ในศีลธรรมก็จะทำให้ต้องไปเกิดในภพภูมิที่ต่ำ และเมื่อใดก็ตามที่บำเพ็ญอานภาวนาจนดับกิเลสได้หมดสิ้น ก็จะเข้าสู่นิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของหลักธรรมในศาสนาพุทธนิกายเถรวาท เนื้อหาของไตรภูมิพระร่วง แบ่งเป็น ๑๑ กัณฑ์ ดังนี้

ไตรภูมิพระร่วงว่าด้วยภูมิ ๓ จัดเนื้อหาออกเป็นตอนๆ กามภูมิหรือกามาวจรภูมิ หมายถึงระดับจิตใจที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ได้แก่ ระดับจิตใจของสัตว์ในกามภพทั้ง ๑๑ ชั้น เรียกว่า กัณฑ์ ดังนี้

^{๖๔} อ่างแล้ว.

๓.๒.๑ กามภูมิ

คือ โลกของผู้ที่ยังติดอยู่ในกามกิเลส แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ สุกตภูมิ และอบายภูมิ

๑. สุกตภูมิ ได้แก่

๑.๑ มนุสสภูมิ (โลกมนุษย์)

๑.๒ สวรรคภูมิ (ฉกามาพจรภูมิ)

๑.๑.๑ จาตุมหาราชิกา

๑.๑.๒ ดาวดึงส์

๑.๑.๓ ยามา

๑.๑.๔ ดุสิต

๑.๑.๕ นิมมานรดี

๑.๑.๖ ปรนิมมิตวสวัตดี

๑.๒ อบายภูมิ ได้แก่

๑.๒.๑ นรกภูมิ (มี ๘ ชุม)

นรกแบ่งเป็นชุม ๆ ตามอำนาจของกรรมที่เหล่าสัตว์โลกได้กระทำไว้บันดาลให้เกิดขึ้น นรกขยายตัวออกไปไม่สิ้นตามจำนวนของสัตว์นรก นรกแบ่งออกตามอำนาจของกรรม มี ๘ ชุม แต่ละชุมจะมีนรกบริวาร/นรกบ่าว หรืออุสสทนรก ด้านละ ๔ ชุม รวม ๑๖ ชุม และมีนรกเล็ก เรียกว่า ยมโลก อยู่ภายนอกด้านละ ๑๐ ชุม สำหรับโลกันตนรกอยู่นอกกำแพงจักรวาล

(๑) อุสสทนรก ๑๒๘ ชุม

(๒) ยมโลก ๓๒๐ ชุม

(๓) โลกันตนรก ๑ ชุม

ชุมที่ ๑ สัญชีพนรก (ขุมนรกไม่มีวันตาย) ลักษณะ พื้นเหล็กหนาถูกเผาไฟจนลุกโชน มีขอบทั้ง ๔ ด้าน มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล ระหว่างไฟจะมีสรรพวุธต่าง ๆ เช่น หอก ดาบ ฆ้อน ถูกเผาไฟจนลุกแดงและคมจัด สัตว์นรกวิ่งพล่าน เทำเหยียบไฟ ร่างกายถูกเผา สรรพวุธฟันแทง สับ ทับ สัตว์นรกเจ็บปวดทรมาน ร้องครวญครางตื่นเร่า ๆ ร่างกายสัตว์นรกฉีกขาด แล้วมาต่อกันใหม่ โดยทันที ทรมานต่อไป ไม่มีวันตาย อายุขัย ๕๐๐ ปี ๑ วัน = ๙ ล้านปีมนุษย์ ความผิดบาป คือ เป็นโจรปล้นทำลายทรัพย์สิน ผู้มีอำนาจข่มเหงผู้ต่ำต้อยกว่า

ชุมที่ ๒ กาฬสตุตตะนรก (ขุมนรกบรรทัดดำ) ลักษณะ มีกำแพงและพื้นเหล็กถูกเผาไฟลุกโชน นายนิรยบาลจะจับเอาสัตว์นรกนอนลง ใช้เส้นบรรทัดที่ทำด้วยสายเหล็กแดงถูกเป็นไฟ มาติด

ร่างกายของสัตว์นรก ตามยาวบ้าง ตามขวางบ้าง แล้วนำเลื่อยบ้าง ขวานบ้าง มีดโต้บ้าง มาสับ ฟัน เลื่อยตามรอยที่ติดไว้ ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส อายุขัย ๑,๐๐๐ ปี ๑ วัน = ๓๖ ล้านปีมนุษย์ ความผิดบาปคือ ข่านักบวช ภิกษุ สามเณร ผู้ทุศีล อลัชชี

ขุมที่ ๓ สังฆานร (ขุมนรภูเขายี่กาย) ลักษณะ มีกำแพงและพื้นเหล็กถูกเผาไฟ ลูกโซน มีภูเขาเหล็กเป็นไฟ ๒ ลูก กลิ้งไปมาเข้าหากันบดขยี้ร่างสัตว์นรกจนแหลกเหลว แล้วฟื้นขึ้นมาใหม่ รับทุกข์ทรมานต่อไป สัตว์นรกตนใดวิงหนี ก็จะถูกนายนิรยบาลตีบ้าง แทะบ้าง ฟันบ้าง ตลอดเวลา อายุขัย ๒,๐๐๐ ปี ๑ วัน = ๑๔๕ ล้านปีมนุษย์ความผิดบาปคือ เป็นพรานนก พรานเนื้อ หรือพวกที่ชอบทรมาน เบียดเบียนสัตว์ที่ตนใช้ประโยชน์ เช่น วัว ควาย โดยขาดความเมตตาสงสาร

ขุมที่ ๔ โรจนะนรก (ขุมนรร้องไห้) ลักษณะ มีกำแพงเหล็ก ๔ ด้าน ไฟลูกโซน ยิ่ง ลึกยิ่งร้อน ตรงกลางขุมมีดอกบัวเหล็ก กลีบเหล็กมีไฟพุ่งออกมาตลอดเวลา สัตว์นรกถูกบังคับให้ขึ้นไป อยู่ในดอกบัว กรรมทำให้สัตว์นรกยืนขึ้นแล้วก้มตัวลงกลีบบัวจับหนีบสัตว์นรก ส่วนหัวถึงคาง ขาถึง ข้อเท้า มือถึงข้อมือ ไฟเผาอยู่ตลอดเวลา สัตว์นรกเจ็บปวดทรมานส่งเสียงร้องครวญครางดังยิ่งนัก อายุขัย ๔,๐๐๐ ปี ๑ วัน = ๕๗๖ ล้านปีมนุษย์ ความผิดบาป พวกเมาสุราอาละวาด ทำร้าย ร่างกาย พวกเผาไม้ทำลายป่า พวกกักขังสัตว์ไว้ฆ่า ชาวประมง

ขุมที่ ๕ มหาโรจนะนรก (ขุมนรร้องไห้ดังสนั่น) ลักษณะ มีดอกบัวขนาดใหญ่ ไฟ ร้อนจัดยิ่งกว่าขุมก่อน กลีบบัวคมเป็นกรดมีอยู่ทั่วไป ระหว่างช่องว่างมีแหลนหลาว ปักชูปลายแหลม ขึ้นลูกเป็นไฟ นายนิรยบาลจะบังคับไล่แทงให้ขึ้นไปบนดอกบัว สัตว์นรกทั้งหลายร้อน ดิ้นทุรนทุรายไป กระทบกลีบบัว กลีบบัวบาดตัดร่างสัตว์นรกถ่วงลงมา ถูกแหลนหลาวแทงรับไว้ เนื้อของสัตว์นรกร้อน ลูกเป็นไฟหล่นลงสู่พื้น และมีสุนัขนรกคอยกัดแทะกินจนหมดสิ้น สัตว์นรกก็นั่งก่อร่างขึ้นมาใหม่ รับ ทุกขเวทนายิ่งกว่าร้องไหยหวนดังยิ่งกว่าขุมก่อน อายุขัย ๘,๐๐๐ ปี ๑ วัน = ๒๓๐๔ ล้านปีมนุษย์ ความผิดบาป พวกลักเครื่องสักการบูชา ขโมยทรัพย์สมบัติของพ่อแม่ ครูอาจารย์ หรือภิกษุสามเณร นักบวชต่าง ๆ

ขุมที่ ๖ ตาปะนรก (ขุมนรแห่งความเร่าร้อน) ลักษณะ กำแพง ๔ ด้าน พื้นเป็น เหล็กแดงฉาน ไฟลูกโซนสว่างมาก ไร้เปลว ไฟละเอียดและร้อนจัด มีแหลนหลาวใหญ่เท่าลำตาลไฟ ลูกโซน พุ่งมาเสียบสัตว์นรกและเอาขึ้นตั้งไว้ พอไฟไหม้เนื้อหนังหล่นลงมา ก็จะถูกสุนัขนรกตัวใหญ่ เท่าช้าง เที้ยวไล่กัดแทะจนเหลือแต่กระดูก แล้วก็เกิดเป็นสัตว์นรกใหม่ ต้องทุกข์ทรมาน ร้องระงม แข็งแค้นไปหมด อายุขัย ๑,๖๐๐ ปี ๑ วันนรก = ๙,๒๓๖ ล้านปีมนุษย์ ความผิดบาป พวกเผาบ้านเผา เมือง เผาโบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ

ขุมที่ ๗ มหาตปาณะรก (ขุมนรกแห่งความเร่าร้อนยิ่ง) ลักษณะมีไฟคล้ายแสงสว่าง มีความร้อนสูงมาก พุ่งมาจากกำแพงเหล็กรอบด้านมารวมกันตรงกลาง มีภูเขาเหล็กตั้งอยู่กลางขุมนรก มีไฟพุ่งเข้าพุ่งออกจนเผาเป็นเหล็กแดงฉาน นายนิริบาลบังคับให้สัตว์นรกพายปีนขึ้นไปบนยอดเขา พอใกล้ถึงยอดเขา สัตว์นรกทนไม่ไหว ร่วงหล่นลงมา ก็จะถูกแหลนหลาวที่ปักเอาไว้รอบข้างแทงเข้า ไฟไหม้ท่วมร่าง อายุขัย ๑/๒ กัป (กัลป์) ความผิดบาป พวกมิจฉาภิภูริบุคคล เห็นผิดเป็นชอบ ไม่รู้จักสิ่งดีมีประโยชน์ ปฏิเสธเรื่องบุญ เรื่องบาป เห็นว่าตายแล้วสูญ ทุกสิ่งทุกอย่างเที่ยง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทำแต่ทุจริตกรรม

ขุมที่ ๘ อเวจีมหานรก (ขุมนรกแห่งไฟ) ลักษณะ มีกำแพงเหล็กปิดเฉพาะตัวทั้ง ๖ ทิศ มีหลาวเหล็กแทงสัตว์นรกทะลุรูปร่าง ให้ยืนกางแขนขา โดยจากบนลงล่าง ซ้ายไปขวา หน้าไปหลัง จำนวนหลายสิบล้อม จนสัตว์นรกไม่สามารถขยับตัวได้เลยแม้แต่น้อย ถูกแผดเผาอยู่ตลอดเวลา จนกระดูกแดงฉาน จำนวนสัตว์นรกในขุมนี้ มีมากกว่าทั้ง ๗ ขุมรวมกัน อายุขัย ๑ กัป (กัลป์) ความผิดบาป พวกทำบาปหนักที่เป็นอนันตริยกรรม ได้แก่ ฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำให้พระพุทธรูป หื้อพระโลหิต ทำสังฆเภท คือ ยุยงให้สงฆ์แตกกัน พวกทำลายพระพุทธรูป ต้นศรีมหาโพธิ์ พวกติเตียนพระอริยสงฆ์

๓.๒.๒ รูปภูมิ เป็นดินแดนของพรหมที่มีรูป มี ๑๖ ชั้น (โสฬสพรหม)

๑. พรหมปารีสัชชาภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จปฐมฌานขั้นต้น
๒. พรหมบุโรหิตาภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จปฐมฌานขั้นกลาง
๓. มหาพรหมภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จปฐมฌานขั้นสูง
๔. ปริตตภาภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นต้น
๕. อัปมาณาภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นกลาง
๖. อาภัสสราภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จทุติยฌานขั้นสูง
๗. ปริตตสุภาภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จตติยฌานขั้นต้น
๘. อัปมาณสุภาภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จตติยฌานขั้นกลาง
๙. สุภิกขินาภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จตติยฌานขั้นสูง
๑๐. เวหุปปผลาภูมิ ดินแดนของผู้สำเร็จจตุตถฌาน มีผลไพบูลย์ พ้นจากการทำลายของน้ำ ลม ไฟ
๑๑. อสัณญีสัตตภาภูมิ ดินแดนของพรหมไร้นาม มีร่างกายสว่างาม
๑๒. อวิหาภูมิ ดินแดนของพระอรหันต์ชั้นอนาคามี เคยเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า
๑๓. อตปภาภูมิ ดินแดนของพรหมผู้ไม่เดือดร้อนทั้งกาย วาจา ใจ เพราะสามารถระงับนิวรณ์ได้

๑๔. สุทัตสากุมิ แดนของผู้เห็นสภาวะธรรมแจ้งชัด

๑๕. สุทัตสีกุมิ แดนของพรหมผู้เห็นธรรมแจ่มแจ้ง

๑๖. อกนิภูฏากุมิ แดนของพรหมที่มีคุณสมบัติมากพอจะนิพพานได้

๓.๒.๓. อรูปภูมิ เป็นดินแดนของพรหมที่ไม่มีรูป มีแต่จิตหรือวิญญาณ

เป็นพรหมที่อุบัติขึ้นเพราะเหตุแห่งการบำเพ็ญ อรูปฌานกุศล โดยใช้สิ่งที่เป็นอรูป คือไม่มีรูปเป็นเครื่องเพ่งอารมณ์ แล้วฌานที่บังเกิดขึ้นเรียกว่าอรูปฌาน เมื่อตายลงในขณะฌานไม่เสื่อมย่อมนับเกิดในอรูปพรหมภูมิ

พรหมในอรูปภูมิ เมื่อสิ้นอายุ อาจลงมาเกิดในสุคติภูมิ แต่จะไม่เกิดในอรูปภูมิที่ต่ำกว่าหรือในรูปภูมิ และจะไม่เกิดในอบายภูมิ ถ้าฌานสูงขึ้นก็จะได้ไปเกิดในอรูปภูมิชั้นที่สูงกว่า ตามลำดับความสูงต่ำของอำนาจฌาน ดังนี้

๑. อากาสนัญญายตนภูมิ ผู้ที่จะมาเกิดในภูมินี้ ต้องเจริญสมถกรรมฐานจนได้ปัญจฌานมาก่อนแล้ว มาเจริญอรูปฌานที่ ๑ คืออากาสนัญญายตนฌาน กำหนดเอาอากาศที่อยู่ในปฐภาคนิमितมาเป็นอารมณ์ จนสำเร็จอรูปฌานที่ ๑ คือ อากาสนัญญายตนฌาน เมื่อสิ้นชีวิตลง ก็จะมาเกิดในอากาสนัญญายตนภูมินี้ ซึ่งมีแต่นาม ไม่มีรูป มีอายุยืน ๒๐,๐๐๐ มหากัป

๒. วิญญาณัญญายตนภูมิ พรหมผู้ซึ่งได้อรูปฌานที่ ๒ คือ วิญญาณัญญายตนฌาน กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นภูมิที่มีความสุขประณีต ละเอียดกว่าอากาสนัญญายตนภูมิ มีอายุยืน ๔๐,๐๐๐ มหากัป

๓. อากิญจัญญายตนภูมิ พรหม ผู้ซึ่งได้อรูปฌานที่ ๓ คือ อากิญจัญญายตนฌาน ด้วยการพิจารณาความไม่มีอะไร คือไม่มีทั้งอากาศและวิญญาณ ซึ่งเป็นอารมณ์ของอรูปฌานที่ ๑ และอรูปฌานที่ ๒ เป็นภูมิที่มีความสุขประณีต ละเอียดกว่าวิญญาณัญญายตนภูมิ มีอายุยืน ๖๐,๐๐๐ มหากัป

๔. เนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ พรหม ผู้ซึ่งได้อรูปฌานที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ด้วยการพิจารณาสัญญาที่เข้าไปรู้ในบัญญัติอารมณ์ว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ ซึ่งเป็นฌานที่สูงสุดเป็นภูมิที่มีความสุขประณีต ละเอียดกว่าอากิญจัญญายตนภูมิ มีอายุยืน ๘๔,๐๐๐ มหากัป

จากนั้นได้กล่าวถึงการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกในภูมิต่างๆ ซึ่งเป็นไปตามบุญและบาปที่ได้กระทำเอาไว้ เช่น สัตว์ในอบายภูมิอาจจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ฉกามพรได้ แต่จะไม่มีโอกาสได้ไปเกิดในพรหมโลกเลยมนุษย์มีโอกาสจะได้ไปเกิดในภูมิต่างๆ ยกเว้น พรหมโลก ๕ ชั้น ที่เรียกว่า ปัญจสุทธาวาส

เทวดาในฉกามาพจรก็อาจจะได้ไปเกิดในภูมิต่างๆ ได้ แต่ถ้ายังไม่ถึงมรรคผลก็ไม่มีโอกาสจะไปเกิดในพรหมโลก ๕ ชั้นเช่นเดียวกัน ส่วนมากพรหมก็อาจจะไปเกิดในสุคติภูมิแต่จะไม่ไปเกิดในอบายภูมิในเรื่องอนิจจังนี้ ไตรภูมิพระร่วงก็ได้แสดงให้เห็นอีกว่า แม้แต่โลกเรา คือ แผ่นดินภูเขา และน้ำก็ยังมีวันเสื่อมสลาย พร้อมกันนี้ก็ได้อธิบายสรุปเกี่ยวกับสภาพลักษณะของสกลจักรวาล ในความคิดของคนโบราณว่า ประกอบด้วยเขาสุเมรุเป็นศูนย์กลาง มีทวีปทั้ง ๔ อยู่ล้อมรอบ ๔ ทิศ เป็นที่อยู่ของมนุษย์ ได้แก่ บพพวิเทหทวีป ชมพูทวีป อมรโคยานทวีป และอุตตรกुरुทวีป เหนือเขาพระสุเมรุมีโพขยนตปราสาท แห่งนครไตรตรึงษ์ ใต้เขาพระสุเมรุเป็นพิภพอสูร นอกเขาพระสุเมรุมีแม่น้ำสี่พันนคร ล้อมรอบ ๗ ชั้น สลับกับภูเขา ๗ ลูก ซึ่งเรียกว่าภูเขาสัตตปริภันท์ ได้แก่ ยุคนธร อีสินธร กรวิก สุทศนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสดกัณณะ ถัดออกมาเป็นมหาสมุทรและมีแผ่นดินใหญ่อยู่ ๔ ด้านดังกล่าวแล้ว มีเขาจักรวาลเป็นกำแพงล้อมรอบมหาสมุทรภายในจักรวาลระหว่างกำแพงถึงเขา ยุคนธร จะเป็นทางโคจรของพระอาทิตย์ (เทพบุตร) พระจันทร์ (เทพบุตร) และดวงดาวทั้งหลาย (ซึ่งก็เป็นเทพบุตรอยู่วิมานเช่นกัน) ก่อให้เกิดเป็นเวลากลางวัน กลางคืน ฤดูกาลต่างๆ และข้างขึ้นข้างแรม ระหว่างแผ่นดินใหญ่ทั้ง ๔ มีแผ่นดินเล็กๆ ๔ แห่ง เรียกว่า สุวณฺณทวีป (บ้างว่า สุบัณฺณทวีป) เป็นเมืองของพระยาครุฑในแผ่นดินชมพูทวีปนั้นมีป่าหิมพานต์หรือภูเขาหิมพานต์ ซึ่งมีลักษณะพิเศษพิสดารแตกต่างไปจากป่าต่างๆ ไปเช่น มีต้นหว่าใหญ่มหึมาอยู่ต้นหนึ่ง ออกผลใหญ่ขนาดที่ว่า ถ้ายื่นมือล้วงเข้าไปในเนื้อหว่า พอสุดแขนจึงถึงเมล็ด ส่วนนกที่มากินลูกหว่าก็มีขนาดใหญ่มากบางตัวใหญ่เท่าเรือก็มี ยางลูกหว่าที่ตกลงมานั้นกลายเป็นทองสุก ชื่อว่า ทองชมพูนุท นอกจากนี้ก็มีป่าไม้สารภผลซึ่งเป็นต้นไม้ประหลาดออกลูกเป็นสตรีสาววัย ๑๖ ปี ป่าขนุนลูกใหญ่เท่าตุ่มและอุดมไปด้วยสระน้ำ แม่น้ำ ตลอดจนภูเขาจำนวนมาก เป็นต้นว่า สระฉัททันต์อันเป็นที่อาบน้ำของพญาช่างฉัททันต์และบริวาร แม่น้ำ ๕ สายที่เรียกว่า ปัญจมหานที (คงคา ยมุนา อจิรวดี มหิ และสรภู) และภูเขาไกรลาสซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองทองของพวกกิงนรีและเป็นที่พักของพระอิศวรด้วยเมื่อกล่าวบรรยายถึงลักษณะของสกลจักรวาลแล้ว ก็มีข้อความกล่าวตักเตือนเร่งเร้าคนทั้งหลายให้กระทำแต่ความดีเพื่อไปสู่นิพพาน ดังความที่ว่า “ดูกรสัปบุรุษทั้งหลาย เร่งพิจารณาเห็นซึ่งอนิจจังสังขารสุขภาพนี้ และระลึกตริกเอาใจใส่เร่งกระทำบุญให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนาเอาอาตมาไปสู่อมตยมหานครนิพพานนั้นอันปราศจากทุกข์ปราศจากโศก และปราศจากโรคภัย บมีไข บมีเจ็บ แลมิรู้เฝ้ารู้แก่ บมีรู้ตาย บมีรู้ฉิบหาย และความสบายรอดได้ จอดที่นิพพานอันสนุกสุขสานต์ยืนยงมั่นคงตรงเที่ยงแต่สถานนิพพานนี้ดีเหลือทุกเมื่อแล”

ต่อจากนั้นได้กล่าวถึงเรื่องโลกในสกลจักรวาลถึงแก่ความประลัย (ยกเว้น พรหมโลกบางชั้นที่อยู่สูงๆ ขึ้นไป) คือต้องสูญสิ้นหรือฉิบหายไปด้วยไฟ น้ำและลม ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากผู้คนที่ทั้งหลายกระทำบาปกันมาก จึงเกิดวิปริตต่างๆ ทั้งทั้งจักรวาล เช่น ฝนฟ้าไม่ตก พืชพันธุ์แห้งตาย สัตว์น้ำตายเกลี่ยยกลาด พระอาทิตย์ค่อยๆ เพิ่มจำนวนมากขึ้นทีละดวงๆ จนกระทั่งมีถึง ๗ ดวง เผาผลาญน้ำในที่

ต่างๆ ให้แห้งเหือด ปลาใหญ่ ๗ ตัวในแม่น้ำสีทันดรถูกความร้อนจากดวงอาทิตย์ถูกแผดเผากระทั่งเกิดเป็นน้ำมันไหลออกมาใหม่เขาอัสสกรรณ และไฟไหม้ลูกกลมไปทุกแห่งทุกแดน ไม่ว่าจะเป็นอบายภูมิ สุกตุมิ หรือพรหมโลกชั้นที่ ๓ ระยะเวลาที่ไฟใหม่นั้นนานได้อสงไขย ๑ (อสงไขย แปลว่า เหลือที่จะนับได้) เมื่อไฟไหม้โลกนั้นพวกเทวดาและพรหมทั้งหลายต่างพากันหนีขึ้นไปอยู่บนพรหมโลกชั้นที่ไฟไหม้ไปไม่ถึง เมื่อไฟดับแล้วก็มีฝนตกใหญ่เกิดน้ำท่วมแผ่นดินทุกหนทุกแห่ง ท่วมไปแม้กระทั่งสวรรค์ และพรหมโลกชั้นที่ ๖ เป็นเวลานานได้อสงไขย ๑ จากนั้นก็เกิดลมพายุพัดพาน้ำไปทำให้แผ่นดินค่อยๆ แห้งจนกระทั่งบังเกิดเป็นภูมิต่างๆดังเก่า ส่วนพวกเทวดาและพรหมทั้งหลายที่มีชีวิตรอดก็ลงมาอยู่ตามชั้นภูมิต่างๆ ดังเดิม สัตว์โลกต่างๆ ก็เกิดขึ้นมีเหมือนเดิม เกิดมีพระอาทิตย์(พระสุริยเทพบุตร) พระจันทร์ (จันทรเทพบุตร) และดวงดาวต่างๆ ระยะเวลาที่เกิดโลกใหม่นี้ นับได้ อสงไขย ๑ ในที่สุด

ไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึง พระนิพพาน การกระทำตนให้เข้าถึงพระนิพพานอันเป็นอุดมคติยอดปรารถนาของชาวพุทธไว้ว่า “อันว่าฝูงคนทั้งหลายในโลกนี้มีแต่เพียงบมิแท้แลแปรปรวนไปมา ดังกล่าวมานี้แลปางเป็นดีแล้วเป็นร้าย เป็นร้ายแล้วเป็นดี บ่หอนเที่ยงสักคาบเดียว อันว่าคนในโลกนี้มีแต่เพียงเลย คนมีปัญหาควรเอาการตั้งนี้ใส่ใจแล้วพึงถึงอนิจจังสังขาร แลเร่งกระทำบุญแลธรรมจนทำให้พ้นจากสงสารอันบมิเที่ยงแล ให้พ้นพลันถึงสมบัติคือ มหานครนิพพานอันหมั่นอันบมิไหวบมิรู้ฉิบหาย บมิรู้ตาย บมิรู้จากที่กลางที่ยิ่งกว่าสมบัติทั้งหลายอันมีในไตรโลกนี้แล”^{๖๖} ดังนั้นในไตรภูมิพระร่วงได้นำเสนอ ความหมายของนิพพาน มีกล่าวไว้ว่า นิพพานมี ๓ จำพวก คือ

- ๑) อุปาธิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ การสำเร็จจอร์หัตตผลหลุดพ้นจากกิเลส
- ๒) อนุปาธิเสสนิพพานธาตุ ได้แก่ การเสด็จดับขันธเข้าสู่พระนิพพาน
- ๓) ธาตุนิพพาน ได้แก่ การที่พระธาตุทั้งหลายจะมาประชุมกันใต้ต้นพระมหาโพธิ์และจะเกิดเป็นองค์พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาธรรมโปรดเทวดา และมนุษย์ทั้งหลายแล้วจึงเสด็จเข้าสู่พระนิพพานพร้อมบอกวันเดือนปีที่ชัดเจนลงไปว่า “เมื่อพระธาตุทั้งหลายทั้งหมดมาประชุมกันภายใต้ต้นมหาโพธิ์และจะเกิดเป็นพระพุทธเจ้าคืบแล้ว..”^{๖๗} กล่าวโดยสรุป อุปาธิเสสนิพพานหมายถึง กิเลสปรินิพพาน อนุปาธิเสสนิพพาน หมายถึง ชันธปรินิพพาน^{๖๘} ส่วนธาตุปรินิพพาน มีกล่าวไว้ในปฐมสมโพธิกถา^{๖๙}

^{๖๖} พญาลีไทย, ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๓๑๑.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๑.

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๖.

^{๖๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๗๗ - ๒๗๘.

หนทางที่จะไปสู่พระนิพพานนั้น กล่าวไว้ว่า มี ๘ ประการ คือ มรรคมีองค์ ๘^{๗๐} ซึ่งเป็นเหตุให้บรรลุนิพพานได้ คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นหนทางบำบัดกิเลสต่างๆ ทั้งสิ้นนอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงฉนวนสมบัติต่างๆ อันเป็นหนทางนำไปสู่นิพพาน เรื่องราวในตอนนี้เป็นข้ออ้างยากสำหรับปุถุชนทั่วไป ที่จะทำให้ความเข้าใจ อย่างไรก็ตามในตอนจบเรื่อง ก็ได้แสดงให้เห็นว่า บุคคลจะบรรลุนิพพานได้นั้น จะต้องสร้างสมบุญบารมีและตั้งความปรารถนาที่จะถึงซึ่งนิพพานไว้อย่างสม่ำเสมอ การปฏิบัติดังกล่าวนี้จะต้องใช้เวลายาวนานมากที่สุดที่จะนับได้จึงจะสำเร็จซึ่งพระนิพพาน

ฉะนั้นถ้าจะดูให้ถ่วงความแล้ว ไตรภูมิก็ไม่ใช่แค่ไตรภูมิ แต่เป็นเรื่องจตุภูมิ หรือภูมิ ๔ คือ ไม่ใช่แค่เรื่อง ๓ ภูมิ เท่านั้น แต่พูดถึงการที่จะพ้นไปจากภูมิ ๓ ด้วย และเมื่อพ้นไปจากภูมิ ๓ ก็เป็นภูมิที่ ๔ เป็นโลกุตตรภูมิ^{๗๑} เรื่องไตรภูมินี้ มิได้มีเฉพาะฉบับของพระยาสิทธิไทยเท่านั้น ยังมีฉบับที่แต่งในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์อีก ๒ ฉบับ ฉบับแรกพระราชอาณาและราชบัณฑิตร่วมกันแต่ง ส่วนฉบับที่ ๒ พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) เป็นผู้แต่ง^{๗๒}

๓.๓ แนวคิดเรื่องภพภูมิตามโครงสร้างเชิงจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วง

จากที่ได้ทราบประวัติความเป็นมาของไตรภูมิพระร่วง พร้อมทั้งเนื้อหาแล้ว ทำให้เราได้รับทราบถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องโลกและจักรวาลของคนในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี หากแต่ในคำปรารภในเบื้องต้นของไตรภูมิพระร่วงได้ระบุชัดเจนแล้วว่า จุดมุ่งหมายที่แต่งสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงนิพนธ์ไว้โดยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อให้มีเนื้อความพระอภิธรรม
๒. เพื่อเทศนาโปรดพระราชมารดา
๓. เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพระอภิธรรม^{๗๓}

ด้วยการมีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ทำให้พระมหาธรรมราชาลิไทยได้ทรงศึกษาพระพุทธศาสนาเล่าเรียนพระไตรปิฎกในสำนักของพระมหาเถระฝ่ายลังกาวงศ์จากกล่าว

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๐/๒๒๔.

^{๗๑} พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต), *ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๗.

^{๗๒} น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม, *วรรณคดีสุโขทัย*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า ๑๔๑ – ๑๔๓.

^{๗๓} พระครูสังวรสมาธิวัตร (ประเดิม โกมล), *บทเรียน ไตรภูมิพระร่วง*, หน้า ๒.

ได้ว่า “ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นหนังสือวรรณคดีเล่มแรกของไทย ซึ่งเป็นข้อความย่อมาจากพระอภิธรรมปิฎกอันเป็นปิฎกหนึ่งของพระไตรปิฎก”^{๗๔} ได้มีการนำเสนอกรอบแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาในส่วนที่เป็นภายใน กล่าวคือ โลกในส่วนที่เป็นสัตว์โลก และสังขารโลกซึ่งเป็นโลกคือหมู่มสัตว์ อันเป็นการนำเสนอเกี่ยวกับโลกและจักรวาลในแง่ที่แยกเป็นจิต เจตสิก รูป และนิพพาน หรือที่เรียกว่า รูป-นาม ซึ่งได้แสดงถึงหลักดังกล่าวผ่านกระบวนการการทำงานของจิตมีหน้าที่คือ กิจ และสถานที่ปฏิบัติหน้าที่คือ ฐาน ของการนำไปปฏิสนธิในภพภูมิต่างๆ เป็นสำคัญ แต่อย่างไรก็ตามแม้จะมีการอ้างอิงเกี่ยวกับเพื่อความรุ่งเรืองของพระอภิธรรม แต่เนื้อหาส่วนมากของไตรภูมิพระร่วงมาจากพระสูตรมิใช่พระอภิธรรมปิฎกและมาจากอรรถกถาพระสูตร^{๗๕} แต่อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าในไตรภูมิพระร่วง องค์นิพนธ์คือพระร่วงเจ้าได้พยายามที่จะอธิบายโลกและจักรวาลที่อยู่ในพระอภิธรรมปิฎก ที่เป็นนามธรรมล้วนให้เป็นเรื่องทำงานต่อภารกิจของประชาชนทั่วไป โดยอธิบายนามธรรมให้เห็นชัดเจนที่สุดผ่านรูปธรรม เช่น ในตอนอธิบายปฏิสนธิจิต ที่เป็นนามธรรมล้วน ก็ได้นำเสนอฝ่ายกำเนิดทั้ง ๔ และวิวัฒนาการหลังจากปฏิสนธิวิญญาณมาปฏิสนธิอยู่ในครรภ์มารดา อย่างเห็นวิวัฒนาการอย่างชัดเจนตั้งแต่ เป็น กลละ เป็นอัมพุทะ เป็นเปสิ เป็นขณะ และปัญญาสาขาคือตามลำดับ กุมารนั้นนั่งยองๆ อยู่ในท้องมารดา และได้รับอาหารทางสายสะดือ ภายในท้องมารดานั้นว่า “ผู้หญิงอันมีศัพพะด้วยชลาพุชะโยนิ เมื่อแรกก่อนนั้นน้อยนักหนา แลเรียกชื่อกลละ หัวปีมีเท่านี้เอาผมนคนในแผ่นดินเฮานี้มาฝ้อออกเป็น ๘ คาบ...”^{๗๖} อีกทั้งยังพยายามที่จะอธิบายโลกในส่วนที่เป็นโอกาสโลกคือ โลกที่อยู่ในภพภูมิต่างๆ โดยอาศัยหลักเดียวกันกับลักษณะของสัตว์โลกที่มีวิวัฒนาการ อันเป็นเหตุให้สัตว์โลก และโอกาสโลก มีลักษณะที่เป็น สังขารโลกร่วมกัน ที่ได้พรรณานในกัณฑ์ต่างๆ ตั้งแต่ อบายภูมิ ไปจนถึงรูปภูมิ และลักษณะเฉพาะของโอกาสโลกในกัณฑ์ที่ ๙ และการตั้งอยู่และพินาศของโอกาสโลก ซึ่งเป็นลักษณะที่มีปรากฏอยู่ในชั้นปรกณวิเสสวิสุทธีมรรค^{๗๗} โดยอาศัยหลักเดียวกันกับมนุษย์ที่กำเนิดด้วยชลาพุชะไวโน ตอนที่ว่าด้วยน้ำประลัยกัลป์^{๗๘}

^{๗๔} จานงค์ ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๔), หน้า ๓๐๑.

^{๗๕} กรมศิลปากร, สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๙๗.

^{๗๖} พญาลีไทย, ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๗๖.

^{๗๗} วิสุทธี. (บาลี) ๒/๔๐๖/๕๖.

^{๗๘} พญาลีไทย, ไตรภูมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๒๙๖ - ๒๙๙.

๓.๓.๑ แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วงภายใน

ในไตรภูมิพระร่วง ได้อธิบายถึงที่มาของเหล่าสัตว์ผู้มาเกิดในภูมิทั้ง ๓๑ ว่า มีกำเนิดทั้ง ๔ ว่า “ มีโยนิปฏิสนธิ อันหนึ่งชื่ออณทขโยนิ อันหนึ่งชื่อชลามพุชโยนิ อันหนึ่งชื่อสังเสทขโยนิอันหนึ่งชื่ออุปปาติโกโยนิ ”^{๗๙} พร้อมทั้งจำแนกโดยละเอียดว่าสัตว์เหล่าไหนไปปฏิสนธิในภูมิใดเป็นปฏิสนธิโยนิแบบไหน ได้มีการระบุชื่อของปฏิสนธิจิตทั้งหมดว่ามี ๒๐ พวก หากแต่ที่ระบุไว้ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะแสดงไว้ว่ามี ๑๙ คือ “ ในกิจจสังคหะนั้น จิต ๑๙ ดวงคือ สันตริณจิตที่ประกอบกับอุเบกขา เวทนา ๒ ดวง มหาวิปากจิต ๘ ดวง รูปาวจรวิปากจิตและอรูปาวจรวิปากจิต ๙ ชื่อว่าทำหน้าที่ปฏิสนธิ ”^{๘๐} เฉพาะจิตปฏิสนธิอย่างเดียวไม่ได้นับรวมรูปปฏิสนธิของอสังขสัจธรรมเหมือนกับที่นับไว้ในไตรภูมิพระร่วงในแต่ละภพที่ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิ สิ่งที่ขาดไม่ได้เลยก็คือ มีการระบุถึงการปฏิสนธิในภูมินั้นว่า ปฏิสนธิด้วยจิตดวงไหน และนำเสนอกำเนิดต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะของโลกและจักรวาลที่เรียกว่า สังขารโลก กล่าวคือ จัดเป็นสิ่งที่ถูกปรุงแต่งกล่าวคือ ชั้น ๕ เพราะการไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ของปฏิสนธิจิตนั้น เกิดแก่บุคคล กล่าวคือ สัตว์โลกที่เป็นไปต่างๆ กัน และอาศัยภูมิกล่าวคือ โอกาสโลก และกำเนิดซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสัตว์บุคคลผู้ไปปฏิสนธิในภพภูมินั้น

สรุปได้ว่า ในส่วนของโลกภายใน คือ สัตว์โลก และสังขารโลก ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง คือสิ่งที่เกิดขึ้นในภายในสัตว์ที่เกิดภูมิต่างๆ นับตั้งแต่ดวงจิตไปปฏิสนธิ จนถึง จุติ และในระหว่างปฏิสนธิและจุติ เป็นช่วงของกระบวนการการทำงานของจิต ซึ่งได้แสดงโดยละเอียดเกี่ยวกับจิตที่จะนำไปเกิดในภพภูมิต่างๆ อันเป็นโอกาสโลก กล่าวคือ โลกภายนอก

๓.๓.๒ แนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาในไตรภูมิภายนอก

ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึงภูมิ (แดน) ทั้ง ๓๑ คือ กามภูมิ ๑๑, รูปภูมิ ๑๖ และอรุภูมิ ๔ ซึ่งมีเนื้อหาพรรณนาถึงที่อยู่ ที่ตั้ง และการเกิดของมนุษย์ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และเทวดา ที่ตั้งเหล่านี้มีเขาพระสุเมรุเป็นหลัก เขาพระสุเมรุนั้นตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อม ทิวเขามีชื่อต่างๆดังนี้ ๑. ยุกนธร ๒. อิลินธร ๓. กรวิก ๔. สุทัศน์ ๕. เนมินธร ๖. วินันตค และ๗.อัศักรณ ซึ่งเป็นเขารอบนอกสุด ทิวเขาเหล่านี้รวมเรียกว่าเขาสัตตบริ

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๘๐} พระอนรุทธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะ, พระคันธสาราภิวงศ์ แปล, หน้า ๓๙.

ภันท์ ส่วนทะเลที่รายล้อมอยู่ ๗ ชั้น เรียกว่า มหาหนทีสีทันดร ถัดจากทิวเขาอัศจรรย์ออกมาเป็น มหาสมุทรอยู่ทั่วทุกด้าน แล้วจะมีภูเขาเหล็กกั้นทะเลนี้ไว้รอบเรียกว่า ขอบจักรวาล พื้นไปนอกนั้นเป็น นอกขอบจักรวาล แนวคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับหลักฐานโอกาสโลกในสุดตันตปิฎกในส่วนของที่ว่า มีเขาสิเนรุอยู่ตรงกลาง ซึ่งสูง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ และอยู่ในน้ำ ๘๔,๐๐๐ โยชน์^{๘๑}

แนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดที่แสดงอยู่บนพื้นฐานของโครงสร้างภพภูมิทั้ง ๓๑ อยู่บน พื้นฐานของกำเนิดทั้ง ๔ โดยในเบื้องต้นได้แสดงถึงภพภูมิว่ามี ๓ คือ “อันว่าสัตว์ทั้งหลายเที่ยวร่อน เวียนวนไปมา แลเกิดในภูมิ ๓ อันนี้แล อันใดแลชื่อ ภูมิ ๓ อันนั้นเล่า? อันหนึ่งชื่อว่า กามภูมิอันหนึ่ง ชื่อรูปภูมิ อันหนึ่งชื่อว่าอรุภูมิ”^{๘๒} ทั้งได้อธิบายไปอีกว่า กามภูมิแยกเป็นอีก ๑๑ ภูมิ คือทุกติภูมิ ได้แก่ อบายภูมิ ๔ สุกคติภูมิได้แก่ มนุษย์ภูมิ และเทวภูมิอีก ๖ รูปภูมิ ๑๖ ภูมิ อรูปภูมิ ๔ รายละเอียด เกี่ยวกับโครงสร้างจักรวาลวิทยาเชิงวัตถุวิสัยนำเสนอผ่านภันท์ต่างๆ ในไตรภูมิดังนี้

ภันท์ที่ ๑ ถึง ภันท์ที่ ๔ ได้แสดงจักรวาลวิทยาเชิงวัตถุวิสัย ในส่วนของอบายภูมิ ซึ่งเป็น ภพภูมิฝ่ายสุคติ ได้แก่ นรกภูมิ ตีรจฉานภูมิ เปตภูมิ อสุรกายภูมิ

ภันท์ที่ ๕ ได้แสดงจักรวาลวิทยาเชิงวัตถุวิสัย ในส่วนของภูมิที่เป็นฝ่ายสุคติ คือมนุษย์ภูมิ และได้แสดงลักษณะการเกิดของผู้คนในมนุษย์ภูมิว่า สามารถเกิดขึ้นได้โดยกำเนิดทั้ง ๔ พร้อมทั้ง เสนอลักษณะวิวัฒนาการการที่จะเกิดเป็นมนุษย์ที่เกิดในครรภ์ซึ่งเป็นชนิดของกำเนิดที่เห็นได้ง่ายและ ก็บ่อยครั้ง โดยเริ่มจากการเป็น กลละ อัมพพะ ปญจสาขา ทั้งแสดงลักษณะของมนุษย์ที่อยู่ในครรภ์ ของมารดาว่านั่งอย่างไร อยู่อย่างไร หายใจไหม อยู่ในท้องก็เคลื่อนไหว ถ้าคลอดก่อนกำหนดจะมีผลอย่างไร แก่เด็ก ผู้ที่ตายจากนรกภูมิมาเกิดจะแสดงผลแก่มารดาที่ตั้งครรภ์ทำให้กระวนกระวาย ส่วนผู้ที่ตาย จากเวทนามาเกิดจะทำให้มารดาที่ตั้งครรภ์สบายตัวสบายใจ อธิบายความทุกข์ทรมานตอนคลอด แสดงลักษณะเฉพาะเมื่ออยู่ในครรภ์มารดาของพระปัจเจกพุทธเจ้าพระอรหันตชีณาสพ พระอัครสาวก พระโพธิสัตว์ ว่ามีความพิเศษล่วงมนุษย์ธรรมดาสามัญลักษณะของภพภูมิโดยละเอียด ที่เรียกว่า มหา ทวีปทั้ง ๔ ได้แก่ ชมพูทวีป บุรพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป อุดรกุโรทวีป มนุษย์ ทั้ง ๔ ประเภท คือ คนนรก คนเปรต คนตีรจฉาน คน มนุษย์ ทั้งอธิบายลักษณะใบหน้าของคนที่อยู่ในทวีปทั้ง ๔ อธิบาย พฤติกรรมของคนแต่ละทวีป วิธีชีวิตความเป็นอยู่ของคนแต่ละทวีป พระเจ้าจักรพรรดิ ที่ได้พรรณนา อย่างวิจิตรพิสดารถึงอำนาจบุญบารมีต่างๆ ยกตัวอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช ทั้งได้แสดงให้เห็นถึง เหตุที่ทำให้มนุษย์ตาย

^{๘๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๒๗ - ๒๒๘/๓๘.

^{๘๒} พญาลีไทย, ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๔.

กัณฑ์ที่ ๖ ได้แสดงจักรวาลวิทยาเชิงวัตถุวิสัยเกี่ยวกับสุคติภูมิที่เป็นภูมิที่เลิศด้วยกามคุณต่างๆ โดยได้แสดงประวัติของพระอินทร์ไว้อย่างพิสดารในฐานะเป็นผู้มีความคุ้นเคยกับพระพุทธศาสนาทั้งกล่าวถึงความมั่งคั่งของพระนครสวรรค์ตระการตา พระจุฬามณีอันเป็นเจดีย์ที่ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในส่วนของพระเขี้ยวแก้วอีกด้วย

กัณฑ์ที่ ๗ กัณฑ์ที่ ๘ ได้แสดงถึงพรหมภูมิที่เกิดขึ้นสำหรับเป็นที่อยู่ของพรหม ในกัณฑ์ที่ ๗ ได้อธิบายพิเศษถึงทศเจดีย์สำหรับบรรจุเครื่องทรงของพระโพธิสัตว์ตอนออกบวชและเป็นผู้ถวายเครื่องสมณบริขารแก่พระมหาสัตว์ ส่วนในกัณฑ์ที่ ๘ ได้อธิบายพิเศษถึงฉัพพรรณรังสี

กัณฑ์ที่ ๙ ในกัณฑ์นี้นับได้ว่าเป็นการแสดงองค์ความรู้เกี่ยวกับจักรวาลวิทยาเชิงวัตถุนิยมโดยตรง โดยได้แสดงถึงเขาพระสุเมรุซึ่งตั้งอยู่กลางจักรวาลสูง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ และจมอยู่ใต้พื้นน้ำ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ทางเหนือของเขาเป็นที่ตั้งของอุตตรกฐทวีปซึ่งมีสี่ทง เพราะล้นไปแล้วด้วยทองทางใต้ซึ่งเป็นที่ตั้งของชมพูทวีปมีสี่ตั้งอินทนิล เพราะล้นไปด้วยแก้วอินทนิล ด้านตะวันออกเป็นที่ตั้งของบุพวิเทห์มีสี่เงิน และด้านตะวันตกเป็นที่ตั้งของอมรโคยานทวีปซึ่งมีสี่ตั้งแก้วผลึกรัตนะเหนือเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของไพชยนต์ปราสาทซึ่งเป็นที่ประทับของพระอินทร์ส่วนข้างใต้มีเขา ๓ ยอดซึ่งเรียกว่า ตรีภูมบรรพตบริบรองอยู่ และถัดไปนั้นเป็นพิภพอสุราเขาพระสุเมรุนี้มีเขา ๗ ลูก ล้อมรอบคือ ยุคนธร อิสิณธร กรวิก สุทัสนะ เนมิณธร วินันตกะ และอัสสกรรณ ความสูงของภูเขาทั้ง ๗ ลูกนั้นจะลดหลั่นลงกึ่งหนึ่งตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ยุคนธร ซึ่งสูง ๔๒,๐๐๐ โยชน์ จนถึง อัสสกรรณ ซึ่งสูง ๖๕๖ โยชน์ ๒๐๐๐ วา ระหว่างภูเขา ๗ ลูกจะมีทะเลชื่อสี่พันดร คั่นทุกชั้นไป พระอาทิตย์พระจันทร์ ดาวนวเคราะห์ ดารากร จะเดินทางอยู่ระหว่างกำแพงจักรวาล เรียกว่า พาหิรกมณฑล ส่วนกลางเรียกว่า มัชฌิมมณฑล และส่วนที่อยู่ใกล้เขาพระสุเมรุ เรียกว่า อุตตรมณฑล ในส่วนของพระอาทิตย์จะมีวิถีโคจรอันเกี่ยวข้องกับฤดูกาล ๓ ประการ คือ โคจรวิถีซึ่งพระอาทิตย์โคจรเข้าไปในพาหิรกมณฑล คือ ในเดือน ๑๒,๑,๒,๓ จะเป็นฤดูหนาว, อชวิถี พระอาทิตย์โคจรเข้าไปใน มัชฌิมมณฑล คือ ในเดือน ๔,๕,๖,๗ จะเป็นฤดูร้อนและนาควิถี พระอาทิตย์โคจรเข้าไปในอุตตรมณฑล คือ ในเดือน ๘,๙,๑๐,๑๑ เป็นฤดูฝนนักขัตฤกษ์นั้นมีดาวอยู่ ๒๗ ดวง ซึ่งในแต่ละดวงก็มีวิมานแก้วล้อมรอบในลักษณะต่างๆ กัน ราศีมีอยู่ ๑๒ ราศี พระอาทิตย์โคจรในราศีหนึ่งๆ ใช้เวลา ๓๐ วัน กล่าวถึงฤดูว่ามี ๓ ฤดูคือ ฤดูร้อน ฤดูฝน ลามเป็นฤดูหนาว การโคจรของพระอาทิตย์ในมณฑลต่างๆ นั้นทำให้เวลาในทวีปทั้ง ๔ ไม่ตรงกัน กล่าวคือ เวลาเช้าเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีป จะเป็นเที่ยงวัน ในบุพวิเทห์ทวีป จะเป็นเวลาพระอาทิตย์ตกในอุตตรกฐทวีป และเป็นเวลาเที่ยงคืนในอมรโคยานทวีปเดือนเพ็ญและเดือนดับนั้น เกิดจาก พระอาทิตย์ พระจันทร์ ซึ่งอยู่คนละข้างของเขาพระสุเมรุ และอยู่ห่างกัน ๑,๓๕๐,๐๐๐ โยชน์ เมื่อพระอาทิตย์โคจรเข้ามาใกล้พระจันทร์ จะแผ่รัศมีบังพระจันทร์ส่วนหนึ่ง ซึ่ง

เป็นเดือนแรมค้ำหนึ่ง จนกระทั่งถึงเดือนแรม ๑๕ ค่ำ พระอาทิตย์จะบัง พระจันทร์ จนหมดสิ้นจึงเรียกว่า เดือนเพ็ญ^{๘๓} อีกทั้งได้พรรณนาชมพูทวีปและป่าหิมพานต์

กัณฑ์ที่ ๑๐ ได้แสดงถึงการทำลายล้างของโลกและการอุบัติขึ้นของโลกและจักรวาลซึ่งตรงกับที่ปรากฏในอัครคัมภีร์^{๘๔} และในคัมภีร์โลกุบัติ^{๘๕}

กัณฑ์ที่ ๑๑ ได้แสดงถึงภูมิที่ ๔ คือ โลกุตตรภูมิ

กล่าวโดยสรุป วรรณคดีไตรภูมิพระร่วง ยังได้กล่าวถึงปฏิสนธิของมนุษย์ในลักษณะที่เป็นนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรมผ่านวิวัฒนาการที่เป็นไปตามลำดับขั้น พร้อมทั้งอธิบายลักษณะของโลกทางกายภาพ คือ โอกาสโลก กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ซึ่งในรายละเอียดของแต่ละภูมิว่ามีความสุขและประณีตต่างกัน แต่ในส่วนท้ายของภพภูมิที่มีความสุขประณีต เช่น ความสุขพร้อมของพระเจ้าจักรพรรดิ ความวิจิตรพิสดารของสวรรค์อันเป็นที่สถิตของพระอินทราชาเจ้าตลอดจน การเสวยสุขที่ละเอียดประณีตขึ้นไปของเหล่าพรหม เป็นต้น ก็ทรงแสดงให้เห็นถึงอนิจจลักษณะอันไม่เที่ยงแท้ของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งเสนอภพภูมิที่เกษมและปลอดภัยที่สุดแก่มนุษย์กล่าวคือ โลกุตตรภูมิ อันเป็นภูมิที่ ๔

๓.๔ คุณค่าของไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วงได้รับการประกาศยกย่องให้เป็นยอดแห่งวรรณคดีสมัยสุโขทัยจากคณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๔ ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งในสังคมไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งปัจจุบัน อิทธิพลสำคัญจากไตรภูมิพระร่วงคือความเชื่อเรื่องภูมิศาสตร์จักรวาล การกระทำบาปและบุญ การเวียนว่ายตายเกิดใน ๓ ภพภูมิ และการหลุดพ้นจากสงสารวิฤตด้วยการเข้าถึงพระนิพพาน ความเชื่อเหล่านี้คือแก่นธรรมของพระพุทธศาสนา ไตรภูมิพระร่วงนำเสนอความคิดเหล่านี้อย่างชัดเจน เพื่อสร้างความศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนตลอดมา จินตนาการของกวีโบราณที่สร้างสรรค์เพื่ออธิบายและสนับสนุนความเชื่อดังกล่าว เป็นจินตนาการมหัศจรรย์ที่ทำให้จดจำ อ้างถึง (allusion) สืบทอด (convention) และสืบสร้าง (perpetuation) ใน

^{๘๓} นิยะดา เหล่าสุนทร, *ไตรภูมิพระร่วง*, หน้า ๒๐๑ – ๒๐๓.

^{๘๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๐/๘๙.

^{๘๕} สมพงษ์ ปรีชาจินดาภูมิ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโลกุบัติ”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๘, หน้า ๔๖๒ – ๔๘๕.

วรรณคดีเรื่องต่างๆ ต่อมาจนถึงปัจจุบัน^{๘๖} คุณค่าของไตรภูมิพระร่วงที่ปรากฏในสังคมไทยสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

คุณค่าของวรรณกรรม

ไตรภูมิพระร่วงนับได้ว่าเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับจักรวาลวิทยาเชิงพุทธที่ปรากฏในวงวรรณกรรมของไทยเรื่องแรกๆ เรื่องทำนองเดียวกันอาจมีมาก่อนองค์ความรู้ในไตรภูมิด้วยความที่เป็นวรรณกรรมให้คำตอบเกี่ยวกับความสงสัยของมนุษย์โดยตรง หากแต่เรื่องดังกล่าวอยู่ในรูปแบบของวรรณคดีเชิงศาสนาที่นำเสนอด้วยภาษาที่มีใช้ภาษาไทยโดยตรง จะได้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของวรรณกรรมดังกล่าว ในด้านต่างๆ ดังนี้

๒) คุณค่าศาสนา

พระยานุমানราชชนกกล่าวว่า การกล่าวถึงกำเนิดของสรรพสัตว์ ยักษ์มารและอื่นๆ ในไตรภูมิกลายเป็นความรู้ที่คนในสมัยก่อนพยายามศึกษาเป็นเรื่องความคิดความเห็น มีอยู่ด้วยกันทุกชาติทุกภาษา คัมภีร์ที่ยกมาอ้างในบานแพนกเดิมของหนังสือเป็นคัมภีร์ชั้นรอง แต่งขึ้นเพื่ออธิบายเพิ่มเติมข้อความในพระพุทธานุชาสนา ไม่ใช่เนื้อหาข้อเท็จจริงของพระพุทธานุชาสนาพระพุทธานุชาถือว่าเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องจินตนิมิต คือ เรื่องที่ไม่ควรคิด เพราะไม่สามารถพันทุกข์ได้เด็ดขาด เรื่องไตรภูมิเป็นเรื่องโลกหรือโลกียะ ไม่ใช่เป็นโลกุตระ^{๘๗}

การสอนให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีทั้งทางตรงและทางอ้อม การพรรณนาถึงเรื่องสวรรค์เพื่อให้เกิดความยินดีหรือพอใจที่ทำความดีเพื่อให้เกิดด้วยอำนาจแห่งบุญกุศลที่ทำไว้ และพรรณนาถึงความน่าสะพรึงกลัวของอบายภูมิ เพื่อเป็นเหตุให้คนเกรงกลัวบาปยินดีในการทำบุญกุศลที่เป็นเรื่องให้เห็นเป็นรูปธรรมได้อย่างชัดเจน การสอนอย่างนี้ได้ผลดีกว่าการพูดถึงสภาพธรรมล้วนๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของปรมัตถธรรมที่บางครั้งอาจเป็นอุปสรรคปัญหาต่อความเข้าใจของคนทั่วไป จึงกล่าวได้ว่าไตรภูมิกลายเป็นหนังสือปรัชญาเล่มแรกของไทย มี

^{๘๖} รื่นฤทัย สัจจพันธ์. “เล่าเรื่องไตรภูมิฉบับหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส”. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “คติไตรภูมิ: อิทธิพลต่อวิถีสังคมไทย”. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๕, (อัดสำเนา).

^{๘๗} พระราชปริยัติ (สฤชต์ สิริธโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕.

คุณค่าทางปรัชญา ให้ความรู้เกี่ยวกับการกำเนิดสัตว์ต่างๆ และให้ความรู้เกี่ยวกับบาป – บุญ คุณ – โทษ^{๘๘}

๓) คุณค่าของไตรภูมิพระร่วงด้านศาสนธรรม

ไตรภูมิพระร่วงเป็นหนังสือที่เสนอความคิดทางด้านศาสนธรรมโดยเฉพาะ ที่จริงความคิดในเรื่องนรก สวรรค์ มีมาก่อนที่จะเกิดหนังสือไตรภูมิพระร่วงนี้แต่ พญาสิทธิไทย ทรงเสริมและย้ำให้แน่นเข้า โดยรวมเอาความคิดดังกล่าวมาเรียบเรียงทำให้เรื่องชัดมีหลักฐานขึ้น อาจกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงทำให้กระแสแห่งความคิดในเรื่องนรกสวรรค์ที่มีอยู่แล้วนั้นคมชัดขึ้น เสริมความคิดให้เด่นชัดขึ้นในรูปของหนังสือที่อาจจะเรียกได้ว่า “วิทยานิพนธ์”

คุณค่าทางด้านศาสนธรรมที่ชักนำให้เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่ง ที่หยั่งรากลึกอยู่ในสังคมนี้ได้แก่เรื่อง หลักธรรม และ หลักไตรลักษณ์ โดยเฉพาะเรื่องความไม่เที่ยงเป็นแกนความคิดที่ซึมแทรกอยู่ตลอดทั้งเรื่องของหนังสือไตรภูมิพระร่วงนี้ แนวคิดทางศาสนธรรมโดยทั่วไปแล้ว จะเห็นว่าหลักธรรม และหลักไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา นั้น เป็นหลักธรรมอันสำคัญระดับแกนที่สอดแทรกบรรณสารหลักคำสอนอื่นๆ แทบทุกอย่างในพระพุทธศาสนา หลักธรรมท่านมุ่งให้ทุกคนดำเนินชีวิตอยู่อย่างดีที่สุดที่ปรากฏในไตรภูมิ

ส่วนหลักไตรลักษณ์ ท่านสอนเพื่อให้เห็นหลุดพ้นไปจากไตรภูมิ หรือพูดให้ถูกแท้ว่าเพื่อช่วยให้หลุดพ้นจากกรรม แล้วจะได้พ้นจากไตรภูมิ กรรมเป็นเรื่องระดับโลกียะ ส่วนในความรู้เรื่องไตรลักษณ์ เป็นเรื่องนำไปสู่โลกุตตระ กรรมเป็นเรื่องของการกระทำ ความประพฤติ หรือ การดำเนินชีวิต ไตรลักษณ์เป็นเรื่องของปัญญา ความรู้ความเข้าใจที่จะช่วยให้คนประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม จนถึงขั้นที่ไม่มีกรรมอีกต่อไป^{๘๙}

๔) คุณค่าทางวรรณคดี

แม้ท่านองการแต่งหนังสือ เตภูมิกถา เป็นเรื่องของศาสนา แต่ผู้อ่านจะได้รับความเพลิดเพลินด้วยไม่ใช่น้อย เมื่ออ่านหนังสือเล่มนี้แล้ว เช่น การพรรณนาเรื่องนรก สวรรค์ ป่าหิมพานต์ และอื่นๆ นอกจากนี้เรื่องเตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงยังเป็นบ่อเกิดแห่งความคิดและการบันดาลใจให้กวีและศิลปินนำไปแต่งเป็นหนังสือ เขียนภาพ ปั้นเป็นรูป หรือแม้สำนวนเปรียบเทียบในภาษาไทย

^{๘๘} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๓๘.

^{๘๙} สนิท ตั้งทวี, วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา, หน้า ๑๐๓ – ๑๐๔.

ก็ได้มาจากเตภูมิกถาอยู่มากรวมทั้งวรรณคดีไทยรุ่นหลังๆยังได้นำเอาไตรภูมิไปแทรกไว้อย่างมากมาย^{๙๐}

๕) คุณค่าทางวิถีชีวิต

วิถีชีวิต ความเป็นอยู่เป็นเรื่องราวที่มีรายละเอียดปลีกย่อยมากมาย การพรรณนาชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิจึงเป็นเรื่องที่ก่อให้เกิดความรู้สึกแก่ผู้ที่ได้อ่านคือ รู้สึกสงสารต่อสรรพสัตว์ที่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารนั้น ก็ด้วยเป็นเรื่องของกฎไตรลักษณ์ เมื่อดังนั้นก็สมควรเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพื่อจะได้ปลดเปลื้องความทุกข์ที่มีอยู่โดยธรรมชาติให้รู้เข้าใจ รู้เท่าทันและจัดการวางใจกับทุกข์เหล่านั้นได้

เนื้อเรื่องในไตรภูมิถา ทรงไว้ซึ่งคุณค่าในด้านศาสนาและวรรณคดี ได้วาดภาพโลกมนุษย์นรกสวรรค์ไว้อย่างวิจิตรพิสดาร จูงใจให้คนทำดี เว้นการทำชั่ว วาดภาพนรกให้หวาดเสียวคนจะได้เกรงกลัวบาป ได้อยากไปตบถนรก พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงประมวลความรู้จากคัมภีร์ต่างๆ มาไว้และทรงวาดภาพสวรรค์ให้เป็นสุขารมณ์ คนจะได้ทำบุญ เพื่อจะไปขึ้นสวรรค์นอกจากนั้นยังยกอุทาหรณ์เป็นนิทานบ้าง เป็นตำนานบ้าง ประกอบไว้ในหลายเรื่องปรากฏว่า มีผู้นำความคิดจากเตภูมิกถาไปเขียนภาพไว้ตามศาลาวัด ทำให้คนเข้าใจง่ายเป็นการสอนศีลธรรมได้เป็นอย่างดี^{๙๑}

๖) คุณค่าทางภาษา

ภาษาและสำนวนที่ใช้ในไตรภูมิถา เป็นภาษาและสำนวนโวหารที่เก่าแก่ของไทยเป็นส่วนใหญ่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเชื่อว่า หนังสือเล่มนี้ น่าจะแต่งในสมัยกรุงสุโขทัยจริง เพราะมีศัพท์เก่าๆ เป็นจำนวนมากและเป็นศัพท์ที่ใช้ในการจารึกหลักศิลาจารึกสุโขทัยหลายศัพท์ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงสำนวนบ้างในสมัยอยุธยา แต่โวหารของหนังสือยังเก่ากว่าหนังสือใดๆ ในภาษาไทย ยกเว้นศิลาจารึกเท่านั้น นับว่าเป็นเรื่องดีด้วยอายุประการ ^{๙๒}

๗) คุณค่าทางการปกครอง

พระเจ้าลิไทยทรงนิพนธ์หนังสือเตภูมิกถา เพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นอาณาจักรสุโขทัย และเพื่อทอนอำนาจกรุงศรีอยุธยา เพราะในสมัยพระยาเลอไทย พระราชบิดาของพระองค์ อำนาจของสุโขทัยเริ่มเสื่อมลง เมื่อเสียเมืองทวาย ตะนาวศรีแก่พระเจ้าแสนเมืองมิ่ง เตภูมิกถามีบทบาทต่อ

^{๙๐} พระราชปรียัติ (สฤชต์ สิริธโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๙๒} อ่างแล้ว.

การปกครองราชอาณาจักร เรื่องนรกมีผลทำนองกำหนดโทษแก่ผู้กระทำความผิด มีบทบาทแก่การเสริมสร้างอำนาจตามคติพราหมณ์ ผนวกกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา พญาลิไทยทรงสถาปนาพระองค์เป็นธรรมราชา กล่าวถึงกำเนิดจักรพรรดิว่ามีบุญบารมีเหนือสามัญชนยอมทำให้ประชาชนเกรงกลัว และการกล่าวถึงจักรแก้ว ก็มีบทบาทต่อการขยายอาณาเขตของพระองค์ด้วย^{๙๓}

ในแง่การปกครอง ไตรภูมิพระร่วงได้ให้คติเกี่ยวกับธรรมะของนักปกครองด้วย เมื่อกล่าวถึงพระยาจักรพรรดิราช ท่านก็พูดถึงการที่จะพิชิตดินแดนโดยไม่ต้องใช้ศัสตราวุธ และการปกครองโดยใช้ธรรมะ แล้วก็มีคติเกี่ยวกับทศพิธราชธรรมมาด้วย^{๙๔}

๘) คุณค่าจากการฟังไตรภูมิภค

“ผู้ใดจะปรารถนาถึงทิพยสมบัติปัดไลภพกษนิพพานให้สดับนิฟังพระไตรภูมิภคนี้ด้วยทำบำรุงด้วยใจศรัทธา อย่าได้ประมาทสักอันไฉ้ จะได้พบได้ไหวได้ฟังธรรมแต่พระศรีอารียเจ้าอันเสด็จอุบัติในกาลอนาคตกาลนั้นแล”^{๙๕}

จากข้อความข้างต้น ซึ่งปรากฏในอวสานพจน์ บทส่งท้ายของไตรภูมิพระร่วง ทำให้สรุปได้ว่า องค์นิพนธ์ ได้กล่าวถึง การฟังไตรภูมิภค ว่า มีผลทำให้ผู้ฟังที่ตั้งความศรัทธาไว้ในใจจะได้พระนิพพานสมบัติเป็นที่สุด ถ้ายังไม่ถึงเวลาของบุคคลนั้น ก็จะทำให้บุคคลนั้น เสวยสุคติภูมิแดนสวรรค์เพื่อรอเวลาที่พระศรีอารียเมตตรัย ลงมาตรัสรู้โปรดแก่เหล่าสัตว์ในอนาคตกาล

๓.๕ สรุป

ไตรภูมิพระร่วง หรือ เตภูมิภค เป็นหนังสือสำคัญสมัยสุโขทัย ที่ตกทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เป็นหนังสือที่พญาลิไทย เป็นผู้นิพนธ์ขึ้นทรงมีจุดมุ่งหมายที่จะแสดงเนื้อหาสาระเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยา หรือที่เรียกว่าภพภูมิอันเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลายหลังจากจบชีวิตในโลกนี้ว่าคนที่ทำกรรมอย่างใดจะได้รับผลอย่างไร อาจถือได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงนี้เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเล่มแรกที่มีในประเทศไทย โดยพญาลิไทย อาศัยหลักความรู้จากพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาที่ได้รับมาแต่ลังกาผ่านนครศรีธรรมราช โดยได้พยายามนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับโลกและจักรวาล ที่เป็นไปในลักษณะนามธรรม ออกสู่ประชาชนทั่วไปให้เห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุด ให้ง่ายต่อการรับรู้และพิจารณาเห็นตามได้นับได้ว่าเป็นลักษณะความเหมาะสมเฉพาะตัวขององค์นิพนธ์ ทั้งนี้

^{๙๓} พระราชปรียัติ (สฤชต์ สิริธโร), งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๖.

^{๙๔} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย, หน้า ๔๓.

^{๙๕} พญาลิไทย, ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๓๒๔.

เพราะพระองค์ได้รวมเอาหลักธรรมและข้อมูลจากคัมภีร์อื่นๆ ของพระพุทธศาสนารวม ๓๐ คัมภีร์ ซึ่งมีเนื้อหาสาระเพื่อสั่งสอนให้คนทำบุญเพื่อจะได้ไปเกิดในสุคติภูมิ หลีกเลียงการไปเกิดในอบายภูมิ

ซึ่งหลักธรรมแนวคิดดังกล่าวมีอิทธิพลต่อคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน อย่างไรก็ตาม หัวใจสำคัญของไตรภูมิพระร่วงก็อยู่ที่การที่สอนให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่ง แม้การไปเกิดในภพภูมิที่เป็นสุคติแต่ก็ไม่มีความแน่นอน ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารต่อไป อย่างที่ไม่สามารถที่จะหลีกเลียงไปได้ จะมีก็เพียงแต่พระนิพพานเท่านั้น ซึ่งเมื่อบรรลุด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาจึงจะไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารต่อไปอีก จึงถือได้ว่าหนังสือไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่เป็นแม่บทของวรรณกรรมไทยทั้งปวง มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมสมัยหลังๆ ล้วนแต่มีแนวคิดเกี่ยวกับไตรภูมิแทรกอยู่ หรือไม่ก็มีการกล่าวอ้างถึงสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิ ก็ด้วยเหตุที่กวีผู้รังสรรค์วรรณกรรมได้รับแรงบันดาลใจจากเรื่องราวในไตรภูมินั้นเอง อิทธิพลของไตรภูมียังแสดงออกมาในลักษณะสถาปัตยกรรม คือ แผนผังการก่อสร้างวัด พระปราสาท พระราชวัง ล้วนได้รับแนวคิดจากเรื่องไตรภูมิ แม้จิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ในศาสนสถานต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาก็ล้วนได้ได้รับอิทธิพลของไตรภูมิเพื่อเป็นอนุสรณ์เตือนใจในการทำบุญแต่ละครั้ง สำหรับผู้พบเห็น ผู้เป็นศิลปินที่ผลิตผลงานออกมาก็ล้วนรับคติเกี่ยวกับไตรภูมิในการรังสรรค์ ผลงานเช่นเดียวกัน ส่วนการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ผู้วิจัยจะนำเสนอในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๔

การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ถึงแนวคิดเรื่องภพภูมิแนวคิดในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงที่จำแนกตามทฤษฎีจักรวาลวิทยาซึ่งปรากฏอย่างเด่นชัดในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่มีเนื้อหาในบางพระสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบคำถามเกี่ยวกับจักรวาลในเชิงอภิปรายซึ่งได้กลายเป็นหลักฐานแสดงจักรวาลวิทยาที่มีการนำมาอ้างอิงเสมอในงานวิชาการเกี่ยวกับพุทธจักรวาลวิทยา ข้อความพุทธพจน์นั้นแสดงว่ามีอยู่ของโลกธาตุจำนวนนับไม่ถ้วน แต่ละโลกธาตุประกอบไปด้วยดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เขาสิเนรุ ทวีปทั้ง ๔ กามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น และพรหมโลก แม้ว่าแนวคิดคำสอนเรื่องภพภูมิที่สามารถตรวจสอบหลักฐานได้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกจะสามารถตีความได้ในรูปแบบอื่น ๆ แต่แนวคิดเรื่องภพภูมิลำดับได้รับการอธิบายขยายความในเชิงจักรวาลวิทยาเพิ่มเติมขึ้นเรื่อย ๆ โดยพระสาวกยุคหลัง หลักฐานแสดงแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้สอดคล้องกับคำสอนเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ได้เป็นอย่างดี

๔.๑ แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก

จากการวิจัยพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับภพภูมิที่จำแนกตามโครงสร้างของจักรวาลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเหล่านี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับแนวคิดเชิงจักรวาลวิทยาในคัมภีร์อุปนิษัตของฮินดูซึ่งเชื่อว่า โลกนี้เป็นเพียงหนึ่งในบรรดาภพทั้งหลายในสังสารวัฏที่จำแนกตามโครงสร้างจักรวาลจุดศูนย์กลางที่เชื่อมโยงภาพแนวคิดคำสอนเชิงจักรวาลของฮินดูให้ชัดเจนขึ้นก็คือ การยอมรับความมีอยู่ของอตฺตาหรืออาตมันซึ่งเป็นตัวการ (Agent) ในการทำหน้าที่สืบต่อภพนี้ไปยังภพใหม่ ความตายทำให้ชีวิตร่างกายสิ้นสุดลง แต่มีสิ่งหนึ่งที่มีความตายไม่อาจทำลายได้ สิ่งนี้คือ อาตมัน (หรือวิญญาณ) ความตายของร่างกายเป็นเพียงช่องทางให้อาตมันเปลี่ยนผ่านจากภพหนึ่งไปสู่อีกภพหนึ่งเท่านั้น ตามความเชื่อเรื่องสังสารวัฏของฮินดู สิ่งมีชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ จนกว่าอาตมันจะบรรลุความบริสุทธิ์สมบูรณ์กลับสู่สภาพเดิม การท่องเที่ยวในสังสารวัฏของอาตมันเกิดจากเหตุคือการถูกกรรมและอวิชชาทำให้ไม่บริสุทธิ์เท่านั้น เมื่ออาตมันได้รับการชำระให้บริสุทธิ์แล้ว หลังจากละจากโลกนี้ไป อาตมันก็จะกลับคืนสู่ปรมาตมันหรือพรหมมัน ซึ่งแนวคิดเรื่องความมีอยู่ของอาตมันและ

ปรมาตมันหรือพรหมมันตามความเชื่อของฮินดูนี้ได้รับการวิจารณ์จากพระพุทธองค์^๑ ซึ่งเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างเที่ยงแท้ตลอดไป (สัสสตทิวัญญิ)^๒ ความเชื่อนี้เป็นข้อตรงข้ามกับกลุ่มที่ไม่เชื่อแนวคิดเรื่องความมีอยู่ของอาตมันของฮินดูที่ถือว่า ชีวิตเป็นเพียงการประกอบขึ้นของธาตุทั้ง ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลมเท่านั้น เมื่อชีวิตร่างกายในชาตินี้ดับลง ธาตุ ๔ ก็กลับคืนสู่สภาพเดิม เบื้องหลังการกลับคืนสภาพเดิมของธาตุ ๔ ไม่มีสิ่งใดคงอยู่ ชีวิตของมนุษย์และสัตว์จึงสิ้นสุดลงที่ความตาย คนเราเกิดคนเดียว ตายคนเดียว (อุจเจททิวัญญิ)^๓ แต่หลักอนัตตาซึ่งเป็นศูนย์กลางคำสอนของพระพุทธศาสนาเสนอว่า ชีวิตประกอบด้วยชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในบรรดาชั้นทั้ง ๕ นี้ไม่มีอะไรที่เป็นอัตตา^๔ หลักคำสอนนี้จึงปฏิเสธแนวคิดเรื่องความมีอยู่ของอัตตาหรือวิญญาณในฐานะที่เป็นตัวการ (Agent) ในการท่องเที่ยวเวียนว่ายภพสู่ภพต่อไป ภายหลังจากชีวิตนี้ดับลง เมื่อเปรียบเทียบระหว่างแนวคิดเรื่องอัตตาของฮินดูกับแนวคิดเรื่องอนัตตาของพุทธปรัชญา ความเชื่อที่ว่าเบื้องหลังความตายมีบางสิ่งยังคงอยู่เป็นความเชื่อร่วมกันของผู้ที่พยายามอธิบายความมีอยู่ของภพทั้งหลายตามโครงสร้างเชิงจักรวาลวิทยา แต่ในพุทธปรัชญา คำสอนเรื่องอนัตตาปฏิเสธวิญญาณหรืออัตตาเที่ยงแท้ที่ทำหน้าที่เวียนว่ายในภพทั้งหลาย หลักฐานในพระสูตรระบุว่าพระพุทธเจ้าปฏิเสธแนวคิดเรื่องวิญญาณตายจากภพนี้ไปปฏิสนธิในภพอื่น ๆ อย่างเด็ดขาดโดยทรงอธิบายว่าวิญญาณเกิดจากเหตุปัจจัย^๕

การที่พุทธปรัชญาปฏิเสธวิญญาณที่เป็นอัตตาซึ่งเป็นตัวการในการท่องเที่ยวเวียนว่ายในภพต่าง ๆ แต่กลับปรากฏคำสอนเรื่องการเวียนว่ายในภพทั้งหลายในสังสารวัฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานี้ถือว่าเป็นประเด็นสำคัญที่อาจจะกล่าวได้ว่ามีผลกระทบต่อแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญา นักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่าคำสอนเรื่องภพไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ อันเป็นแนวคิดที่สำคัญของพุทธปรัชญา และเป็นไปได้ว่าภพภูมิเชิงจักรวาลเป็นแนวคิดใหม่ที่ได้รับการเพิ่มขึ้นในยุคหลัง เพราะหากพิจารณาแนวคิดเชิงอุดมคติของพุทธศาสนาคือ ความหลุดพ้นจากปัญหาความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ก็อาจกล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การชี้ทางพ้นทุกข์เท่านั้น พระพุทธศาสนาไม่ได้เกิดขึ้นมาเพื่อ

^๑ ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๘-๕๕๙/๒๓๐-๒๔๗.

^๒ กิ่งแก้ว อรรถการ, ผู้แปล, **อุปนิษัฏ คัมภีร์เพื่อความสงบศานติ**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘.

^๓ อติศักดิ์ ทองบุญ, **วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๓.

^๔ วิมหา. ๔/๒๐-๒๔/๑๖-๑๙.

^๕ ม.ม. ๑๒/๔๔๔/๓๓๓.

จำแนกแนวคิดเรื่องภพภูมิ^๖ นักวิชาการบางท่านเห็นว่าแนวคิดเชิงอภิปรัชญาอยู่นอกเหนือคำสอนของพุทธปรัชญา ฐานคิดของพุทธปรัชญา กับลัทธิปรัชญาอื่นแตกต่างกันตรงจุดสำคัญที่พุทธปรัชญาเกิดขึ้นเพราะต้องการแก้ปัญหาว่าทำอย่างไรจึงจะพ้นจากความทุกข์อันเป็นคำถามสำคัญสำหรับชีวิตในโลกนี้ ซึ่งจะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ไม่สนใจที่จะตอบปัญหาทางอภิปรัชญาเช่น เรื่องโลกรู้เรื่องผู้สร้างโลก เพราะถือว่าปัญหาเหล่านี้ไม่มีความหมายต่อความเข้าใจปัญหาเรื่องทุกข์และความสิ้นทุกข์ในโลกนี้^๗ ยวาทะลาล เนห์รู ประชาชนสำคัญของอินเดียเห็นสอดคล้องกันว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุนให้มีการโต้เถียงเรื่องความจริงเชิงอภิปรัชญาที่ไม่อาจหาข้อสรุปที่ตรงกันได้ การที่ทรงนิ่งเฉยต่อปัญหาเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ควรทำ เพราะการโต้เถียงปัญหาอภิปรัชญาอยู่นอกขอบเขตชีวิตปัจจุบันซึ่งไม่อยู่ในวิสัยที่สติปัญญาของมนุษย์จะพึงเข้าใจได้ สิ่งที่มีอยู่จริงนั้นสามารถค้นพบได้ในชีวิตปัจจุบันนี้ นอกจากนี้ เนห์รูยังได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจว่า คำสอนของพระพุทธองค์ในยุคแรกๆ สะท้อนให้เห็นถึงเจตนาธรรมของพระพุทธองค์ซึ่งเต็มไปด้วยหลักแห่งเหตุผล วิธีการสืบสวนหาความจริงของพระพุทธศาสนาตั้งอยู่บนพื้นฐานของประสบการณ์ ในโลกแห่งประสบการณ์นั้น มโนภาพเกี่ยวกับภาวะที่ดำรงอยู่อย่างบริสุทธิ์เป็นสิ่งซึ่งไม่สามารถจะเข้าใจได้ มโนคติเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าจึงเป็นข้อสันนิษฐานที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในทางตรรกะ^๘ ดูเหมือนเนห์รูจะยอมรับว่าอภิปรัชญาในคำสอนของพระพุทธศาสนาดังจะเห็นได้จากทัศนะอันแฝงไว้ซึ่งนัยสำคัญที่น่าสนใจยิ่งว่าอภิปรัชญาได้รับการพัฒนาในพุทธปรัชญา แต่วิธีการที่ใช้นั้นเป็นวิธีการทางจิตวิทยา^๙

ทัศนะที่ว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุนให้มีการถกเถียงกันด้วยเรื่องเชิงอภิปรัชญา แต่ให้ความสนใจในเรื่องใกล้ตัวคือเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ในปัจจุบันภพนี้เป็นประเด็นสำคัญที่น่าสนใจยิ่ง เมื่อพิจารณาหลักคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทจะเห็นว่า แนวคิดที่แสดงกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งความทุกข์และความดับทุกข์ตามแนวคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทนี้ทำให้แนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลสามารถเป็นที่เข้าใจได้ด้วยประสบการณ์เชิงประจักษ์ซึ่งจะเป็นฐานอันมั่นคงให้แก่แนวคิดเชิงทางจริยศาสตร์ของพุทธปรัชญาด้วย เอ็ดเวิร์ด คอนซ็อกกล่าวว่า หลักปัจจุสมุปบาทที่อยู่ภายในแก่นคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ แสดงว่าทุกสิ่งในโลกตกอยู่ในสภาพอันสืบเนื่องกันตามอาการ ๑๒ อย่างนี้ การ

^๖ ๙ สมภาร พรหมทา, “ภพภูมิในพระไตรปิฎก”, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๓): ๒-๔๑.

^๗ เสถียร โปธินันทะ, **พุทธธรรมกับปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

^๘ กฤษณา กุศลาลัย, ผู้แปล, **พบถิ่นอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑๙-๓๒๐.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๕.

ค้นพบห้วงทั้ง ๑๒ ของปฏิจจสมุปบาทได้รับการยกย่องว่าเป็นการกระทำอันยิ่งใหญ่ที่สุดของพระพุทธเจ้า แก่นคำสอนมีอยู่ในพุทธปรัชญา แต่ความเห็นของพุทธปรัชญาที่มีต่อโครงสร้างและวิวัฒนาการของจักรวาลนั้น ชาวพุทธกลับพอใจยึดแนวคิดมาจากศาสนาฮินดูที่มีอยู่ร่วมสมัยกัน โลกภูมิวิทยาของฮินดูนั้นเป็นเทวนิยายซึ่งแตกต่างจากโลกภูมิวิทยาของพุทธปรัชญามาก^{๑๐}ตามทัศนะของเอ็ดเวิร์ด คอนซ์ ภูมิเชิงจักรวาลซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่แนวคิดเรื่องอตตาของฮินดูนั้นเป็นภาพเชิงอภิปรัชญา ส่วนภูมิเชิงจักรวาลในกรอบคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้นไม่มีอตตาอยู่ภายในกระบวนการ เป็นภาพที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานเหตุและผลที่สามารถทำความเข้าใจและตรวจสอบได้ด้วยประสบการณ์ ทัศนะของคอนซ์นี้สอดคล้องกับทัศนะของ ริชาร์ด กอมบริช ซึ่งอ้างการค้นพบของ โจอาน เจอร์วิซที่ว่าคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทนั้นคือคำตอบต่อแนวคิดโครงสร้างจักรวาลในคัมภีร์พระเวทและภววิทยาตามแนวคิดของพราหมณ์^{๑๑}

นักวิชาการทางพุทธปรัชญาหลายท่านเห็นตรงกันว่า พุทธปรัชญาไม่ได้ปฏิเสธแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดในภาพเชิงจักรวาล แต่ภูมิในทัศนะของพุทธปรัชญาเป็นเรื่องของความทุกข์ในวงเวียนแห่งกิเลส กรรม วิบากตามหลักปฏิจจสมุปบาท ความทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิดจะยังคงอยู่ตราบเท่าที่ยังมีอุปาทาน แม้การพิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับภูมิต่างๆ ภายนอก เช่น นรก สวรรค์ จะยังไม่สามารถหาได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่เราก็สามารถมองเห็นความสุขและความทุกข์อันเป็นผลจากการทำความดีและการทำความชั่วได้ในชีวิตปัจจุบันชาตินี้^{๑๒} ตามการตีความคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท เราสามารถอธิบายทุกช่วงเหตุการณ์ของชีวิตทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในปัจจุบันให้เป็นเรื่องภพแห่งการเกิดและการตายในระดับต่างๆ อันมีฐานสำคัญอยู่ที่อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ที่ทำให้เกิดการเวียนว่ายในห้วงแห่งความทุกข์ โดยไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่าอตตา^{๑๓} แนวคิดเรื่องภพตามแนวคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทจึงตอบสนองให้ตระหนักรู้ถึงกระบวนการเกิดขึ้นของความทุกข์และความดับทุกข์ของชีวิตทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมในภพชาติปัจจุบัน

^{๑๐} Edward Conze, *Buddhism: Its Essence and Development*, (New York and Evanston: Brono Cassirer Limited, 1959), pp. 48-50.

^{๑๑} Richard Gombrich, *What the Buddha Thought*, (U.K: Athenaeum press Limited, 2009), p. 133.

^{๑๒} เสถียร โพธิ์นันทะ, *แนวพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๒.

^{๑๓} Venerable Dr. W. Rahula, *What the Buddha Taught*, (Bangkok: Haw Trai Foundation, 2006), pp. 33-34.

โดยนัยนี้ การทำความเข้าใจให้ชัดเจนในประเด็นปัญหาแนวคิดเรื่องภพตามทฤษฎีจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาจึงสามารถทำได้ภายในกรอบคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท

ดังนั้น ภพภูมิในแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกจึงเป็น สภาพทางกายภาพและสภาพทางจิตที่มีฐานมาจากความยึดมั่นในความรู้สึกว่า “เรา ของเรา” ซึ่งได้รับการอธิบายขยายความให้สอดคล้องกับคำสอนเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดตามแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพระไตรปิฎก แต่สามารถจำแนกออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ ๑) กามภพ การดำรงอยู่ในภาวะที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ หรือสิ่งน่าใคร่น่ายินดีทางประสาทสัมผัส ซึ่งมีอยู่ ๕ อย่าง ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส พระพุทธเจ้าจัดกลุ่มของรูปแบบชีวิตที่อยู่ในภพที่เกี่ยวข้องกับกามคุณนี้ไว้ ๓ ประเภท คือ ๑) ประเภทที่เป็นอบาย ได้แก่ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน ๒) มนุษย์ ๓) เทวดา รูปแบบชีวิตทั้ง ๓ ประเภทนี้เกี่ยวข้องกับกามคุณ ชีวิตในภพประเภทนี้ถูกออกแบบมาให้รู้จักยินดีและแสวงหาความสุขอยู่ในกามคุณ และรู้จักเกลียดกลัว หรือหลีกเลี่ยงอารมณ์ที่ไม่น่าใคร่น่ายินดี ๒) รูปภพ การดำรงอยู่ในภาวะที่ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ชีวิตในรูปภพมีร่างกายหรือรูปขันธ์ที่ละเอียด ไม่มีความรู้สึกยินดีในการเสพสุขจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเป็นอารมณ์อย่างหยาบ แต่ยังมีความยินดีในความสุขในฌานซึ่งเป็นความสุขชนิดละเอียด ๓) อรูปภพ การดำรงอยู่ในภาวะที่ไม่เกี่ยวข้องกับกามคุณ เป็นภพแห่งการดำรงอยู่ที่ไม่มีรูปขันธ์รูปร่าง สงบนิ่งตั้งมั่นอยู่ในภาวะของ อรูปฌาน^{๑๔}

ภพภูมิเหล่านี้ได้รับการอธิบายขยายความโดยละเอียดและจัดแบ่งออกเป็น ๓๑ ภพภูมิซึ่งเป็นภพภูมิเชิงจักรวาลวิทยาตามคำสอนเรื่องสังสารวัฏ ซึ่งการตีความเรื่องภพในทางพุทธปรัชญา แนวคิดเรื่องภพในทางพุทธปรัชญาได้รับการตีความใน ๒ ลักษณะ คือ

๑) ภพเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา (the cosmological becoming) ภพที่มีลักษณะเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาจัดเป็นภพที่มีอยู่จริงเชิงอภิปรัชญาที่เชื่อมโยงอยู่กับหลักคำสอนเรื่องกรรมซึ่งสนับสนุนความเชื่อเรื่องการทำความดีนำไปสู่ภพที่เป็นสุคติและการทำความชั่วนำไปสู่การเกิดในภพที่เป็นทุคติ แนวคิดเรื่องภพตามเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาในทางพุทธปรัชญาจึงแสดงให้เห็นความมีอยู่จริงของภพเชิงอภิปรัชญาในฐานะเป็นฐานรองรับคำสอนทางจริยศาสตร์ แต่แนวคิดเรื่องภพในลักษณะดังกล่าวก็ถูกมองว่ามีปัญหาตรงที่เป็นความมีอยู่ที่อยู่นอกการรับรู้หรือการตรวจสอบด้วยอายตนะ

๒) ภพเชิงจิตวิทยา (the psychological becoming) ลักษณะของภพเชิงจิตวิทยานั้น ภาวะทางจิตอันเป็นนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกที่ยึดมั่นในความมีตัวตนที่เกิดจากประสบการณ์

^{๑๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๒๘/๑๙๐.

ทางอายตนะและการมุ่งเน้นที่จะใช้ประโยชน์จากแนวคิดเรื่องภพในการปลูกฝังศีลธรรมเพื่อความสงบสุขของสังคม ภพเชิงจิตวิทยาต้าน หนึ่งในภพที่สามารถตรวจสอบได้ด้วยอายตนะ แต่อีกด้านหนึ่งมุ่งเน้นประโยชน์จากคำสอนมากกว่าการตรวจสอบความมีอยู่จริง ซึ่งการปรับใช้คำสอนเรื่องภพในชีวิตปัจจุบัน การตีความคำสอนเรื่องปัจจุสมุปบาทแบบชาติปัจจุบันแสดงให้เห็นว่า ภพหรือภาวะชีวิตที่กระจายอยู่ในโครงสร้างทางจักรวาลวิทยาทั้ง ๓๑ ภพนั้นเป็นสิ่งที่สามารถทำความเข้าใจได้เชิงประจักษ์ในเชิงภาวะที่แฝงอยู่ตามสภาพทางจิตหรือสภาพชีวิตปัจจุบันของมนุษย์ การตีความดังกล่าวเป็นการลดระดับของแง่มุมต่างๆ ของภพภูมิในเชิงอภิปรัชญา กล่าวคือ การลดระดับแนวคิดเกี่ยวกับการเกิดใหม่ในสวรรค์หรือนรกแบบข้ามภพข้ามชาติในความหมายดั้งเดิมลงเป็นเพียงภาวะทางจิตและชีวิตทั้งหมดในปัจจุบัน การพิจารณากระบวนการเชิงเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ในชีวิตประจำวันนอกจากจะทำให้เกิดการเห็นสภาพความจริงของชีวิตมนุษย์ที่เวียนว่ายในสังสารวัฏแห่งความสุขและความทุกข์ในปัจจุบันแล้ว ยังเผยความและความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์นั้นในลักษณะของความเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีนัยว่า ภพ หรือ ภาวะชีวิตของมนุษย์นั้นสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามกระบวนการเชิงเหตุปัจจัย สภาพความจริงที่เปลี่ยนแปลงได้ของชีวิตนี้ทำให้มองเห็นว่า ปัญหาทั้งหลายของชีวิตระดับปัจเจกและระดับสังคมที่มนุษย์เราเผชิญอยู่ในปัจจุบันสามารถทำความเข้าใจและแก้ไขได้ ดังนั้น แนวคิดเรื่องภพที่เน้นภาวะชีวิตของมนุษย์ในชาติปัจจุบันจึงสามารถนำมาเป็นปรับใช้ในการแก้ปัญหาระดับปัจเจกและระดับสังคมได้

การตีความแนวคิดปัจจุสมุปบาทที่เน้นชาติปัจจุบันทำให้แนวคิดเรื่องภพภูมิสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุการณ์ในชีวิตปัจจุบันที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงได้ในเชิงประจักษ์ ให้คุณค่าและความหมายของความสุขและความทุกข์ในชีวิตนี้มากกว่าความสุขและความทุกข์ในชีวิตหลังความตาย การทำความเข้าใจนรกสวรรค์ตามการอธิบายแบบนี้ช่วยให้มองเห็นความทุกข์ในนรกและความสุขในสวรรค์ได้ชัดเจนขึ้น เป็นการลดระดับคำสอนในเชิงอภิปรัชญาที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสสูงคู่คำสอนเชิงจริยศาสตร์ที่มุ่งเน้นประโยชน์ที่พึงได้จากชีวิตนี้ในชาติปัจจุบัน และเป็นการนำแนวคิดทางพระพุทธศาสนามาสันนิษฐานให้เกิดการตระหนักในความทุกข์หรือปัญหาทั้งระดับปัจเจกและระดับบุคคลที่ถูกมองข้ามให้ได้รับการพิจารณาแนวทางแก้ไข ความพยายามในการตีความแนวคิดในพุทธปรัชญาเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ต่อชีวิตระดับปัจเจกและสังคมในปัจจุบันนี้ไม่ใช่การปฏิเสธคำสอนเรื่องภพเชิงอภิปรัชญาที่ว่าด้วยการเวียนว่ายตายเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ หากแต่เป็นการชี้ให้เห็นประโยชน์สุขที่พึงมีพึงได้จากชีวิตในโลกนี้ซึ่งพุทธปรัชญาถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อปัญหาของชีวิตระดับปัจเจกและระดับสังคมในโลกนี้ได้รับการแก้ไขกระทั่งสามารถได้รับประโยชน์สุขที่ถูกต้องดีงามชีวิตในโลกหน้าก็ไม่ใช่ว่าสิ่งที่จะต้องกังวล การปรับใช้แนวคิดเรื่องภพในการแก้ปัญหาระดับปัจเจกและระดับสังคมมาสันนิษฐานการมีความสุขบนฐานของความถูกต้องดีงามในชีวิตปัจจุบันนี้ จึงไม่ได้ขัดแย้งกับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏและการเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด

สรุปได้ว่า แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกมีฐานมาจากแนวคิดเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดตาม แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพระไตรปิฎกซึ่ง จำแนกเป็นกามภพ รูปภพและอรุภพ และได้รับการอธิบายขยายความอย่างพิสดารใน คัมภีร์ชั้นรอง เมื่อตีความแนวคิดเรื่องภพผ่าน แนวคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาททั้งแบบข้าม ภพข้ามชาติและแบบชาติปัจจุบันมาได้แสดง ให้เห็นว่า การตีความแนวคิดแบบข้ามภพข้าม ชาติแม้จะมีฐานมาจากคำสอนเรื่องสังสารวัฏ กรรม และการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิ ต่างๆ ตามโครงสร้างเชิงจักรวาลวิทยาซึ่งปรากฏอยู่จำนวนมากในพระไตรปิฎก ให้เป็น ภพแบบชาติปัจจุบันจะทำให้เราสามารถทำความเข้าใจภพภูมิและการเวียนว่ายตายเกิด ในสังสารวัฏจากเหตุการณ์ที่ผ่านเข้ามาสู่ ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในแต่ละวัน ภายในชาติปัจจุบัน แนวทางการตีความ ดังกล่าวสามารถนำมาพิจารณาเพื่อทำความเข้าใจปัญหา ชีวิตของปัจเจก และสภาพแวดล้อมทางสังคมซึ่งจะทำให้เกิดการ แก้ปัญหาอย่างได้ผล การตีความแนวคิดเรื่องภพแบบชาติปัจจุบันผ่านคำอธิบายเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทจึงสามารถนำมาเป็นกรอบใน พิจารณาแก้ปัญหาชีวิตระดับปัจเจกและระดับสังคมได้ในปัจจุบัน

๔.๒ แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง

หัวใจสำคัญของไตรภูมิพระร่วงก็อยู่ที่การที่สอนให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่ง แม้การไปเกิดในภพภูมิที่เป็นสุคติแต่ก็ไม่มี ความแน่นอน ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารต่อไป อย่างที่ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงไปได้ จะมีก็เพียงแต่พระนิพพานเท่านั้น ซึ่งเมื่อบรรลุด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาจึงจะไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารต่อไปอีก จึงถือได้ว่า หนังสือไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่เป็นแม่บทของวรรณกรรมไทยทั้งปวง มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมสมัยหลังๆ ล้วนแต่มีแนวคิดเกี่ยวกับไตรภูมิแทรกอยู่ หรือไม่ก็มีการกล่าวอ้างถึงสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิ

ไตรภูมิพระร่วงแสดงให้เห็นความสุขอันเป็นเป้าหมายในชีวิตของมนุษย์ที่มนุษย์สามารถเลือกได้ใน ๓ ระดับ คือ

๑. กามสุข ความสุขที่เกิดจากการเสพกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ไตรภูมิพระร่วงนำเสนอความสุขในภาพของสุคติภูมิ เพื่อให้เป็นเป้าหมายของผู้อ่านซึ่งเต็มไปด้วยความสุขต่างๆ ทางกามสุข

๒. ฌานสุข ความสุขที่เกิดจากฌาน คือ รูปฌาน ๔ และอรุภฌาน ไตรภูมิพระร่วงนำเสนอความสุขสงบที่จะได้รับจากการปฏิบัติฌานเมื่อบรรลุยังรูปภูมิและอรุภูมิ

๓. นิพพานสุข ความสุขคือนิพพาน คือความสงบระงับของขั้น ๕ นิพพานสุขต่างจากกามสุขและฌานสุขซึ่งยังมีสัญญาและเวทนาอยู่ ไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่านิพพานเป็นบรมสุขที่หาสุขใดเปรียบมิได้ เป็นความสุขสงบที่แท้จริง หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นเหตุแห่งทุกข์

วิถีสงสารของมนุษย์ที่เวียนว่ายตายเกิดในจักรวาลของไตรภูมิพระร่วงนั้นแสดงให้เห็นแนวทางในการเลือกเป้าหมายของชีวิตไว้ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์เกิดขึ้นมาในจักรวาล มนุษย์สามารถเลือกกระทำบาปหรือบุญได้ หากกระทำบาปย่อมส่งผลให้เมื่อเสียชีวิตต้องไปรับโทษหรือทรมานทุกข์ทรมานในแดนจตุรบายหรือรับความยากลำบากในการเกิดเป็นมนุษย์ และถ้าหากกระทำบุญย่อมจะได้รับสุขทั้งในขณะที่เป็นมนุษย์และไปเสวยสุขยังฉกามาพจรภพ หรือฌานสุขในรูปภูมิหรืออรุณภูมิ หากแต่การเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมินั้น ไตรภูมิพระร่วงกล่าวว่ามิใช่สุขที่เที่ยงแท้ นิพพานสุข จึงเป็นความสุขที่มุ่งให้อ่านปรารภณา เมื่อต้องการหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ทรมานในแดนจตุรบาย และพบว่าแม้ความสุขในกามสุข และฌานสุข ก็มีเที่ยงแท้ ภาพของความทุกข์สุขในภูมิทั้งหลายในไตรภูมิพระร่วงจึงถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้ผู้อ่านซึ่งอยู่ในมนุสสภูมิอันเป็นจุดศูนย์กลางในการขับเคลื่อนการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ได้เห็นภาพ เข้าใจ กำหนดเป้าหมายของชีวิต และเลือกแนวทางชีวิตของตนให้เป็นไปในสังสารวัฏของการเวียนว่ายตายเกิดในจักรวาลแห่งนี้

ลักษณะภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง อันประกอบไปด้วย กามภูมิ รูปภูมิ อรุณภูมิ และโลกุตระภูมินั้น นรกภูมิอันเป็นภูมิที่ทุกข์ทรมานและเลวร้ายที่สุดถูกสร้างให้เกิดเป็นภาพแรกที่ชัดเจนที่สุดในใจผู้อ่าน ทำให้ผู้อ่านเห็นถึงจักรวาลอีกส่วนหนึ่งที่มีสามารถเห็นเองได้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ภาพความทุกข์ทรมานที่รุนแรงร้ายกาจอันเป็นผลจากการกระทำบาปต่างๆ เมื่อครั้งยังมีชีวิต ภาพของภูมิในส่วนที่อยู่ใต้พื้นดินนี้จึงนับเป็นสิ่งที่น่าสนใจ ใคร่รู้ และยิ่งผู้เขียนสร้างภาพให้เป็นระบบชัดเจน เห็นภาพอย่างเป็นจริงเป็นจัง ภาพของนรกในฐานะส่วนหนึ่งของจักรวาลจึงนับเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด มีอิทธิพลที่สุด เป็นกุศโลบายที่ผู้ปกครองใช้เป็นเครื่องมือสื่อให้เกิดภาพในใจแก่ผู้อ่าน การลงโทษที่รุนแรงที่สุดถูกนำเสนอก่อน จากนั้นจึงกล่าวถึง เปรตภูมิ อสุรกายภูมิ เตร็จฉานภูมิ ซึ่งทุกคติภูมินี้ก็แสดงให้เห็นถึงความทุกข์ทรมานต่างๆ อันเป็นผลเกิดจากเหตุคือกรรมที่ได้เคยกระทำไว้ในขณะเป็นมนุษย์ ภาพของสุคติภูมิที่เจริญขึ้นถูกนำเสนอเพื่อแสดงให้เห็นถึงผลบุญที่ได้กระทำในขณะที่มีชีวิตอยู่อันจะนำไปสู่ความสุขทางกามสุขที่สมบูรณ์แบบ รูปภูมิและอรุณภูมิ เป็นภาพของภูมิที่เป็นสุขจากการปฏิบัติฌานภาวนา เป็นความสุขสงบไม่ยึดติดกับความสุขทางกามใดๆ และโลกุตระภูมิ ภาพที่ถูกนำเสนอว่าเป็นความสุขสงบอันแท้จริงที่มีต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดในไตรภูมิอีก การบรรลุดังโลกุตระภูมิเป็นเพียงหนทางเดียวที่จะหยุดวิถีสงสาร ทำให้มนุษย์ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกแล้ว ดังนั้นไตรภูมิพระร่วงจึงนำเสนอภาพของจักรวาลเพื่อจูงใจให้ผู้อ่านปฏิบัติในสิ่งอันพึงประสงค์และหยุดประพฤติปฏิบัติ

สิ่งที่มีควรกระทำ ซึ่งวิธีการดังกล่าวมีลักษณะตรงกับทฤษฎีการปรับพฤติกรรมในทางจิตวิทยาที่เรียกว่า “การเสนอตัวแบบ” (Modeling)

ไตรภูมิพระร่วงจึงมิใช่หนังสือธรรมดา ภาพของจักรวาลที่พระองค์นำเสนอโดยรวบรวมข้อมูลจากแหล่งความรู้ต่างๆ นอกจากจะเป็นการเน้นย้ำแนวความคิดความเรื่อง “ไตรภูมิ” ที่น่าจะปรากฏอยู่แล้วในสังคมขณะนั้นให้ชัดเจนเป็นระบบเป็นจริงเป็นจังยิ่งขึ้นแล้ว การอ้างอิงถึงแหล่งข้อมูลต่างๆ ยังเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับแนวความคิดจักรวาลวิทยาที่ปรากฏใน “ไตรภูมิพระร่วง” ด้วย ไตรภูมิพระร่วงวาดภาพจักรวาลให้เกิดขึ้นในใจผู้อ่าน ตอบปัญหาในเชิงอภิปรายญา รวมทั้งให้ข้อมูล โน้มน้าวจิตใจให้ผู้อ่านปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เป็นไปตามครรลองที่พึงประสงค์ โดยเลือกกำหนดพฤติกรรมที่กระทำอยู่ในปัจจุบันได้ด้วยตัวเอง มิใช่การบีบบังคับ ความเป็นระบบ น่าเชื่อถือ ศรัทธาของไตรภูมิพระร่วง จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่พระยาสิทธิราชย์ไทยใช้เพื่อสั่งสอน อบรม และปกครองประชาชนของพระองค์ให้ประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่พระองค์ประสงค์ และอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข การใช้หลักจิตวิทยาอันลึกซึ้งแยบยลนี้จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ไตรภูมิพระร่วงมีอิทธิพลในสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

จักรวาลในไตรภูมิพระร่วงนั้นมีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน มีลักษณะกลมดังผลมะขามป้อม ถูกรองรับด้วยน้ำ และลม จักรวาลจำนวนมากมายนั้นตั้งอยู่ชิดกัน จักรวาลแต่ละจักรวาลจะมีเขาพระสุเมรุเป็น จุดศูนย์กลาง รายล้อมด้วยภูเขาสัตตบริภัณฑ์ มีทวีปทั้ง ๔ อยู่ในแต่ละทิศ จักรวาลแต่ละจักรวาลจะมีกำแพงจักรวาลเป็นที่สุดแดน ภายในจักรวาลนั้นจะมีวิถีโคจรของพระอาทิตย์ พระจันทร์และดวงดาวต่างๆ จักรวาลและสรรพสิ่งกำเนิดขึ้นเองโดยเป็นไปตามธรรมชาติ เป็นวัฏจักร มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับลง ต่อเนื่องกันไปอันมีผลจากการกระทำของมนุษย์ คำสอนเกี่ยวกับภพภูมิและประเภทของสัตว์เดือไนให้เราต้องหมั่นประพฤติดีหรือทำแต่กุศลกรรม เพราะการจะไปเกิดในภูมิใดหรือเกิดเป็นสัตว์ประเภทใดก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่เราทำลงไป หากต้องการไปเกิดในภูมิที่ดีเป็นสัตว์ที่มีความสุขก็ต้องหลีกเลี่ยงการทำ ความชั่วและหมั่นทำความดี หรือถ้าจะให้บรรลุป่าหมายสูงสุดตามอุดมคติของพุทธศาสนาก็ต้องปฏิบัติจนบรรลุนิพพานหลุดพ้นจากภูมิทั้งปวง คำสอนเรื่องภูมิและสัตว์ของพุทธศาสนาจึงโยงอยู่กับคำสอนเรื่องกรรมโดยตรง^{๑๔}

ดังนั้นแนวคิดเรื่องแนวคิดเรื่องภพภูมิที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงนั้นวิเคราะห์ ได้ ดังนี้

๑. ภพภูมิในไตรภูมิพระร่วงเกิดขึ้นโดยมีวิวัฒนาการตามธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อมนุษย์เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเช่นเดียวกัน ก็ย่อมมีความเท่าเทียมกัน แต่แตกต่างกันเพียงการกระทำของ

^{๑๔} วัชร งามจิตรเจริญ, พุทธศาสนาเถรวาท, หน้า ๖๓.

แต่ละบุคคลเท่านั้น ดังนั้นมนุษย์จึงมีสิทธิอย่างชอบธรรมในชีวิตตนเองสามารถเลือกกระทำและกำหนดชีวิตตนเองได้ โดยมีได้มีผู้ใดควบคุมให้เกิดขึ้นหรือเป็นไปตามอำนาจเหนือธรรมชาติใดๆ เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ คือ มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป ทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยงแท้ ไม่มีสิ่งใดคงทนถาวร

๒. ภาพภูมิดำเนินไปเป็นวัฏจักรด้วยเหตุเพราะ “กรรม” กรรม คือ การกระทำในปัจจุบันของมนุษย์ กรรมหรือการกระทำ ณ ปัจจุบัน เป็นที่มาของอดีต ที่จะเป็นส่วนสำคัญที่ขับเคลื่อนให้เกิดสิ่งต่างๆ ในอนาคต เมื่อใดก็ตามเมื่อมนุษย์หยุดกรรม อันเป็นกิเลสได้หมด มนุษย์ก็จะพ้นจากความทุกข์ และหากมุ่งปฏิบัติมานสมาธิจนกระทั่งบรรลุนิพพาน วัฏสงสารในชีวิตของมนุษย์ก็จะจบสิ้นลงอย่างถาวร ดังนั้น “กรรม” หรือการกระทำของมนุษย์จึงเป็นดังเครื่องมือที่ขับเคลื่อนจักรวาลซึ่งมีลักษณะเป็นวงกลมให้เคลื่อนที่ไปดังวงล้อที่หมุนวนไปมีรูจบสิ้น ซึ่งแนวคิดเรื่องภาพภูมิในไตรภูมิพระร่วงนั้นเป็นไปตามหลักคำสอนในพุทธปรัชญาเถรวาทนั่นเอง ภาพจักรวาลที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงนอกจากจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้เผยแผ่คำสั่งสอนในพุทธปรัชญาแล้ว ยังเป็นเครื่องมือในการปกครองให้มนุษย์เกิดความเกรงกลัวต่อการทำบาป ทำให้ผู้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ไตรภูมิพระร่วงได้นำเสนอแนวความคิดเรื่องของความเท่าเทียมกันของผู้คนจากภาพของการถือกำเนิดโดยธรรมชาติของจักรวาลและมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้ขับเคลื่อนจักรวาลให้เป็นไปได้ด้วยการกระทำของตน

ดังนั้นแนวคิดภาพภูมิในไตรภูมิพระร่วงจึงมีลักษณะเป็น “กรรมลิขิต” จุดศูนย์กลางอยู่ที่มนุษย์ผู้ที่จะขับเคลื่อนความเป็นไปในจักรวาล และทำให้จักรวาลดำเนินไปเป็นวัฏจักรที่ไม่จบสิ้น ดังธรรมะข้อปฏิจจสมุปบาท อันเป็นแนวคิดที่สำคัญที่สุดของพุทธปรัชญาที่แสดงให้เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนเกิดมาจากเหตุปัจจัย การเกิดขึ้นพร้อมกันแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยกันและกัน เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี (อิมสมิ สติ อิท โทติ) เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น (อิมสสุป ปาทา อิท อุปฺปชฺชติ) เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี (อิมสมิ อสติ อิท น โทติ) เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับ (อิมสส นิโรธา อิท นิรุชฺชติ) กระบวนการเกิดและดับของธรรมทั้งหลายจึงเป็นเหตุเป็นปัจจัยของกันและกันแนวความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วงจึงดำเนินไปตามหลักปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง

ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมภาษาไทยเรื่องแรกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาที่ชัดเจนและเป็นระบบ การอ้างอิงแหล่งที่มาของข้อมูลที่ปรากฏชื่อคัมภีร์จนวนกว่า ๓๐ เล่มนั้นทำให้เชื่อมโยงได้ว่า แนวความคิดเรื่องภาพภูมิในไตรภูมิพระร่วงนี้สืบทอดมาจากพุทธศาสนาเถรวาทอันมีถิ่นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย เนื้อหาในไตรภูมิพระร่วงสอดคล้องกับแนวความคิดที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอันเป็นแหล่งข้อมูลที่เก่าแก่ที่สุดของพุทธปรัชญาเถรวาท แนวคิดเรื่องภาพภูมิในไตรภูมิพระร่วงนั้นกล่าวถึงการกำเนิดของจักรวาลหลังจากการประลัย สรรพสิ่งจึงเกิดขึ้นใหม่อีกครั้งในลักษณะเดิม มนุษย์กลุ่มแรกมาจากพรหมทั้งหลายที่รอดพ้นจากการประลัย กิเลสทำให้หมดสิ้นความ

เป็นพรหมกลายเป็นมนุษย์สืบทอดเผ่าพันธุ์เรื่อยมา จากนั้นมนุษย์จะถือกำเนิดตามธรรมชาติจากครรภ์มารดา ดังนั้นจึงมีความเท่าเทียมกัน แตกต่างกันที่หน้าที่และการกระทำของตนเท่านั้น มนุษย์จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ ขึ้นอยู่กับการกระทำบุญและบาปของแต่ละบุคคล เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์บำเพ็ญทานบารมีจนบรรลุนิพพาน หรือ “มหานครนิพพาน” เมื่อนั้นสังสารวัฏของมนุษย์ก็จะดับสิ้นลง มนุษย์จะได้รับความสุขที่แท้จริง ไตรภูมิพระร่วงนำเสนอภาพของจักรวาลตามแนวคิดของพุทธปรัชญาอันให้ความสำคัญเรื่องกฎไตรลักษณ์ซึ่งกล่าวว่าสรรพสิ่งล้วนเป็นอนิจจัง ทุกสิ่งมีเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป และยังแสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่มีความเท่าเทียมกัน “กรรม” หรือการกระทำของมนุษย์ที่แตกต่างกันเท่านั้นที่เป็นสาเหตุทำให้มนุษย์มีชีวิตที่มีความทุกข์หรือสุขแตกต่างกัน “กรรม” หรือการกระทำของมนุษย์จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้จักรวาลดำเนินไปในวัฏจักรเดิมดังลักษณะของกงล้อที่เคลื่อนไป ความรู้เรื่องจักรวาลเป็นเครื่องมือสำคัญที่พญาลิไทยใช้เผยแพร่พระพุทธศาสนาและปรับเปลี่ยนคตินิยมพฤติกรรมของประชาชนในสังคม การเรียบเรียงเนื้อหาอย่างมีระบบและการใช้ภาษาที่มีวรรณศิลป์ทำให้เกิดจินตภาพที่ชัดเจน ส่งผลให้แนวคิดเรื่องภพภูมิในไตรภูมิพระร่วงได้รับความเชื่อถือศรัทธาสืบทอดอยู่ในสังคมไทยเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน

สรุปได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงนับเป็นวรรณกรรมภาษาไทยเรื่องแรกที่มีแนวคิดกับเรื่องภพภูมิอย่างชัดเจนและเป็นระบบ เมื่อศึกษาข้อมูลอันเป็นที่มาของเนื้อหาในไตรภูมิพระร่วงแล้วทำให้พบว่า ไตรภูมิพระร่วงได้รวบรวมความรู้ข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และได้รับการอบรมศึกษาจากพระเถระผู้มีชื่อเสียงในอดีตเป็นจำนวนมาก จากข้อมูลดังกล่าวทำให้สามารถเชื่อมโยงได้ว่า ความรู้และเนื้อหาที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงมิใช่ความรู้ใหม่ หากแต่เป็นความรู้ที่เป็นแก่นในพุทธปรัชญาที่ตั้งสืบทอดจากคัมภีร์ที่ไตรภูมิพระร่วงอ้างอิงไว้ว่าข้อมูลต่างๆ มาจากแหล่งอินเดียโบราณอันเป็นรากฐานของพระพุทธศาสนาที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเผยแผ่และนำเสนอแนวคิดนั้นได้ถูกสืบทอดบันทึกเผยแพร่ให้กว้างขวางออกไปจากถิ่นอินเดียอันเป็นจุดเริ่มต้น ขยายไปสู่ดินแดนต่างๆ ทั้งลังกา มาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และความรู้นั้นได้เดินทางสู่ประเทศไทย โดยพบว่าคัมภีร์ที่อ้างอิงไว้ในไตรภูมิพระร่วงเป็นหลักฐานของการเดินทางเข้ามาของความรู้ความคิดต่างๆ ดังนั้นจากการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของไตรภูมิพระร่วงจึงทำให้เห็นถึงข้อมูลและแนวความคิดต่างๆ ที่รับมาจากพระพุทธศาสนาในอินเดีย และได้รับการรวบรวมเรียบเรียงสร้างสรรค์ให้เป็นไตรภูมิพระร่วงอันเป็นที่รู้จักกันดีและมีอิทธิพลในสังคมไทยสืบมา

สรุปได้ว่า คำที่ใช้เรียกจักรวาลทั้งหมดที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ได้แก่ จักรวาล ไตรภูมิ ไตรภพ ภูมิ ๓ ไตรโลก โลก โลกทั้งหมด และภพจักร ทำให้สามารถสรุปความหมายของคำว่า “จักรวาล” ในไตรภูมิพระร่วงได้ว่า “จักรวาล” หมายถึง โลกหรือดินแดนซึ่งมีปริมาตรเป็นวงกลมอัน

เป็นวิภังค์สงสารของมนุษย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยภพภูมิหรือโลกทั้ง ๓ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ จักรวาลจะมีภูเขาจักรวาลล้อมรอบเป็นขอบเขตดินแดนซึ่งภายในจักรวาลจะมีพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรให้แสงสว่าง ทำให้ออกเขตพื้นทีของภูเขาจักรวาลหรือนอกจักรวาลจะเต็มไปด้วยความมืดมิด ดังนั้นจากคำเรียก “จักรวาล” ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงนี้แสดงให้เห็นแนวความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงว่าจักรวาลเป็นสถานที่ที่มีลักษณะเป็นวงกลม ล้อมรอบด้วยภูเขาจักรวาล และจักรวาลเป็นโลกที่หมู่สัตว์ทั้งหลายอยู่อาศัยร่วมกัน เป็นดินแดนที่สรรพสัตว์ใช้ดำรงชีวิตเวียนว่ายตายเกิดอันมีลักษณะเป็นวงกลมซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ภพภูมิ ดังนั้นคำว่า “จักรวาล” ในไตรภูมิพระร่วง จึงมีนัยทางความหมายเช่นเดียวกันกับ ไตรภูมิ ไตรภพ ภูมิ ๓ โลก โลกทั้งหมด และภพจักร เพียงแต่มุ่งเน้นกล่าวถึงลักษณะเด่นของจักรวาลแตกต่างกันไปเท่านั้น

๔.๓ แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

การวิจัยเรื่องการศึกษาแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง สามารถที่จะเปรียบเทียบได้ตามลำดับ ดังนี้

๔.๓.๑ ความหมายของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

จากความหมายของภพในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง สามารถสรุปได้ว่า สวรรค์ หมายถึง โลกอีกโลกหนึ่งที่เพียบพร้อมไปด้วยความสุขทั้ง ๕ หรือสถานที่ที่อยู่ของเทวดาทั้งหลายในสวรรค์ชั้นกามาพจร ยังมีสวรรค์ชั้นรูปพรหม และอรุณพรหมอีก ส่วนในไตรภูมิพระร่วงนั้น มีสวรรค์ ๖ ชั้นเป็นที่อยู่ของเทวดา ชั้นจาตุมหาราชิกาภูมิ, ชั้นดาวดึงส์ภูมิ, ชั้นยามาภูมิ, ชั้นดุสิตภูมิ, ชั้นนิมมานรดีภูมิ, ชั้นปรนิมมิตวสวัตติภูมิ สวรรค์ชั้นรูปภูมิ มี ๑๖ ชั้น และสวรรค์ชั้นอรุณภูมิอีก ๔ ชั้นเป็นแดนของพรหมไม่มีรูป แบ่งตามผู้สำเร็จรูปภูมิ ๔ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า ภพทั้งในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง ภพต่างก็เหมือนกันซึ่ง หมายถึง โลกอีกโลกหนึ่งที่เพียบพร้อมไปด้วยความสุขทั้ง ๕ หรือสถานที่ที่อยู่ของเทวดาทั้งหลายในสวรรค์ชั้นกามาพจร ยังมีสวรรค์ชั้นรูปพรหม และอรุณพรหม ความแตกต่างเป็นเพียงแค่ภาษาหรือการใช้ภาษาซึ่งปัจจุบันนี้ มีคำที่เกิดมากมายหลายคำ เช่น คำว่าเทวโลก เป็นต้น

ส่วนภูมิในพระไตรปิฎก อธิบายถึงสภาพที่ไม่มีความเจริญ สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความยินดี ไม่มีความเบาใจ นรก คือ ภูมิ เป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ทำบาป ตายแล้วไปเกิด เป็นแหวนแห่งความทุกข์ ไร้เสียซึ่งความสุขและความเจริญเป็นภาวะที่ร้อนรน ซึ่งจะเห็นได้ว่า นรกหรือนิรยะนั้น แสดงถึงสถานที่หรือภูมิ ที่ไม่ดี ที่เลว เป็นที่รวมแห่งการลงโทษทัณฑ์ทั้งหลายตามกรรมที่ได้กระทำชั่วไว้ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ หลังจากตายแล้วก็ไปเกิดยังสถานที่ดังกล่าว ส่วนความหมาย

ของภูมิในไตรภูมิพระร่วง หมายถึง ที่ไม่มีความเจริญ ประกอบด้วยนรกใหญ่ ๘ ชุม คือ สัตว์เขี้ยวรอก กากหุสตุตตนรก สังฆานนรก โรรวนรก มหาโรรวนรก ตาปนรก มหาตาปนรก และมหาอวิจินรก นรกใหญ่ 8 ชุมนั้น ชุมในภาษาไทย แปลว่า หลุม ในที่นี้หมายถึง หลุมใหญ่ลึกลงไปใต้ดิน ซ้อนเป็นชั้นกันลงไปเป็น ๘ ชุม และนรกบ่าวอีก ๑๖ ชุม รวมทั้งนรกร้อย

สรุปได้ว่า จากการการศึกษาแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง จึงพบว่า ในพระไตรปิฎกให้ความหมายคำว่า ภพสภาพที่ไม่มีความเจริญ สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความยินดี ไม่มีความเบาใจ นรก คือ ภูมิ เป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ที่ทำบาป ตายแล้วไปเกิด เป็นแหวนแห่งความทุกข์ ไร้เสวยซึ่งความสุขและความเจริญ เป็นภาวะที่ร้อนรน สำหรับไตรภูมิพระร่วงนั้นให้ความหมายว่า ที่ที่ไม่มีความเจริญ ประกอบด้วยนรกใหญ่ ๘ ชุม ซ้อนเป็นชั้นกันลงไป และนรกบ่าวอีก ๑๖ ชุม แล้วยังนรกร้อยอีกชุมละ ๔๐ ชุม ต่อนรกบ่าว ๑ ชุม สรุปแล้วคือทั้ง ๒ คัมภีร์ มีความหมายเหมือนกัน

๔.๓.๒ ประเภทของภพภูมิภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

จากการศึกษาประเภทของภพในพระไตรปิฎกนั้นมี ๓ ประเภท ได้แก่ ประเภทที่ ๑ สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดีปรนิมมิตตสวรรค์ ส่วนประเภทที่ ๒ นั้นเป็น สวรรค์ชั้นรูปาวจร ปฐมฌาน ๓ ชั้น คือ พรหมปาริสุทธิ พรหมบุโรหิตา มหาพรหมมา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรทุติยฌาน ๓ ชั้น คือ ปริตตภา อัมปมาณาภา อาภัสสรา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรตติยฌาน ๓ ชั้น คือ ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุภิกินหา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรจตุตถฌาน ๗ ชั้น คือ เวทีพลลา อสัณญสัตว์ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฐฐา และ ภพชั้นอรุภูมิเป็นสวรรค์ประเภทที่ ๓ มี ๔ ชั้น คือ อากาसानัญญาตณภูมิ วิญญาณัญญาตณภูมิ อากิญจัญญาตณภูมิ และ เนวสัณญานาสนัญญาตณภูมิ สวรรค์ในไตรภูมิพระร่วงนั้นสามารถแบ่งออกเป็นประเภทได้ ๓ ประเภท ได้แก่ ฉกามาพจรภูมิ, รูปาวจรภูมิ และอรุปาวจรภูมิ ฉกามาพจร ซึ่งมีความหมายถึง ภูมิ ๖ ชั้น ที่ยังติดอยู่ในพวงกมัตถมหา ยังมีความอยาก ความใคร่ มีการจุติ เกิด ดับ เหมือนโลกมนุษย์ ส่วนรูปาวจรภูมิ คือ ชั้นที่พรหมมีรูป เป็นสวรรค์ ๑๖ ชั้น ๓ ชั้นแรก เรียกว่า ปฐมฌานภูมิ พรหมชั้นนี้บรรลุปฐมฌาน สวรรค์ชั้นที่ ๔-๖ เรียกว่า ทุติยฌานภูมิ พรหมในชั้นนี้บรรลุดุติยฌาน ชั้นที่ ๗-๙ เรียกว่า ตติยฌานภูมิ พรหมในชั้นนี้บรรลุตติยฌาน สวรรค์ชั้นที่ ๑๐ ขึ้นไปเรียกว่า จตุตถฌานภูมิ พรหมชั้นนี้บรรลวจตุตถฌาน ชั้นที่ ๑๐-๑๑ และพรหมในชั้นที่ ๑๒-๑๖ เรียกว่า ปัญจสุทธาวาส พรหมในชั้นนี้ ต้องเป็นอริยบุคคลในพุทธศาสนา ระดับอนาคามีอริยบุคคล เท่านั้น และสวรรค์ชั้นอรุปพรหมนี้มี ๔ ชั้น คือ อากาसानัญญาตณภูมิ วิญญาณัญญาตณภูมิ อากิญจัญญาตณภูมิ และ เนวสัณญานาสนัญญาตณภูมิ พรหมในชั้นนี้ไม่มีรูปร่าง มีแต่จิตเจตสิก เพราะเห็นว่าหากมีร่างกายอยู่นั้นจะมีแต่โทษภูมิที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ส่วนใหญ่กระจายอยู่ตามพระสูตรต่าง ๆ อุตสทนรกเป็นบริวารมหานรกทั้ง ๘ ล้อมรอบ

มหานรกละ ๑๖ ชุม ดังนั้น จึงมีอุสสทนรกทั้งสิ้น ๑๒๘ ชุม (๑๖ คูณ ๘ = ๑๒๘) นอกจากนี้มีมหานรก ทั้ง ๘ มียมโลกนรกเป็นบริวารล้อมรอบชุมละ ๔๐ ดังนั้น จึงมียมโลกนรกทั้งสิ้น ๓๒ ชุม (๔๐ คูณ ๘ = ๓๒๐) รวมมหานรก อุสสทนรก ยมโลกนรก และโลกันตนรก มีทั้งหมด ๔๕๗ ชุมแต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ชื่อของนรกทั้งหมดนี้ เป็นการตั้งชื่อตามลักษณะของสถานที่ที่สัตว์นรกถูกลงโทษนรกโลกันต์ ตั้งอยู่ ระหว่างโลกจักรวาล ๓ โลก มีอายุ ๑ พุทธันดร เป็นนรกชุมที่ไม่มีแสงเลย แต่จะมีแสงเกิดขึ้นก็ต่อ เมื่อ พระโพธิสัตว์ทรงปฏิสนธิในครรภ์พระมารดา, เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติ, เมื่อพระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้า, เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาเรื่องอัมมจักรกัปปวัตตสูตร (ธรรมจักร) และ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสด็จปรินิพพาน อเวจีนรก นรกชุมนี้มีกำแพงหกด้านอยู่ชุมหนึ่งสัตว์นรกจะ เคลื่อนไหวร่างกายมิได้เลยเพราะถูกอาวุธหรือหอกที่ร้อนตรึงไว้กับพื้นหมดในท่ายืน มีไฟลุกท่วม เหมือนเป็นการย่างสัตว์นรก นอกจากนี้ยังมีเตาเผาใหญ่ ยมบาลจะจับสัตว์นรกโยนลงไปยังในเตา ด้วยอายุยืน ๑ กัป ยังมีนรกชื่อสุนัขนรก เต็มไปด้วยสุนัข ๔ พวก คือ หมานรกด่า หมานรกลีอง หมานรแดง หมานรดำ และยังมีฝูงแร้งกา นกตะกรุม สัตว์นรกที่เกิดจะถูกสุนัขไล่ขบกัดฝูงแร้งกา จะจิกตรงลูกตา ปากและส่วนต่างๆ

ภูมิที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง เป็นภูมิที่ลงโทษสัตว์นรกที่ทำบาปกรรมที่แยกไว้ว่า ผู้ใดทำ กรรมหนักน้อยก็ไปตกนรกบ่าว ผู้ใดทำกรรมหนักระดับปานกลางก็จะตกนรกภายในนรกใหญ่ ๘ ชุม ตามลักษณะการกระทำที่ได้มาในขณะที่เป็นมนุษย์อยู่ ส่วนผู้ทำกรรมหนักตามที่บัญญัติไว้ก็จะไปเกิด ในนรกชุมที่ลึกลงไป ซึ่ง อายุการลงโทษก็จะยาวนานเป็นกัป เรียกว่า นับเป็นวันเดือนปีไม่ได้ กล่าวคือ นับไม่ถ้วนนั่นเองจากการเปรียบเทียบประเภทนรกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง พบว่า มีลักษณะไม่เหมือนกัน จำนวนไม่เท่ากัน แต่รายละเอียดการอธิบายมีส่วนแตกต่างกันในด้านภาษา ใน พระไตรปิฎกนั้นไม่ได้กล่าวถึง นรกใหญ่ แต่บอกว่า เป็นมหานรก ๘ ชุม อาจมีรายละเอียดอยู่บ้างไม่ มากเท่าไรเช่นมีเรื่องนรก ๑๐ อยู่ในทศกนิบาต แต่ในไตรภูมิพระร่วงมีแค่นรก ๘ และนรกบ่าว อีกทั้งการใช้ภาษาเช่น ยมโลก เป็นต้น ในไตรภูมิพระร่วงไม่มีคำว่า ยมโลก ส่วนนรกบ่าวหรือนรกบริวาร มีการเรียกชื่อที่แตกต่างกันบ้าง คือนรกบ่าวใช้เรียกนรกบริวารชุมเล็กในไตรภูมิ พระร่วง แต่การ ลงโทษไม่แตกต่างกัน

สรุปได้ว่า จากการการศึกษาแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง จึงพบว่า ภพภูมิ นั้นมี ๓ ประเภท เหมือนกัน ซึ่ง ได้แก่ สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรติ ปรนิมมิตตวสวัตตี, สวรรค์ชั้นรูปาวจร คือ พรหมปาริสาชชา พรหมบุโร หิตา มหาพรหมาและสวรรค์ชั้นรูปาวจรทุติยฉาน ๓ ชั้น คือ ปริตภา อัมปมาณาภา อาภัสสรา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรตติยฉาน ๓ ชั้น คือ ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุภิกิณหา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรจตุตถ ฉาน ๗ ชั้น คือ เวหัพปลา อสญญสัตว์ อวิหา อดตปา สุตัสสา สุตัสสี อกนิฏฐา และสวรรค์ชั้นอรุณภูมิ

เป็นสวรรค์ประเภทที่ ๓ มี ๔ ชั้น คือ อากาสาณัญญาตนภูมิ วิญญาณัญญาตนภูมิ อากิญจัญญาตนภูมิ และเนวสัณญานาสนัญญาตนภูมิ

๔.๓.๓ ลักษณะของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

จากการศึกษาภพในแนวคิดในพระไตรปิฎก พบว่า ภูมิหรือดินแดนที่มีอารมณ์เลิศด้วยดี สวรรค์อันเป็นที่อยู่ของ จาตุมหาราชิกาภูมิ มี ๔ เมือง มีเทวดาผู้ปกครอง ๔ องค์ คือ ท้าวธรรหมหาราช, ท้าววิรุฬหกมหาราช, ท้าววิรูปักษ์ และท้าวเวสสุวรรณ มีอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ ดาวดึงส์สวรรค์ ตั้งอยู่บนยอดเขาสิเนรุ มีเนื้อที่หนึ่งหมื่นโยชน์ อยู่นานถึง ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ สวรรค์ชั้นยามานัน มีท้าวสุยามเทวาริราช เป็นผู้ปกครอง อายุของเทวดาชั้นยามานัน อยู่นานถึง ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ สวรรค์ชั้นดุสิต มีอายุยืน ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ มีท้าวดุสิตเป็นผู้ปกครอง สวรรค์ชั้นนิมมานรดีหากมีความปรารถนาในกามคุณเลิศชนิดใด ย่อมเนรมิตเอาได้ตามความพอใจ ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นนี้ชื่อว่า ท้าวนิมิตเทวาราชเจ้า มีอายุ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์ สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๖ อยู่สูงกว่านิมมานรดี แต่ต่ำกว่าพรหมภูมิ มีอายุยาวนานถึง ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ อากาสาณัญญาตนภูมิเป็นชั้นที่ทรงอากาศไม่มีที่สิ้นสุดมีอายุแห่งพรหมประมาณ ๒๐,๐๐๐ มหากัป วิญญาณัญญาตนภูมิ มีอายุแห่งพรหมประมาณ ๔๐,๐๐๐ มหากัป อรูปฌานกุศลอันสูงสุดที่ตนได้บำเพ็ญมา เพราะเหตุที่ตนปฏิสนธิด้วยเนวสัณญานาสนัญญาตนวิบากจิตทั้ง อยู่พ้นจากอากิญจัญญาตนภูมิขึ้นไปอีก ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ มีอายุแห่งพรหมประมาณ ๘๔,๐๐๐ มหากัป อรูปภพนี้ไม่มีปรากฏในหลักฐานทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทว่า พระพุทธเจ้าพระองค์ใดจะเสด็จขึ้นมาโปรดเหล่าอรูปพรหมที่อรูปาวจรภูมินี้เลย

ภพในไตรภูมิพระร่วงชั้นแรก คือ จาตุมหาราชิกา สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สวรรค์ชั้นยามา สวรรค์ ชั้นดุสิต สวรรค์ชั้นนิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตติ สวรรค์ สวรรค์ ๖ ชั้นนี้ เรียกว่า ฉกามาพจร สวรรค์รูปพรหม มีทั้งหมดด้วยกัน ๑๖ ชั้น เรียกอีกชื่อหนึ่งรวมกันว่า รูปาวจร ได้แก่ พรหมปารีสัชชา ภูมิ, พรหมปโรหิตา มหาพรหมภูมิ ปรีตตราภูมิ อัปมาณภูมิ อภัสสรภูมิ ปรีตตสุภาภูมิ, อัปมาณสุภาภูมิ สุภิกิณฑาภูมิ เวทปผลาภูมิ อสัณญีภูมิ อวิหาภูมิ ชั้นอตปปาภูมิ ชั้นสุทสสาภูมิ ชั้นสุทสสิ ภูมิชั้นอกนิฏฐาภูมิ พรหมทั้งหลาย ๕ ชั้นนี้เรียกว่า ปัญจสุทธาวาส เมื่อตายได้ไปเกิดในปัญจพิศ สุทธาวาสไม่หวนกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก แม้ว่าหมดอายุในชั้นพรหมแล้วก็นิพพาน ส่วนพรหมที่ไม่มีรูปมีแต่ชื่อหรือนามเท่านั้น ซึ่งมีอรูปพรหมอยู่ ๔ ชั้น ได้แก่ ชั้นอากาสาณัญญาตนภูมิ ชั้นวิญญาณัญญาตนภูมิ ชั้นอากิญจัญญาตนภูมิ และชั้นเนวสัณญานาสนัญญาตนภูมิ

จากการศึกษาภูมิในแนวคิดในพระไตรปิฎก พบว่า ผู้ที่ไม่อยู่ในศีลในธรรมมีชีวิตไม่ราบรื่น ตายไปแล้วตกนรกภายใน ๘ ขุม มีอุสสทนรก ๑๖ ขุมเป็นบริวารล้อมรอบ สัณชีวนรก ผู้ไปเกิดแม้ว่าจะได้รับโทษจนตายแล้ว ก็กลับฟื้นขึ้นมาอีก กภาพสุตตนรก ผู้ไปเกิดในนรกขุมนี้ถูกลงโทษโดยยมบาลพากันเอาเส้นเหล็กแดงลูกลงเป็นไฟมาตีให้เป็นเส้นดำเข้าตามร่างกาย แล้วก็เอาเลื่อยนรกมาเลื่อย กภาพ

สุดตนรคนั้นมีลักษณะเป็นสีเหลืองจัตุรัส โดยกว้าง ยาวและลึกได้ ๑๐๐ โยชน์ มีอายุนาน ๑๐๐๐ ปี นรก สังฆานรคน ผู้ไปเกิดในนรกขุมนี้ ถูกลงโทษโดยถูกภูเขาเหล็กแดงกลิ้งไปกลิ้งมากลิ้งเข้าหากัน โร รุมหानรคน มีดอกบัวเหล็กใหญ่ไฟลุกพุ่งออกมาจากกลีบตลอดเวลา มหาโร รุนรคน ถูกลงโทษโดยวิธี ให้ยืนแข็งที่อยู่ออยู่ในดอกบัวเหล็กบานสะพรั่ง ใกล้เคียง ๆ ดอกบัวมีแหลนหลาวปักเอาปลายขึ้นไฟลุก กลีบ ดอกบัวก็บาดเข้าไปในเนื้อ หมานรคนก็คอยกินเนื้อหนัง รุมแพะเหลือแต่กระดูก ร่างกายก็รวมเข้าเป็น กายใหม่ ตาปนรคน ถูกลงโทษโดยวิธีถูกย่างให้ร้อนบนปลายหลาวเหล็ก แต่ก็ตายไม่ได้ มหาตาปนรคน มีกำแพงกันทุกด้านมีไฟพุ่งเข้ามาทุกด้าน ไฟนี้ มีความร้อนแรงมากไฟพุ่งมาทุกทิศ อเวจิมหानรคน นรก ขุมนี้มีอายุ ๑ กัป การลงโทษ สัตว์นรกยืนแล้วมีกำแพงทั้ง ๖ ด้าน ไฟก็พุ่งมาทั้ง ๖ ทิศ เวตรณีนรคน มี แม่น้ำใสสะอาด แต่เป็นน้ำกรด มีต้นหวายใหญ่มีหนามยาวแหลมคม โลหกุมภี ในนรกขุมนี้ มีหม้อ เหล็กขนาดใหญ่มีน้ำร้อนเดือดพล่านอยู่ตลอดเวลาคุณนรก สัตว์นรกที่มาเกิดในนรกอุจจาระเน่า ถูก หนอนกัดกินทั้งเนื้อและกระดูกตลอดจนอวัยวะภายใน กุกกุหนรคน มีโทษถูกเผาด้วยขี้เถ้าร้อนระอุ

ซึ่งลักษณะของนรกในไตรภูมิพระร่วงก็มีเช่นกัน ภูมิที่ไม่มีความเจริญหรือฝ่ายเสื่อม ได้แก่ นรกภูมิ, ตีรจฉานภูมิ, เปเรตภูมิ และอสุรกายภูมิ ในไตรภูมิพระร่วง มีการคัดลอกกันมาตามยุคสมัย หลายครั้ง กล่าวได้ว่าภูมิทั้ง ๔ เป็นอบายภูมิ เป็นฝ่ายตกลงไป ส่วนลักษณะสัตว์ที่ไปเกิดในนรกภูมินั้น เป็นอุปปาติกโยนิ การเกิดของอุปปาติกะนั้นเรียกว่า ผุด เกิดโดยพร้อมกันทั้งรูป ๒๘ ได้แก่ เทวดา พรหม และสัตว์ในนรก นรกในไตรภูมิพระร่วงนั้น มีนรกใหญ่มี ๘ ขุมนรคน ระยะเวลาที่สัตว์ไปเกิดใน ขุมนรคนต่างๆ นรกใหญ่สัตยชีวนรคนเป็นนรกขุมแรกที่มีอายุ ๕๐๐ ปีนรก ส่วนอวีจिनรคนเป็นนรกขุมที่ ๘ มีอายุหนึ่งกัลป์ เป็นต้น เหล่านรกใหญ่ ๘ ขุม มีลักษณะเป็น ๔ มุม และมีประตู ๔ ประตู ทั้ง ๔ ทิศ พื้นนรกมีเหล็กร้อนแดงฉาน ฝาปิดขุมนรคนเป็นเหล็กร้อนแดงฉาน กว้างและสูงเท่ากันเป็นสีเหลือง จัตุรัส ด้านละ ๑๐๐ โยชน์กับอีก ๘,๐๐๐ วา ความหนา ๔ ด้านๆละ ๙ โยชน์ นรกใหญ่ ๘ ขุมไม่มี ยมบาล ยมบาลจะมีแต่ในนรกบ่าว และนรกเล็ก นรกเล็กเป็นบริวารของนรกบ่าวที่มียมบาลอยู่ เรียกว่า นรกอุสุท หนึ่งขุมนรคนบ่าว มีนรกอุสุท ๔๐ ขุม ส่วนนรกบ่าวมี ๑๖ ขุม โลกกันต์ แปลว่า อยู่ ระหว่างโลก นรกโลกกันต์ ก็หมายถึง นรกที่อยู่ระหว่างโลก นรกโลกกันต์นั้นกว้าง ๘,๐๐๐ โยชน์ มีคูลึก เป็นวงรีน้ำลึกไม่เห็นกัน ด้านบนด้านล่างไม่มีฝาปิด มีน้ำเอ่ออยู่เสมอ ด้านบนเป็นปล่องขึ้นไปถึงพรหม โลกมีอายุหนึ่งพุทธันดรกัลป์ มหาอวีจिनรคน มีอายุหนึ่งกัลป์ กรรมที่ทำ คือ ปัญจันนตริยกรรม

จากการศึกษาลักษณะของภพในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง พบว่า ลักษณะของภพ คล้ายกัน แต่ไม่เหมือน หรืออาจเป็นเพียงแต่ภาษา หรือการแปลมาหลายๆ ครั้งอาจทำให้ข้างฝ่าย ไตรภูมิพระร่วงออกจะเข้าใจยากอยู่บ้างหากไม่มีการตีความให้ชัดเจนในลักษณะของภพอาจมีการ พรรณนาสวรรค์ที่แตกต่างกัน เช่น ความงดงามยิ่งกว่า ในแต่ละชั้นของสวรรค์ แต่ในพระไตรปิฎก กลับกล่าวว่า มีความสุขยิ่งกว่า ส่วนลักษณะของภูมิในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง ใน

พระไตรปิฎก พบว่า นรกในพระไตรปิฎกนั้นจะกล่าวถึงชื่อนรกกี่ต่อเมื่อมีการถือธรรมหรือกรรมดีที่ควรทำและกรรมชั่วที่ควรเว้นในพระพุทธศาสนา ว่าถ้าทำกรรมชั่วเช่นนี้จะตกนรกลักษณะนี้ซึ่งชื่อนรกเมื่อแปลความหมายตามอักษรแล้วก็จะบ่งบอกว่า มีลักษณะอย่างไร ส่วนในไตรภูมินั้น จะกล่าวถึงนรกบริวาร และมีการอธิบายชัดเจน

๔.๓.๔ แนวคิดทางจริยศาสตร์ของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง

แนวในพระไตรปิฎกแสดงให้เห็นว่า การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การลักทรัพย์การพูดเท็จ การคบชู้ภรรยาของผู้อื่นและการดื่มสุรายาเสพติด กรรมทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่ทำให้ตกนรกในขุมที่แตกต่างกันไป ตามความหนักเบาของกรรมที่ตนได้ทำไว้เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ นรกแต่ละขุมนั้น มีไฟลุกไหม้ตลอดเวลา และไม่เคยมีสักครั้ง ไม่ว่าจะนานสักเพียงใด ไฟก็ยังลุกไหม้อยู่ ผู้ที่เกิดในนรกนั้น ยมบาลจะถาม เพื่อทราบการกระทำในเมืองมนุษย์ว่า รู้เรื่อง คนเกิด คนแก่ คนเจ็บ คนทำความผิด และคนตาย หรือเปล่า หากไม่เคยรู้เรื่องอะไรเลยก็จะถูกลงโทษตามกรรมที่ทำได้ ผู้คนทั้งหลายที่ประพฤติปฏิบัติแต่ความชั่วเหล่านี้ ดังที่กล่าวมาแล้วล้วนแต่ต้องตกนรกขุมต่างๆ ตามวาระกรรมของตน ซึ่งนรกแต่ละขุมมีอายุยาวนานแตกต่างกันเป็นที่ทนทุกข์ทรมานแสนสาหัส เป็นที่น่าเวทนายิ่งนัก

ส่วนในไตรภูมิพระร่วงระบุว่าผู้มีทรัพย์สินมาก มียศตำแหน่ง ชูตริต ใช้กำลังข่มขู่เอาทรัพย์สินตายไปตกนรกเวตรณิ ผู้ใดกล่าวให้ร้ายผู้อื่น โดยเฉพาะกล่าวแก่สมณพราหมณ์ ผู้ถือศีล พ่อแม่ ผู้อาวุโสผู้เฒ่า ครู อุปัชฌาย์ เมื่อตายแล้วตกนรกสุนัข ผู้ใดใช้วาจาพูดให้ร้ายต่อผู้ถือศีล ซึ่งท่านกล่าวแต่คำที่ดีและมีประโยชน์กับตนเอง แต่กลับมาใช้วาจาให้ร้ายให้ท่านช้ำอกช้ำใจอับอายผู้คน ผู้นั้นตายไปตกนรกโสคติ ผู้ใดชักชวนผู้อื่นว่า จะมีการทำบุญ แล้วมีผู้ร่วมจะทำบุญโดยให้ทรัพย์สินแก่ผู้ชักชวนว่า ให้นำทรัพย์สินร่วมทำบุญ แต่ไม่ได้นำทรัพย์สินนั้นไปทำบุญกลับเอาทรัพย์สินนั้นเป็นของตัวเอง ตายไปในตกรนกรังคารากาส ผู้ใดทำร้ายด้วยการเขี่ยนติ ซึ่งเหล่าสัตว์ทั้งหลาย พระสงฆ์ พราหมณ์ อาจารย์ผู้ถือศีล ผู้นั้นตายลงตกนรกโลหกุมภิ ผู้ใดเอาข้าวลืบ แกลบ เศษฟางมาผสมกับข้าวเปลือก แล้วเอาไปขายหลอกผู้ซื้อว่า เป็นข้าวเปลือกที่ไม่ปะปนสิ่งใด ตายไปตกนรกอุสปลาต ผู้ใดวิ่งราวทรัพย์สินผู้อื่นตายลงตกนรกสัตตหต ผู้ใดฆ่าปลา แล้วเอาไปขายในตลาด ตายไปตกนรกพิลล ผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับการเก็บภาษี เก็บภาษีเกินกำหนด และกล่าวให้ร้าย ดีผู้ที่เปิ่นเพื่อนรัก ให้โทษเพื่อน ตายลงตกนรกโปรณมิพห ผู้ใดทำร้ายพ่อแม่ พระสงฆ์ ผู้มีพระคุณ และผู้ถือศีล ตายลงตกนรกโลหิตปูพพ ผู้ใดเจรจาซื้อสินค้าแล้วบอกว่าตกลงจะจ่ายด้วยเงินด้วยทอง แล้วใช้กลโกงเอาด้วยตาชั่ง เครื่องตวงวัดต่างๆ ใช้กลเม็ดต่างๆ ให้เจ้าของสินค้าผิดพลาดหวังเอาสินค้านั้นเสีย แล้วก็บอกว่าไม่ได้ตกลงกันไว้ ผู้คนเหล่านี้ตายลงตกนรกโลหพพิส ชายใดใช้แรงบังคับขืนใจภรรยาผู้อื่น ส่วนหญิงนั้นทอดทิ้งสามีของตนเอง ชายหญิงเหล่านี้ ตายลงตกนรกสังฆาฏ ผู้ใดทำชู้กับภรรยาผู้อื่น ตายไปตกนรกอวังสิร ผู้ที่เป็นมิฉฉาภิกษุต้องตกนรกมิฉฉาภิกษุ เป็นผู้ไม่รู้จักบาปบุญ จะเห็นได้ว่า สิ่งต่างๆ เหล่านี้นำมาซึ่ง

ความก้าวร้าวต่อพ่อ แม่ สมณ พราหมณ์ ผู้ถือศีล คณะสงฆ์ จนกระทั่งทำให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรง คือ ทำร้ายพ่อแม่ พระภิกษุสามเณร ผู้ถือศีล ส่วนการทำให้สงฆ์แตกแยกอาจเกิดขึ้นหลายสาเหตุ เช่น การเมือง เป็นต้น บุคคลใดได้ทำอนันตริยกรรมหรือกรรมหนักตายลงก็จะตกลงในมหาเวจจิมรจาก การเปรียบเทียบคำสอนเรื่องนรกในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง จะเห็นว่า ไม่ต่างกันมากหรือไม่ แตกต่างกันเลย ในพระไตรปิฎก เป็นแม่บทอยู่แล้ว ดังนั้น คำสอนย่อมไม่แตกต่างกัน เช่นการฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต การลักทรัพย์ การพูดเท็จ และการคบชู้ภรรยาของผู้อื่น เป็นต้น ดังนั้น กรรมทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนแต่ทำให้ตกนรกในขุมที่แตกต่างกันไป ตามความหนักเบาของกรรมที่ตนได้ทำไว้เมื่อครั้งยังเป็น มนุษย์

การจะได้ไปเกิดบนสวรรค์นั้นต้องเป็นผู้มีจิตใจบริสุทธิ์มุ่งมั่นในธรรม หมั่นให้ทาน มีศีล สำหรับผู้ใดภาวนาจนสำเร็จเข้าสู่ชั้นปฐมฌาน ครั้นตายไปย่อมไปบังเกิดเป็นเทวดาชั้นพรหม หรือ รูปาวจรภูมิ คือ สวรรค์ชั้นพรหมผู้มีรูป เรียกว่า ปฐมฌานภูมิ ด้วยพรหมในชั้นนี้บรรลุด้วยปฐมฌาน ผู้ใดภาวนาจนสำเร็จเข้าสู่ชั้นทุติยฌาน ครั้นตายไปย่อมไปบังเกิดเป็นเทวดาชั้นพรหมหรือ รูปาวจรภูมิ หรือทุติยฌานภูมิ ด้วยเหล่าพรหมในชั้นนี้บรรลุด้วยทุติยฌาน ผู้ใดภาวนาจนสำเร็จเข้าสู่ชั้นตติยฌาน ครั้นตายไปย่อมไปบังเกิดเป็นเทวดาชั้นพรหม หรือ รูปาวจรภูมิ หรือตติยฌานภูมิ ด้วยเหล่าพรหมใน ชั้นนี้บรรลุด้วยตติยฌาน ผู้ใดภาวนาจนสำเร็จเข้าสู่ชั้นจตุตถฌาน ครั้นตายไปย่อมไปบังเกิดเป็นเทวดา ชั้นพรหม หรือ รูปาวจรภูมิ หรือตั้งแต่สวรรค์ชั้นที่ ๑๐ ขึ้นไป รวมเรียกว่า จตุตถฌานภูมิ ผู้บรรลุด จตุตถฌานจะต้องเป็นอริยะบุคคลในพระพุทธศาสนาเป็นอนาคามีถึงได้เกิดในสวรรค์ชั้นนี้ เหล่าพรหม ในชั้นที่ ๑๒-๑๖ เรียกว่า ปัญจสุทธาวาส หรือ สุทธาวาสภูมิ ผู้งดเว้นธรรมที่ควรเว้นผู้นั้นจะได้ไปเกิด ยังสวรรค์ในภูมิต่างๆ กันไปตามแต่ผู้ปฏิบัติมากน้อยต่างกัน ซึ่งสวรรค์แต่ละชั้นนั้นล้วนแล้วแต่มีความ ประณีตต่างกัน

สรุปได้ว่า แนวคิดที่นำไปสู่การปฏิบัติทางจริยศาสตร์ที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์ในไตรภูมิพระ ร่วงนั้น ก็คือ การประกอบกรรมดีที่ห่วงตามกรอบของศีลธรรม ให้ทานเป็นนิจตามฐานะ ให้ความ ช่วยเหลือผู้อื่นควรแก่ฐานะของตนเอง ช่วยเหลือสังคมเริ่มตั้งแต่ครอบครัวด้วยความเอื้อเฟื้อ ด้วย ความรัก ความเมตตา ผู้ที่ไปเกิดบนสวรรค์จะต้องทำเช่นนี้ คือ อย่าประมาทลืมหิว เร่งชวนชวาย ทำบุญทำกุศล สร้างบุญธรรม ให้ทาน รักษาศีล มีความเมตตา หมั่นสวดมนต์เจริญภาวนา ดูแลบิดา มารดาผู้เฒ่าผู้แก่ ให้ความเคารพครู อุปัชฌาย์ อาจารย์พระสงฆ์ พราหมณ์ ผู้มีศีล เมื่อทำแล้วจะได้ไป เกิดในสวรรค์ชั้นต่างๆ กันไปตามกรรมของตน สำหรับหนทางที่จะไปพรหมโลกนั้น เป็นหนทางที่ผู้ใดก็ ได้ที่สามารถปฏิบัติภาวนาให้เกิดผลสำเร็จฌานชั้นต่างๆ เมื่อตายไปจะไปเกิดในชั้นพรหม

แนวคิดทางจริยศาสตร์ของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงเรื่องภพภูมิ ในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วงนั้นมีความเหมือนกันกล่าวคือ ทั้งพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง

ต่างก็มีคำสอนเรื่องสวรรค์ให้ผู้คนที่ทั้งหลายทำความดีด้วยการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ หมั่นทำบุญ ทำทาน ถือศีล ภาวนา หลังตายแล้วก็จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ตามกรรมที่ได้ทำไว้ คำสอนที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์นั้น ก็คือ การประกอบกรรมดีที่ว่างตามกรอบของศีลธรรม ละเว้นกรรมชั่วและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ให้ทานเป็นนิจตามฐานะ ให้ความช่วยเหลือผู้อื่นควรแก่ฐานะของตนเอง ช่วยเหลือสังคมเริ่มตั้งแต่ครอบครัวด้วยความเอื้อเฟื้อ ด้วยความรัก ความเมตตาผู้ที่ไปเกิดบนสวรรค์จะต้องทำเช่นนี้ จึงจะมีความสุขบนพื้นฐานแห่งความพอเพียงในโลกนี้ตามพระไตรปิฎกและเพื่อความสงบสุขของชาติ บ้านเมืองตามไตรภูมิพระร่วง

สรุปได้ว่า แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงจากการการศึกษา แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง จึงพบว่า ในพระไตรปิฎกให้ความหมายคำว่า ภพสภาพที่ไม่มีความเจริญ สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความยินดี ไม่มีความเบาใจ นรค คือ ภูมิ เป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ที่ทำบาป ตายแล้วไปเกิด เป็นแหวนแห่งความทุกข์ ไร้เสียซึ่งความสุขและความเจริญ เป็นภาวะที่ร้อนรน สำหรับไตรภูมิพระร่วงนั้นให้ความหมายว่า ที่ที่ไม่มีความเจริญ ประกอบด้วยนรกใหญ่ ๘ ขุม ซ้อนเป็นชั้นกันลงไป และนรกรับว่าอีก ๑๖ ขุม แล้วยังนรกรย่อยอีก ขุมละ ๔๐ ขุม ต่อนรกรับว่า ๑ ขุม สรุปแล้วคือทั้ง ๒ คัมภีร์ มีความหมายเหมือนกัน ภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง จึงพบว่า ภพภูมิ นั้นมี ๓ ประเภท เหมือนกัน ซึ่ง ได้แก่ สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตตสวรรค์, สวรรค์ชั้นรูปาวจร คือ พรหมปารีสัชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมาและสวรรค์ชั้นรูปาวจรทุติยฉาน ๓ ชั้น คือ บริตถา อัมปมาณาภา อาภัสสรา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรตติยฉาน ๓ ชั้น คือ ปริตตสุภา อัมปมาณาสุภา สุภกัณหา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรจตุตถฉาน ๗ ชั้น คือ เวทีปผลา อัสัญญสัตว์ อวิหา อดัปปา สุตัสสา สุตัสสี อกนิฐฐา และสวรรค์ชั้นอรุณภูมิเป็นสวรรค์ประเภทที่ ๓ มี ๔ ชั้น คือ อากาसानัญญาตณภูมิ วิญญาณัญญาตณภูมิ อากัญญาตณภูมิ และเนวสัญญานาสนัญญาตณภูมิ

ลักษณะของภพภูมิในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง พบว่า ลักษณะของภพคล้ายกัน แต่ไม่เหมือน หรืออาจเป็นเพียงแต่ภาษา หรือการแปลมาหลายๆ ครั้งอาจทำให้ข้างฝ่ายไตรภูมิพระร่วงออกจะเข้าใจยากอยู่บ้างหากไม่มีการตีความให้ชัดเจนในลักษณะของภพอาจมีการพรรณนาสวรรค์ที่แตกต่างกัน เช่น ความงดงามยิ่งกว่า ในแต่ละชั้นของสวรรค์ แต่ในพระไตรปิฎก กลับกล่าวว่ามีความสุขยิ่งกว่า ส่วนลักษณะของภูมิในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง ในพระไตรปิฎก พบว่า นรคในพระไตรปิฎกนั้นจะกล่าวถึงชื่อนรคก็ต่อเมื่อมีการถือธรรมหรือกรรมดีที่ควรทำและกรรมชั่วที่ควรเว้นในพระพุทธศาสนา ว่าถ้าทำกรรมชั่วเช่นนี้จะตกนรกลักษณะนี้ซึ่งชื่อนรคเมื่อแปลความหมายตามอักษรแล้วก็จะบ่งบอกว่า มีลักษณะอย่างไร ส่วนในไตรภูมิพระร่วง จะกล่าวถึงนรคปริวาร และมีการอธิบายชัดเจน

แนวคิดที่นำไปสู่การปฏิบัติทางจริยศาสตร์ที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์ในไตรภูมิพระร่วงนั้น ก็คือ การประกอบกรรมดีที่ห่วงตามกรอบของศีลธรรม ให้ท่านเป็นนิจตามฐานะ ให้ความช่วยเหลือผู้อื่นควรแก่ฐานะของตนเอง ช่วยเหลือสังคมเริ่มตั้งแต่ครอบครัวด้วยความเอื้อเฟื้อ ด้วยความรัก ความเมตตา ผู้ที่ไปเกิดบนสวรรค์จะต้องทำเช่นนี้ คือ อย่าประมาทลืมหิว เร่งชวนช่วยทำบุญทำกุศล สร้างบุญธรรม ให้ท่าน รักษาศีล มีความเมตตา หมั่นสวดมนต์เจริญภาวนา ดูแลบิดามารดาผู้เฒ่าผู้แก่ ให้ความเคารพครู อุปัชฌาย์ อาจารย์พระสงฆ์ พราหมณ์ ผู้มีศีล เมื่อทำแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่างๆ กันไปตามกรรมของตน สำหรับหนทางที่จะไปพรหมโลกนั้น เป็นหนทางที่ผู้ใดก็ได้ที่สามารถปฏิบัติภาวนาให้เกิดผลสำเร็จตามขั้นต่างๆ เมื่อตายไปจะไปเกิดในชั้นพรหม

แนวคิดทางจริยศาสตร์ของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วงมีความเหมือนกันกล่าวคือ ทั้งพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วงต่างก็มีคำสอนเรื่องสวรรค์ให้ผู้คนทั้งหลายทำความดีด้วยการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ หมั่นทำบุญ ทำทาน ถือศีล ภาวนา หลังตายแล้วก็จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ตามกรรมที่ได้ทำไว้ คำสอนที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์นั้น ก็คือ การประกอบกรรมดีที่ห่วงตามกรอบของศีลธรรม ละเว้นกรรมชั่วและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ให้ท่านเป็นนิจตามฐานะ ให้ความช่วยเหลือผู้อื่นควรแก่ฐานะของตนเอง ช่วยเหลือสังคมเริ่มตั้งแต่ครอบครัวด้วยความเอื้อเฟื้อ ด้วยความรัก ความเมตตาผู้ที่ไปเกิดบนสวรรค์จะต้องทำเช่นนี้ จึงจะมีความสุขบนพื้นฐานแห่งความพอเพียงในโลกนี้ตามพระไตรปิฎกและเพื่อความสงบสุขของชาติบ้านเมืองตามไตรภูมิพระร่วง

๔.๔ สรุป

แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกมีฐานมาจากแนวคิดเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดตาม แนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพระไตรปิฎกซึ่ง จำแนกเป็นกามภพ รูปภพและอรุภพ และ ได้รับการอธิบายขยายความอย่างพิสดารใน คัมภีร์ชั้นรอง เมื่อตีความแนวคิดเรื่องภพผ่าน แนวคำสอนเรื่องปฏิจจสมุพบาททั้งแบบข้าม ภพข้ามชาติและแบบชาติปัจจุบันมาได้แสดง ให้เห็นว่า การตีความแนวคิดแบบข้ามภพข้าม ชาติแม้จะมีฐานมาจากคำสอนเรื่องสังสารวัฏ กรรม และการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิ ต่างๆ ตามโครงสร้างเชิงจักรวาลวิทยาซึ่งปรากฏอยู่จำนวนมากในพระไตรปิฎกให้เป็นภพแบบชาติปัจจุบันจะทำให้เราสามารถทำความเข้าใจภพภูมิและการเวียนว่ายตายเกิด ในสังสารวัฏจากเหตุการณ์ที่ผ่านเข้ามาสู่ ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสในแต่ละวัน ภายในชาติปัจจุบัน แนวทางการตีความ ดังกล่าวสามารถนำมาพิจารณาเพื่อทำความเข้าใจปัญหา ชีวิตของปัจเจก และสภาพแวดล้อมทางสังคมซึ่งจะทำให้เกิดการ แก้ปัญหาอย่างได้ผล การตีความแนวคิดเรื่อง ภพแบบชาติปัจจุบันผ่านคำอธิบายเรื่อง ปฏิจจสมุพบาทจึงสามารถนำมาเป็นกรอบใน พิจารณาแก้ปัญหาชีวิตระดับปัจเจกและระดับสังคมได้ในปัจจุบัน

สรุปได้ว่า คำที่ใช้เรียกจักรวาลทั้งหมดที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ได้แก่ จักรวาล ไตรภูมิ ไตรภพ ภูมิ ๓ ไตรโลก โลก โลกทั้งหมด และภพจักร ทำให้สามารถสรุปความหมายของคำว่า “จักรวาล” ในไตรภูมิพระร่วงได้ว่า “จักรวาล” หมายถึง โลกหรือดินแดนซึ่งมีปริมาตรเป็นวงกลมอันเป็นวิภังค์ของมนุษย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยภพภูมิหรือโลกทั้ง ๓ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ จักรวาลจะมีภูเขาจักรวาลล้อมรอบเป็นขอบเขตดินแดนซึ่งภายในจักรวาลจะมีพระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรให้แสงสว่าง ทำให้ออกเขตพื้นที่ยุทธจักรวาลหรือออกจักรวาลจะเต็มไปด้วยความมืดมิด ดังนั้นจากคำเรียก “จักรวาล” ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงนี้แสดงให้เห็นแนวความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงว่าจักรวาลเป็นสถานที่ที่มีลักษณะเป็นวงกลม ล้อมรอบด้วยภูเขาจักรวาล และจักรวาลเป็นโลกที่หมู่สัตว์ทั้งหลายอยู่อาศัยร่วมกัน เป็นดินแดนที่สรรพสัตว์ใช้ดำรงชีวิตเวียนว่ายตายเกิดอันมีลักษณะเป็นวงกลมซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ภพภูมิ ดังนั้นคำว่า “จักรวาล” ในไตรภูมิพระร่วง จึงมีนัยทางความหมายเช่นเดียวกันกับ ไตรภูมิ ไตรภพ ภูมิ ๓ โลก โลกทั้งหมด และภพจักร เพียงแต่มุ่งเน้นกล่าวถึงลักษณะเด่นของจักรวาลแตกต่างกันไปเท่านั้น

ความหมายของแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง จึงพบว่า ในพระไตรปิฎกให้ความหมายคำว่า ภพสภาพที่ไม่มีความเจริญ สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความยินดี ไม่มีความเบาใจ นรก คือ ภูมิ เป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ที่ทำบาป ตายแล้วไปเกิด เป็นแหวนแห่งความทุกข์ ไร้เสียซึ่งความสุขและความเจริญ เป็นภาวะที่ร้อนรน สำหรับไตรภูมิพระร่วงนั้นให้ความหมายว่า ที่ที่ไม่มีความเจริญ ประกอบด้วยนรกใหญ่ ๘ ขุม ซ้อนเป็นชั้นกันลงไป และนรกบ่าวอีก ๑๖ ขุม แล้วยังนรกย่อยอีกขุมละ ๔๐ ขุม ต่อนรกบ่าว ๑ ขุม สรุปแล้วคือทั้ง ๒ คัมภีร์ มีความหมายเหมือนกัน ภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง จึงพบว่า ภพภูมิ นั้นมี ๓ ประเภทเหมือนกัน ซึ่ง ได้แก่ สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี พรนิมมิตวสวัตตี, สวรรค์ชั้นรูปาวจร คือ พรหมปาริสาชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมาและสวรรค์ชั้นรูปาวจรหัตถิมาน ๓ ชั้น คือ ปริตตสุภา อัปมาณสุภา อภัสสร, สวรรค์ชั้นรูปาวจรตติยमान ๓ ชั้น คือ ปริตตสุภา อัปมาณสุภา สุภิกงหา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรจตุตถमान ๗ ชั้น คือ เวฬุผลา อสัณญสัตว์ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฐฐา และสวรรค์ชั้นอรุณภูมิเป็นสวรรค์ประเภทที่ ๓ มี ๔ ชั้น คือ อากาसानัญญาตณภูมิ วิญญานัญญาตณภูมิ อากัญญาตณภูมิ และเนวสัณญานาสนัญญาตณภูมิ

ลักษณะของภพภูมิในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง พบว่า ลักษณะของภพคล้ายกันแต่ไม่เหมือน หรืออาจเป็นเพียงแต่ภาษา หรือการแปลมาหลายๆ ครั้งอาจทำให้ข้างฝ่ายไตรภูมิพระร่วงออกจะเข้าใจยากอยู่บ้างหากไม่มีการตีความให้ชัดเจนในลักษณะของภพอาจมีการพรรณนาสวรรค์ที่แตกต่างกัน เช่น ความงดงามยิ่งกว่า ในแต่ละชั้นของสวรรค์ แต่ในพระไตรปิฎก กลับกล่าวว่ามีความสุขยิ่งกว่า ส่วนลักษณะของภูมิในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง ในพระไตรปิฎก พบว่า นรก

ในพระไตรปิฎกนั้นจะกล่าวถึงชื่อนรกก็ต่อเมื่อมีการถือธรรมหรือกรรมดีที่ควรทำและกรรมชั่วที่ควรเว้นในพระพุทธศาสนา ว่าถ้าทำกรรมชั่วเช่นนี้จะตกนรกลักษณะนี้ซึ่งชื่อนรกเมื่อแปลความหมายตามอักษรแล้วก็จะบ่งบอกว่า มีลักษณะอย่างไร ส่วนในไตรภูมินั้น จะกล่าวถึงนรกบริวาร และมีการอธิบายชัดเจน

แนวคิดที่นำไปสู่การปฏิบัติทางจริยศาสตร์ที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์ในไตรภูมิพระร่วงนั้น ก็คือ การประกอบกรรมดีที่ห่วงตามกรอบของศีลธรรม ให้ท่านเป็นนิจตามฐานะ ให้ความช่วยเหลือผู้อื่นควรแก่ฐานะของตนเอง ช่วยเหลือสังคมเริ่มตั้งแต่ครอบครัวด้วยความเอื้อเฟื้อ ด้วยความรัก ความเมตตา ผู้ที่ไปเกิดบนสวรรค์จะต้องทำเช่นนี้ คือ อย่าประมาทลืมหิว เร่งชวนชวนทำบุญทำกุศล สร้างบุญธรรม ให้ท่าน รักษาศีล มีความเมตตา หมั่นสวดมนต์เจริญภาวนา ดูแลบิดามารดาผู้เฒ่าผู้แก่ ให้ความเคารพครู อุปัชฌาย์ อาจารย์พระสงฆ์ พรหมณ์ ผู้มีศีล เมื่อทำแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่างๆ กันไปตามกรรมของตน สำหรับหนทางที่จะไปพรหมโลกนั้น เป็นหนทางที่ผู้ใดก็ได้ที่สามารถปฏิบัติภาวนาให้เกิดผลสำเร็จตามชั้นต่างๆ เมื่อตายไปจะไปเกิดในชั้นพรหม

แนวคิดทางจริยศาสตร์ของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วงนั้นมีความเหมือนกันกล่าวคือ ทั้งพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วงต่างก็มีคำสอนเรื่องสวรรค์ให้ผู้คนที่หลายทำความดีด้วยการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ หมั่นทำบุญ ทำทาน ถือศีล ภาวนา หลังตายแล้วก็จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ตามกรรมที่ได้ทำไว้ คำสอนที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์นั้น ก็คือ การประกอบกรรมดีที่ห่วงตามกรอบของศีลธรรม ละเว้นกรรมชั่วและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ให้ท่านเป็นนิจตามฐานะ ให้ความช่วยเหลือผู้อื่นควรแก่ฐานะของตนเอง ช่วยเหลือสังคมเริ่มตั้งแต่ครอบครัวด้วยความเอื้อเฟื้อ ด้วยความรัก ความเมตตาผู้ที่ไปเกิดบนสวรรค์จะต้องทำเช่นนี้ จึงจะมีความสุขบนพื้นฐานแห่งความพอเพียงในโลกนี้ตามพระไตรปิฎกและเพื่อความสงบสุขของชาติบ้านเมืองตามไตรภูมิพระร่วง

๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๑. พระไตรปิฎกอธิบายถึงเรื่องภพภูมิว่าเป็นดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์มีอยู่ ๓ ดินแดน เรียกว่า ไตรภูมิ ได้แก่ ๑) กามภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ยังวนเวียนอยู่ในกาม ประกอบด้วย อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ ๒) รูปภูมิ คือ ดินแดนที่เป็นดินแดนที่อยู่เหนือสวรรค์ชั้นปรหมินมิตวสวัตติขึ้นไปเรียกว่า พรหมโลก ได้แก่ รูปพรหม และ ๓) อรูปภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีรูป ไม่มีตัวตน มีแต่เพียงจิต ได้แก่ อรูปพรหม

๒. แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วงมีการพรรณนาถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และสัจฐานของโลก ที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ และ

มีจุดมุ่งหมายในการแสดงภาพภูมิเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง และการควบคุมคนในสังคม โดยสอนให้คนทำความดี และเว้นการทำความชั่ว

๓. แนวคิดเรื่องภาพภูมิในพระไตรปิฎกได้มีจุดมุ่งหมายในการแสดงภาพภูมิในลักษณะที่เป็นอภิปรายเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในลักษณะที่สังสารวัฏ ส่วนไตรภูมิพระร่วงมีจุดมุ่งหมายในการแสดงภาพภูมิในลักษณะที่เป็นจริยศาสตร์ที่มีการพรรณนาถึงสวรรค์ชั้นต่างและนรกขุมต่างๆซึ่งจะเป็นภาพภูมิที่อยู่ของผู้ทำความดีและทำชั่วหลังการตาย และยังใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง และการควบคุมคนในสังคม โดยสอนให้คนทำความดี และเว้นการทำความชั่ว ส่วนการสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอในการทำวิจัยผู้วิจัยจะนำเสนอในบทที่ ๕ ต่อไป

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง และ ๓) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Document research) โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ และเอกสารทุติยภูมิ แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาตามหลักอุปนัยวิธี สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก พบว่า แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎก หมายถึง ภูมิ ๓ หรือไตรภูมิ ประกอบด้วย ๑) กามภูมิ ๒) รูปภูมิ และ ๓) อรูปภูมิ เป็นสถานที่อยู่ของสัตว์ในลักษณะที่เป็นรูปธรรม แต่ในความหมายของภาวะชีวิตของสัตว์ภพภูมิจะแสดงถึงสถานะในลักษณะที่เป็นนามธรรม และคำว่า “ภูมิ” มีความหมายในเชิงรูปธรรมว่า ชั้น หรือ แผ่นดินที่บังถึงสถานที่ ส่วนความหมายในเชิงนามธรรม หมายถึง ชั้นแห่งจิต ระดับจิตใจ หรือ ระดับชีวิต ซึ่งแสดงถึงสถานะทางจิต หมายถึงภพภูมิฝ่ายสุคติสำหรับผู้ทำกรรมดี มีศีลธรรม นอกจากรูปแบบชีวิตที่เราสามารถเห็นได้ในโลกที่เราอยู่อาศัยนี้แล้วพระพุทธรศาสนามียอมรับความมีอยู่ของชีวิตรูปแบบอื่นๆ ในภพอีกจำนวนมากที่เราไม่รู้ผ่านประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสไม่ได้ ภพภูมิเหล่านี้เป็นสถานที่รองรับการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญา แนวคิดเรื่องกรรม คือ การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วเราย่อมรับผลของกรรมนั้น กรรมเป็นตัวนำสัตว์ไปเกิดใน ๓ ภูมิ หรือไตรภูมิประกอบด้วย กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ สัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่บรรลุนิพพานย่อมเวียนวนไปเกิดใน ภูมิทั้ง ๓ นี้ คือ กามภูมิ เป็นแดนที่ซึ้งอยู่ด้วยกามค้นหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง เบียดเบียนซึ่งกันและกันอันเป็นหนทางนำสัตว์ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน ถือว่าเป็นแดนที่มีทุกข์เดือดร้อนมาก ไปเกิดเป็นมนุษย์ ไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ และไปเกิดเป็นพรหม ซึ่งไม่จริงยังยืนอยู่ได้ตลอดไป แม้แต่พรหมที่อายุตั้งหลายล้านหลายโกฏิปีในที่สุดก็ต้องจืดเคลื่อนจากเป็นพรหมหรือตายไปปฏิสนธิเกิดใหม่สืบต่อวนเวียนอยู่ใน

ไตรภูมินี้ไม่พ้นไปได้ ฉะนั้น ในไตรภูมิจะไม่มีความยั่งยืนเที่ยงแท้หรือไม่ตาย สัตว์ในไตรภูมีย่อมเป็นไปตามกฎแห่งกรรมของตน ยกเว้นสัตว์นั้นบรรลุนิพพาน

แนวคิดเรื่องภพภูมิเป็นการยืนยันแนวคิดเรื่องกรรม ว่า ความตายและเกิดของสัตว์ที่มีต้นเหตุเป็นตัวขับเคลื่อนเป็นสิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้ และโลกนี้ไม่ใช่ที่เดียวที่เป็นแหล่งกำเนิดของสัตว์ แต่ยังมีโลกอื่นๆ ที่สัตว์ทั้งหลายไปเกิดและตายเช่นกัน โดยนัยนี้ ความตายจึงเป็นเพียงช่องทางผ่านของสัตว์ทั้งหลายที่ไปมาระหว่างโลกนี้กับโลกอื่นๆ แนวคิดเรื่องโลกและภพภูมิอื่นๆ ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงอธิบายไว้ในพระสูตรต่างๆ คือ ลักษณะเชิงโครงสร้างทางจักรวาลวิทยา ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ตั้งอยู่บนฐานของกฎไตรลักษณ์มีการเกิดขึ้นและการเสื่อมสลายไป ในบางครั้ง แนวคิดเรื่องภพภูมินี้จึงถูกนำมาเชื่อมโยงเข้ากับเข้ากับภพภูมิในฐานะที่เป็นสิ่งถูกรู้ที่ปรากฏเข้ามาสู่การรับรู้ทางอายตนะ ซึ่งมีการเกิด และดับไปอย่างเป็นกระแสของเหตุปัจจัย

๕.๑.๒ แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วง พบว่า ไตรภูมิพระร่วง หรือ เตภูมิกถา เป็นหนังสือสำคัญสมัยสุโขทัย ที่ตกทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน เป็นหนังสือที่พญาลิไทย เป็นผู้พนธ์ขึ้นทรงมีจุดมุ่งหมายที่จะแสดงเนื้อหาสาระเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยา หรือที่เรียกว่าภพภูมิอันเป็นที่เกิดของสัตว์ทั้งหลายหลังจากจบชีวิตในโลกนี้ว่าคนที่ทำกรรมอย่างใดจะได้รับผลอย่างไร อาจถือได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงนี้เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเล่มแรกที่มีในประเทศไทย โดยพญาลิไทย อาศัยหลักความรู้จากพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาที่ได้รับมาแต่ลังกาผ่านนครศรีธรรมราช โดยได้พยายามนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับโลกและจักรวาลที่เป็นไปในลักษณะนามธรรมออกสู่ประชาชนทั่วไปให้เห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุด ใ้ง่ายต่อการรับรู้และพิจารณาเห็นตามได้ นับได้ว่าเป็นลักษณะความสามารถเฉพาะตัวขององค์นิพนธ์ ทั้งนี้เพราะพระองค์ได้รวมเอาหลักธรรมและข้อมูลจากคัมภีร์อื่นๆ ของพระพุทธศาสนารวม ๓๐ คัมภีร์ ซึ่งมีเนื้อหาสาระเพื่อสั่งสอนให้คนทำบุญเพื่อจะได้ไปเกิดในสุคติภูมิ หลีกเลี่ยงการไปเกิดในอบายภูมิ และแนวคิดดังกล่าวนี้ได้มีอิทธิพลต่อคนไทยมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามหัวใจสำคัญของไตรภูมิพระร่วงก็อยู่ที่การที่สอนให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่ง แม้การไปเกิดในภพภูมิที่เป็นสุคติแต่ก็ไม่มี ความแน่นอน ยังต้องมีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารต่อไปโดยไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ จะมีเพียงแต่พระนิพพานเท่านั้น ซึ่งเมื่อบรรลุด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาจึงจะไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป จึงถือได้ว่า หนังสือไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่เป็นแม่บทของวรรณกรรมไทยทั้งปวง มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมสมัยต่อมา ซึ่งล้วนได้รับแนวคิดเกี่ยวกับไตรภูมิแทรกอยู่และมีการกล่าวอ้างถึงเนื้อหาต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิเสมอ และเรื่องราวในไตรภูมินั้นเองอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม คือ แผนผังการก่อสร้างวัด พระปราสาท พระราชวัง ล้วนได้รับแนวคิดจากเรื่องไตรภูมิ แม้จิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ใน

พระพุทธศาสนาก็ล้วนได้รับอิทธิพลของไตรภูมิเพื่อเป็นอนุสรณ์เตือนใจในการทำบุญแต่ละครั้งสำหรับผู้พบเห็น ผู้เป็นศิลปินที่ผลิตผลงานออกมาก็ล้วนรับคติเกี่ยวกับไตรภูมิในการรังสรรค์ผลงานเช่นกัน

๕.๑.๓ แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง พบว่า แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง พบว่า ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายคำว่า ภพสภาพที่ไม่มีความเจริญ สภาพที่ไม่มีความสุข สภาพหรือภูมิที่ไม่มีความยินดี ไม่มีความเบาใจ นรก คือ ภูมิเป็นที่เสวยทุกข์ของคนผู้ที่ทำบาป ตายแล้วไปเกิด เป็นเหตุแห่งความทุกข์ ไม่มีความสุขและความเจริญ เป็นภาวะที่ร้อนรน สำหรับไตรภูมิพระร่วงนั้นให้ความหมายว่า สถานที่ที่ไม่มีความเจริญ ประกอบด้วยนรกใหญ่ ๘ ชุม ซ้อนเป็นชั้นกันลงไป และนรกบ่าวอีก ๑๖ ชุม แล้วยังนรกย่อยอีกชุมละ ๔๐ ชุม ต่อนรกบ่าว ๑ ชุม สรุปแล้วคือทั้ง ๒ คัมภีร์ มีความหมายเหมือนกัน ภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง จึงพบว่า ภพภูมิ นั้นมี ๓ ประเภท เหมือนกัน ซึ่ง ได้แก่ สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น คือ จาคุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตตวสวัตตี, สวรรค์ชั้นรูปาวจร คือ พรหมปารีสัชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมและสวรรค์ชั้นรูปาวจรหัตถิยามาน ๓ ชั้น คือ ปริตตภา อัมปมาณาภา อาภัสสรา, สวรรค์ชั้นรูปาวจรตติยามาน ๓ ชั้น คือ ปริตตสุภา อัมปมาณสุภา สุภกัณหา , สวรรค์ชั้นรูปาวจรจตุตถยามาน ๗ ชั้น คือ เวทีพลลา อสัญญสัตว์ อวิหา อตัมปา สุทิสสา สุทิสสี ออกนิมิต্তา และสวรรค์ชั้นอรูปภูมิเป็นสวรรค์ประเภทที่ ๓ มี ๔ ชั้น คือ อากาसानัญจายตนภูมิ วิญญาณัญจายตนภูมิ อากัญญัญจายตนภูมิ และเนวสัญญานาสนัญญายตนภูมิ

แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง พบว่า ภพภูมิในพระไตรปิฎกเป็นดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์มีอยู่ ๓ ดินแดน เรียกว่า ไตรภูมิ ได้แก่ ๑) กามภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ยังวนเวียนอยู่ในกามประกอบด้วย อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ และสวรรค์ภูมิ ๒) รูปภูมิ คือ ดินแดนที่เป็นดินแดนที่อยู่เหนือสวรรค์ชั้นปรนิมมิตตวสวัตตีขึ้นไปเรียกว่า พรหมโลก ได้แก่ รูปพรหม และ ๓) อรูปภูมิ คือ ดินแดนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ที่ไม่มีรูป ไม่มีตัวตน มีแต่เพียงจิต ได้แก่ อรูปพรหม ส่วนแนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วงมีสาระที่พรรณนาถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และสัจฐานของโลก ที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ และแนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง สามารถสรุปได้ว่า ในพระไตรปิฎกและในไตรภูมิพระร่วง มีการกล่าวถึงภพภูมิเหมือนกัน แต่มีการพรรณนาเกี่ยวกับภพภูมิที่แตกต่างกัน ดังนี้ พระไตรปิฎก มีจุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิในลักษณะของการเวียนว่ายตายเกิดที่ทำให้เกิดทุกข์ และแสดงวิธีพ้นทุกข์ด้วยการบรรลุนิพพาน ส่วนไตรภูมิพระร่วงมีจุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง และการควบคุมคนในสังคม โดยสอนให้คนทำความดี และเว้นการทำความชั่ว

ลักษณะของแนวคิดดังกล่าวมานี้ นำไปสู่การปฏิบัติทางจริยศาสตร์ที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์ ในไตรภูมิพระร่วงนั้น ก็คือ การประกอบกรรมดีที่ว่างตามกรอบของศีลธรรม ให้ท่านเป็นนิจตามฐานะ ให้ความช่วยเหลือผู้อื่นควรแก่ฐานะของตนเอง ช่วยเหลือสังคมเริ่มตั้งแต่ครอบครัวด้วยความเอื้อเฟื้อ ด้วยความรัก ความเมตตา ผู้ที่ไปเกิดบนสวรรค์จะต้องทำเช่นนี้ คือ อย่าประมาทล้มตัว เร่งชวนช่วยทำบุญทำกุศล สร้างบุญธรรม ให้ท่าน รักษาศีล มีความเมตตา หมั่นสวดมนต์เจริญภาวนา ดูแลบิดามารดาผู้เฒ่าผู้แก่ ให้ความเคารพครู อุปัชฌาย์ อาจารย์พระสงฆ์ พรหมณ์ ผู้มีศีล เมื่อทำแล้ว จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่างๆ กันไปตามกรรมของตน สำหรับหนทางที่จะไปพรหมโลกนั้น เป็นหนทางที่ผู้ใดก็ได้ที่สามารถปฏิบัติภาวนาให้เกิดผลสำเร็จมานานชั้นต่างๆ เมื่อตายไปจะไปเกิดในชั้นพรหม

แนวคิดทางจริยศาสตร์ของภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วงมีความเหมือนกันกล่าวคือ ทั้งพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วงต่างก็มีคำสอนเรื่องสวรรค์ให้ผู้คนที่หลายทำความดีด้วยการทำจิตใจให้บริสุทธิ์ หมั่นทำบุญ ทำทาน ถือศีล ภาวนา หลังตายแล้วก็ได้ไปเกิดบนสวรรค์ตามกรรมที่ได้ทำไว้ คำสอนที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์นั้น ก็คือ การประกอบกรรมดีที่ว่างตามกรอบของศีลธรรม ละเว้นกรรมชั่วและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ให้ท่านเป็นนิจตามฐานะ ให้ความช่วยเหลือผู้อื่นควรแก่ฐานะของตนเอง ช่วยเหลือสังคมเริ่มตั้งแต่ครอบครัวด้วยความเอื้อเฟื้อ ด้วยความรัก ความเมตตาผู้ที่ไปเกิดบนสวรรค์จะต้องทำเช่นนี้ จึงจะมีความสุขบนพื้นฐานแห่งความพอเพียงในโลกนี้ตามพระไตรปิฎกและเพื่อความสงบสุขของชาติบ้านเมืองตามไตรภูมิพระร่วง

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์แนวคิดภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจหลายประเด็นจึงขอนำประเด็นที่น่าสนใจเหล่านั้นมาเพื่อการอภิปรายผลได้ดังนี้

๑. ความสงสัยของมนุษย์เกี่ยวกับภพภูมิและที่มาของชีวิตในโลกนี้และชีวิตหลังความตายนำไปสู่การตั้งคำถามว่า โลกนี้มีอยู่หรือไม่ สัตว์ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่ รวมถึงเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ ในสังสารวัฏได้อธิบายเรื่องภพภูมิต่างๆ ให้สัมพันธ์สอดคล้องกับศีลธรรมของมนุษย์ที่เป็นการเชื่อมโยงแนวคิดเชิงอภิปรายเข้ากับแนวคิดเชิงจริยศาสตร์ เพราะเมื่อทุกคนเชื่อในเรื่องภพภูมิและการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆแล้วจะมุ่งเพื่อการสร้างคุณงามความดีเพื่อการเกิดในภพภูมิที่ดีและการเข้าถึงความหลุดพ้นคือพระนิพพานที่เป็นอุดมคติสูงสุด ซึ่งสอดคล้องกับ **นิรมลทัพบา** ได้ทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์เชิงปรัชญาเรื่องไตรภูมิพระร่วง พบว่า วรรณกรรมมุ่งหมายที่สั่ง

สอนให้บุคคลกระทำดีปรัชญาในไตรภูมิพระร่วงมิได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับอภิปรัชญาเพราะความเป็นจริง ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในการดับทุกข์ หรือช่วยให้หลุดพ้น อันเป็นอุดมคติสูงสุดของพระพุทธศาสนาแต่เป็นญาณวิทยา คือการเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงมากกว่า ถึงกระนั้นก็พอมองเห็นว่าในไตรภูมิพระร่วงเสนอคำตอบเกี่ยวกับความจริงอยู่บ้าง การเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงในไตรภูมิพระร่วง โดยหลักใหญ่ ๆ จะต้องอาศัยอริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นหนทางที่จะเตรียมไปสู่ความหลุดพ้น ซึ่งเป็นสัจธรรมในพระพุทธศาสนา ส่วนคุณค่าประพจน์ของมนุษย์ ซึ่งเป็นจริยศาสตร์นี้สอดคล้องกับอภิปรัชญาและญาณวิทยานั้นคือ การแสวงหาความดี หรือ อุดมคติสูงสุดของมนุษย์ ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาที่เป็นจิตนิยม ด้านจริยธรรมได้นำถึงคุณค่าของการกระทำโดยชี้แนวทางการปฏิบัติทางโลกแนะนำความคิดเรื่องอุดมรัฐ รัฐที่สมบูรณ์ มีการแนะนำพลเมืองให้ทำดี และชี้แนวทางการปฏิบัติทางธรรม แนะนำการปฏิบัติขั้นสูง ที่ต้องอาศัยการเจริญภาวนา โดยมีความหลุดพ้น(พระนิพพาน) เป็นอุดมคติสูงสุด^๑

๒. แนวคิดภพภูมิในไตรภูมิพระร่วงมีการพรรณนาถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับ นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด และสัจฐานของโลก ที่แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ และมีจุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง และการควบคุมคนในสังคม โดยสอนให้คนทำความดี และเว้นการทำความชั่ว เพื่อการเข้าถึงภพภูมิที่ดีตามเนื้อหาที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งสอดคล้องกับ **พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ฝุสธรรมโม)** ได้ทำวิจัยเรื่อง อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อความคิดทางการเมือง การปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณี : ไตรภูมิพระร่วง(เตภูมิกถา) พบว่า แนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทว่าเป็นแนวคิดที่ได้จากพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อในอำนาจของกษัตริย์หรือผู้ปกครองในฐานะนักรบ เป็นความเชื่อในอำนาจของกษัตริย์หรือผู้ปกครองในฐานะผู้มีสิทธิอำนาจและความชอบธรรมในการกำหนดชนชั้นในสังคมที่เป็นไปตามอำนาจของการกระทำคือ “กฎแห่งกรรม” ตามแนวพระพุทธศาสนา มิใช่เป็นไปตามอำนาจของชาติภูมิ เมื่อเป็นเช่นนั้น ความมีเสรีภาพของบุคคลจึงได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างมากโดยที่บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีเสรีภาพในการแสวงหาประโยชน์เพื่อตนเอง มีเสรีภาพในการแบ่งปันประโยชน์ของตนที่มีอยู่แก่ผู้อื่นที่อยู่ในสังคมเดียวกัน ขอบเขตของเสรีภาพต่างๆของบุคคลถูกควบคุมโดยกฎแห่งธรรม หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเสรีภาพนั้นมีความสอดคล้องต้องกันกับหลักจริยธรรมพื้นฐานของสังคม อันได้แก่ ศีลธรรม คุณธรรม และมโนธรรม ซึ่งถูกกำหนดเป็นแนวทางในการปฏิบัติทางด้านการเมืองและการปกครองในรัชกาล

^๑ นรมล ทัพเวช, “การวิเคราะห์เชิงปรัชญา เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ก.

ของพระเจ้าลิไทย สังคมสุโขทัย จึงอยู่ได้ด้วยความสะดวก ราบรื่น มีความก้าวหน้าโดยไม่จำเป็นต้องใช้กฎหมายโดยมีบทลงโทษที่รุนแรงเพื่อป้องกันรักษาสังคมไว้ได้ ด้วยเหตุที่พระเจ้าลิไทยได้รับหลักธรรมคำสอนจากพระพุทธศาสนาเถรวาท พระองค์จึงทรงวางเป้าหมายไว้ ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ คือ การปฏิบัติเพื่อเข้าสู่ยุคศาสนา พระศรีอารีย์ และโลกุตระคือการปฏิบัติเข้าสู่พระนิพพาน ผลจากการวิจัยทำให้ทราบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีอิทธิพลของการเมืองการปกครองในสมัยสุโขทัย โดยเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมของสังคมและวัฒนธรรมในด้านการปกครองประเทศเรื่อยมา ความจริงในปัจจุบันจริยธรรมและวัฒนธรรมทางสังคมบางอย่างได้ถูกละเลย จึงน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง^๒

๓. แนวคิดเรื่องภพภูมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วงที่มีการกล่าวถึงภพภูมิเหมือนกันแต่มีความแตกต่างในการพรรณนาเกี่ยวกับภพภูมิ ซึ่งในพระไตรปิฎกได้มีจุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิในลักษณะที่เป็นอภิปรายเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในลักษณะที่สังสารวัฏเป็นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และแสดงวิธีพ้นทุกข์ด้วยการบรรลุนิพพาน ส่วนไตรภูมิพระร่วงมีจุดมุ่งหมายในการแสดงภพภูมิในลักษณะที่เป็นจริยศาสตร์ที่อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมเช่นการพรรณนาถึงสวรรค์ชั้นต่างและนรกขุมต่างๆซึ่งจะเป็นภพภูมิที่อยู่ของผู้ทำความดีและทำชั่วหลังการตาย และยังใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง และการควบคุมคนในสังคม โดยสอนให้คนทำความดี และเว้นการทำกรรมชั่ว ซึ่งสอดคล้องกับ **มนตรี อุเมะวิชิ** ได้ศึกษา เรื่อง ภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู) สรุปได้ว่า การวิเคราะห์วรรณคดีไทยไตรภูมิพระร่วงในแง่ของวิชาวิธี (Dialectic) ซึ่งเป็นการวิจารณ์แบบสากล ที่กำเนิดมาจากปรัชญากรีก เพลโต (Plato) นักปรัชญาชาวกรีก ที่ถือจิตนิยมคือนามธรรมเป็นความจริงสูงสุด ไม่ใช่วัตถุ ในเรื่องศีลธรรมและจริยธรรม เพลโตให้ทัศนะว่า พวกกวี ได้ให้การสอนที่ผิดแก่พลเมืองซึ่งมีผลกระทบต่อ การปกครองเยาวชนที่จะเป็นผู้ปกครองรัฐในอนาคต กวีเสนอแบบไม่เหมาะสม โทกเกี่ยวกับพระเจ้า เช่น วีรบุรุษไม่ออกรบเมื่อไม่พอใจ ผู้พิพากษารับสินจ้างรางวัล ที่ร้ายที่สุดคือ การพรรณนาสิ่งที่ชั่วร้ายมี นรก เป็นต้นว่า เป็นสถานที่ที่ไม่มีความสุขไม่มีความเจริญ ทำให้เยาวชนหวาดกลัว การกระทำของพวกกวีนี้ เพลโตถือว่า เป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการสร้างวีรกรรมของเยาวชน ทำให้พวกเขาขาด รักชาติ แต่กลัวตาย และเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองไม่ควรเรียนรู้หรือเลียนแบบเลย ถ้าพิจารณาไตรภูมิพระร่วงตามแนวการวิจารณ์ของเพลโต

^๒ พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสสมโม), “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไทย ศึกษาเฉพาะกรณี: ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา)”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ก.

จะเห็นได้ว่า การที่พระมหากษัตริย์ทรงบรรยายภาพของนรก เปรตและอสุรกายไว้อย่างละเอียดชัดเจนเพื่อให้พลเมืองของสุโขทัยเกิดความกลัวต่อบาป และมุ่งประพฤติความดี^๓

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

ในการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิ ผู้วิจัยได้ทำภายในกรอบการตีความที่ภพภูมิแบบชาติปัจจุบันเพื่อนำมาใช้ในการกำหนดความทุกข์หรือปัญหาในระดับปัจเจกและระดับสังคมซึ่งเป็นการมองปัญหาจากกรอบการตีความคำสอนในเชิงทฤษฎีเท่านั้น ไม่ได้ศึกษาวิเคราะห์ในส่วนของหลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือ มรรคมีองค์ ๘ เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการแก้ปัญหาของระดับปัจเจกและระดับสังคมในเชิงปฏิบัติการซึ่งผู้วิจัยขอเสนอว่าหากมีการศึกษาวิจัยในประเด็นดังกล่าวจะทำให้ได้องค์ความรู้ที่จะนำไปบูรณาการใช้ในการแก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ระดับปัจเจกและระดับสังคมอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในประเด็นเกี่ยวกับการวิจัยในอนาคตผู้วิจัยเห็นว่ายังมีบางประเด็นที่เกี่ยวข้องกับภพภูมิต้องศึกษาต่อไป ซึ่งประเด็นที่ผู้วิจัยเห็นสมควรว่าจะต้องมีการศึกษากันต่อไปมีดังต่อไปนี้

ผู้สนใจต้องการศึกษาแนวคิดเรื่องภพภูมิ สามารถศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดดังกล่าวในประเด็นต่อไปนี้ คือ

๑. ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิในด้านอภิปราย
๒. ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิในด้านญาณวิทยา
๓. ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องภพภูมิในด้านจริยศาสตร์

---

^๓ มนตรี อุมะวชิณี, ภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๘), หน้า ๙.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ปกรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิเสโส. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กิ่งแก้ว อรรถาทร. ผู้แปล. อุปนิษัต คัมภีร์เพื่อความสงบศานติ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์

พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๓.

กรุณา กุศลาสัย. ผู้แปล. พบถิ่นอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕.

กรมศิลปากร. ประชุมศิลาจารึก สุขโขทัย เล่มที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, ๒๕๒๔.

_____. สรุปผลการสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง จัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี

ลายสือไทยพุทธศักราช ๒๕๒๖. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา.

กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาส์นการพิมพ์, ๒๕๕๑.

_____. ประวัติพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด นวสาส์นการพิมพ์,

๒๕๕๐.

_____. วรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

คณะทำงานโครงการวรรณกรรมอาเซียน. **ไตรภูมิภกา ฉบับถอดความ**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์
การพิมพ์, ๒๕๒๘.

ชลธิรา กลัดอยู่. **วรรณคดีของปวงชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ฝ่ายวิชาการองค์การบริหารสโมสรนิสิต:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร. **พุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๘.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษร
สัมพันธ์, ๒๕๑๔.

_____. **ปรัชญาประยุกต์ ชุด อินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส เอ็น กรุ๊ป
จำกัด, ๒๕๓๙.

ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์ (ผู้ตรวจชำระ). **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: กรม
ศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๒๘.

นภลัย สุวรรณธาดา. **ภาษาไทย (วรรณคดีไทย)**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๖.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **ไตรภูมิพระร่วง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘.

น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. **วรรณคดีสุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๔๑.

บันเทิง พาพิจิตร. **การปกครองตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๔๘.

ปัญญา บริสุทธิ์. **โลกทัศน์ของคนไทยวิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓.

ป๋วย แสงฉาย. ผู้แปล. **มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: ส. ธรรมภักดี,
๒๕๒๘.

พญาลีไทย. **ไตรภูมิภกา หรือ ไตรภูมิพระร่วง**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา,
๒๕๔๕.

_____. **ไตรภูมิภกา ฉบับถอดความ**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

พระคันธสาราภวงศ์. ผู้แปล. **อภิธัมมวาทาร**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระโมคคัลลานเถระ. **อภิธาน์ปทีปิกา**. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๒,
กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระครูวิจิตรการโกศล . **ประวัติวัดสุทัศน์เทพวราราม**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ศิวพร, ๒๕๑๖.

พระครูสังวรสมาธิวัตร(ประเดิม โกมลโ). **บทเรียน ไตรภูมิพระร่วง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๒๘.

พระญาณธชะ. **ปรมัตถ์ที่ปณี พระคัมภีร์สารภีวงศ์ แปล**. กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันกราฟฟิคเพลท, ๒๕๔๖.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **กรรมและนรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: บ.เอส.อาร์.พริ้นติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๙). **ภูมิวิลาสินี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

_____ . **โลกที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พระพุทธศาสนาในอาเซียน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พระพุทโธเส. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุฒาจารย์ อาจ อาสโภ แปลและเรียบเรียง**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. **พุทธศาสนา ปรัชญา สังคม**. กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, ๒๕๕๑.

_____ . **พระพุทธศาสนายานในอินเดีย พัฒนาการ และสารัตถธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

_____ . **อารยธรรมพระพุทธศาสนาในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร: หจก. เอมี เทรดดิง, ๒๕๔๗.

พระมหาสมปอง มุทีโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูร พริ้นติ้ง, ๒๕๔๗.

พระมหาสังเวย ธรรมเนตติโก. **แต่งตามธรรมบท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, ๒๕๓๕.

พระมหาหรรษา ธรรมหาโส. **พุทธจักรวาลวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระราชธรรมมุนี (สมเกียรติ สุกิตติ). **เกี่ยวกับอินเดีย**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี.อินเตอร์ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๙.

พระราชปริยัติ สฤชดี สิริธโร. **งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระราชวรมณี (ประยูรต์ ปยุตโต). ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙.

พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ วิถีสตูกกะและปฏิสนธิจตูกกะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดย มูลนิธิ สัทธัมมโชติกะ, ๒๕๔๐.

_____ . ปรมัตถโชติกะมหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตูกกะและปฏิสนธิจตูกกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: สอนองการ พิมพ์, ๒๕๔๖.

พุทธทาสภิกขุ. ปฏิกิจสมบูรณ์บาท. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

ฟ่วงพันธ์ มณีรัตน์. มานุษยวิทยากับการศึกษาคิตชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๕.

มหาเถรสมาคม. มลทินปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

มนตรี อุมะวิชนี. ภาษาไทย ๗ (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู). พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๘.

วิไลเลขา ถาวรณสาร. พื้นฐานทางสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๓.

เสถียร โพธิ์นันทะ. พุทธธรรมกับปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . แนวพระพุทธรศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เสฐียร โกเศศ. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๘.

_____ . เล่าเรื่องในไตรภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๑๓.

สนิท ตั้งทวี. วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไอเดียสโตร์, ๒๕๒๗.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. สัญลักษณ์ในงานจิตรกรไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๔. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙.

สิทธา พินิจกุลดล. วรรณกรรมสุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหงพิมพ์, ๒๕๒๕.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. วิวัฒนาการงานเขียนที่เป็นภาษาบาลีในประเทศไทย: ประเภทวิเคราะห์ ธรรมในพระสุตตันตปิฎก. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ปฐมสมโพธิ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.

สมภาร พรหมทา. **พระพุทธศาสนานิกายเซน การศึกษาเชิงวิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

เสาวภา ไพทยวัฒน์. **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย (แนวทางอนุรักษ์และการพัฒนา)**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๘.

อดิศักดิ์ ทองบุญ. **วิเคราะห์อภิปรัชญาในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒.

(๒) ดุษฎีนิพนธ์/วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์:

กวี แสงมณี. “อรุณวดีสูตร: การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

เดชา ซากักดี. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์จริยธรรมในวรรณคดีสุภาภิตพระร่วง”. **วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

นางเพ็ญแข กิตติศักดิ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

นิรมล ทัพเวช. “การวิเคราะห์เชิงปรัชญา เรื่องไตรภูมิพระร่วง”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ปรารธนา แสนฤทธิ์ อิชูมิ. “สำนักทางจริยธรรมในรัฐไทยสมัยใหม่ วิเคราะห์จากแบบเรียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒.

พระครูโสภณปริยัตยาทร. “การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระเฉลิมชาติ ซาติวโร (อินธรรงค์). “ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาเศรษฐา เสฎฐมโน (หินศิลา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาในไตรภูมิพระร่วง”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาพรหมชา ธรรมหาโส (นิธิบุญยากร). “จักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาเถรวาท”. **ดุชนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุชนิต** สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระศรีสุธรรมเมธี (สุเทพ ผุสธรรมโม ป.ธ. ๙). “อิทธิพลพระพุทธรูปต่อความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท ศึกษาเฉพาะกรณี : ไตรภูมิพระร่วง (เตภูมิกถา)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖

วารี สามารถ. “ความคิดสังคมในวรรณกรรมสมัยสุโขทัย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิตสาขาวิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.

สุภาพร พลาลัย. “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและ ไตรภูมิพระร่วง”. **ดุชนิพนธ์ศิลปศาสตร์ดุชนิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๗.

สมพงษ์ ปรีชาจินดาวุฒิ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโลกุปัตติ”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

(๓) บทความ:

สุกัญญา สุจฉายา. “พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม”. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย**. ปีที่ ๑๖ (ธันวาคม ๒๕๕๒): ๒๐๒.

สมภาร พรหมทา. “ภพภูมิในพระไตรปิฎก”. **วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๓): ๒-๔๑.

(๔) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่และเอกสารอื่น ๆ:

รินฤทัย สัจจพันธุ์. “เล่าเรื่องไตรภูมิฉบับหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส”. **เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “คติไตรภูมิ: อิทธิพลต่อวิถีสังคมไทย”**. กรุงเทพมหานคร: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๕, (อัดสำเนา).

๒. ภาษาอังกฤษ

1. Secondary Sources

(I) Books:

Edward Conze. **Buddhism: Its Essence and Development**. New York and Evanston: Brono Cassirer Limited, 1959.

Maurice Winternitz. **History of Indian Literature Vol. II**. 3rd ed. Delhi: Munhiram Manoharlal, 1991.

Richard Gombrich. **What the Buddha Thought**. U.K: Athenaeum press Limited, 2009.

Venerable Dr. W. Rahula. **What the Buddha Taught**. Bangkok: Haw Trai Foundation, 2006.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ ฉายา/นามสกุล : พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ตีสวัสดิ์)
- วัน เดือน ปีเกิด : ๑๘ มีนาคม ๒๔๗๕
- ภูมิลำเนาที่เกิด : ???
- การศึกษา : น.ธ. เอก, พธ.บ. (พระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
พธ.บ. (รัฐศาสตร์)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
- อุปสมบท : ???
- สังกัด : มหานิกาย
- ตำแหน่ง : ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอลำปลายมาศ,
เจ้าอาวาสวัดจตุคามมัชฌิมาราม ตำบลโคกกลาง
อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
- ปีที่เข้าศึกษา : ปีการศึกษา
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ปีการศึกษา ๒๕๖๒
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดจตุคามมัชฌิมาราม ตำบลโคกกลาง
อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์